

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ANABİLİM DALI**

Yüksek Lisans

**1933 YILI TÜRK BASININDA
CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL
VE
TÜRK İNKILÂBI**

ŞEVKET ZÜLFÜOĞLU

358

Tez Danışmanı: DR.SERKAN TUNA

İSTANBUL 2006

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ 1933 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Şevket ZÜLFÜOĞLU

ÖZET

“1933 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı” adını verdiğimiz bu tez çalışması, 1 Ocak 1933 – 31 Aralık 1933 dönemini kapsamaktadır. Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin tamamının ele alınması ve Son Posta gazetesinin de destek niteliğinde bazı sayılarının kullanılmasıyla Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı ile ilgili haberler incelenmiş ve kronolojik bir sıra takip edilerek aktarılmaya ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Bu çerçevede tez, giriş ve üç ana bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde, 1933 yılına kadar Türk İnkılâbının gelişim evreleri belirtilerek, tez konusu geçmişle ilişkilendirilmeye çalışılmıştır.

Birinci Bölümde, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in 1933 yılı içerisindeki tüm faaliyetleri üç ayrı alt başlıkta ele alınmaktadır. Alt başlıklardan birincisinde, Gazi Mustafa Kemal’in yurt içi seyahatleri, ikincisinde Gazi Mustafa Kemal’in yabancı devlet adamlarıyla görüşmeleri ve telgraf alışverişleri ve son olarak da Gazi Mustafa Kemal’in sosyal ve kültürel yaşamdaki etkileri verilmiştir.

İkinci Bölüm, 1933 yılında yapılan Türk İnkılâp hareketlerini kapsamaktadır. Bu bölüm beş alt başlık altında gerçekleştirilmiştir. Eğitim ve kültür alanında Türk inkılâbı başlığı altında Üniversite Reformunun gelişimi ve uygulanması incelenerek, İstanbul Üniversitesi’nin kurulmasının ve bunun sonuçlarının günümüze kadar uzanması anlatılmıştır. Ekonomik alanda Türk inkılâbı alt başlığında ise, devletçilik politikası bağlamında ekonomik gelişmeler, sanayi sektöründeki faaliyetler ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın oluşumu ve sonuçları verilmeye çalışılmıştır. Bir diğer başlıkta, Kazım Karabekir Paşa’nın Milli Mücadele ile ilgili basına gönderdiği mektuplarla başlayan polemik anlatılarak konuyla ilgili çeşitli kişilerin görüşlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde incelenen konulardan biri de Bursa Olayı olup, bu kısımda Bursa’da ezanın Türkçe okunmasına karşı çıkan bazı şahısların çıkardığı

olaylar ve sonuçları verilmiştir. İkinci bölümün son konusu 10. yıl kutlamaları olmuş, bu kutlamaların Türkiye’de ve dünyadaki yankıları ifade edilmiştir.

Üçüncü ve son bölüm ise, Türk dış politikası başlığı altında toplanmış ve 1933 yılında basını meşgul eden “dostluk, saldırmazlık” esaslı antlaşmaların imzalanmasıyla ilgili gelişmeler değerlendirilmiştir.

ABSTRACT

This thesis study that we name “President Gazi Mustafa Kemal and Turkish Revolution in Turkish Press of Year 1933” covers the 1 January 1933-31 December 1933 period. Taking in all the Cumhuriyet and Milliyet newspapers and by using some issues of the Son Posta newspaper as support the news about President Gazi Mustafa Kemal and Turkish Revolution have been examined and have been written in a chronological order.

The thesis consists of introduction and three main sections according to its purpose. In the introduction the development phases of Turkish Revolution until 1933 have been defined, so the subject of the thesis has been tried to associated with the past.

In the First Section, all the activities of Prezident Gazi Mustafa Kemal in year 1933 consist of three sub-titles. The first sub-title is Gazi Mustafa Kemal’s domestic travel, the second is Gazi Mustafa Kemal’s meetings with foreign statesmen and their telegram communications and the last is Gazi Mustafa Kemal’s social and cultural life.

The Second Section consists of the Turkish Revolution movements in 1933. This section is written under five sub-titles. Under the title of Turkish revolution in the education and culture field, The University Reform’s development and application has been examined, the foundation of İstanbul University and its results till today has been stated. Under the title of Turkish revolution in the economic field, the state socialism policy, economical developments, developments in the industrial sector in 1933, and the formation and results of the First Five Year Development plan were tried to be stated. The pholemic that has started with the letters sent to the newspapers by Kazım Karabekir Pahsa about the National Fight has been told, and the ideas of several people about this subject were included. One of the incidents examined in the Second Section is Bursa Incident; here the incidents and results

made by some people who objected reading the prayer call in Turkish in Bursa were given. The last subject of the second section is the 10. year celebrations, the repercussions of these celebration in Turkey and world were explained.

In the third and the last section, under the title of Turkish foreign politics the developments about signing the “friendship, nonaggression” treaties those occupied the pres in 1933 were evaluated.

ÖNSÖZ

Basın günümüzde yasama, yargı, yürütme gibi yönetim güçlerinin yanında bir dördüncü güç olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda çağdaş demokrasilerin en önemli özelliklerinden biri de bağımsız bir basın yayın örgütlenmesinin olmasıdır. Günümüzde kamuoyu oluşturmadaki etkinliğinin yanında iktidarı belirleme ve denetleme gücü olarak karşımıza çıkan basın, 1930’lu yıllarda kanımızca daha da önemli bir konumdaydı. Zira, görsel iletişim teknolojisinin gelişmediği bu dönemde gazeteler haber ve iletişim konusunda tekel konumunda bulunmaktaydı.

İşte biz de bu çalışmamızda, 1933 yılının Türk İnkılâp Tarihi’ndeki yeri ve önemini açıklamaya ve Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’in bu yıl içinde yaptığı çalışmaları, gerçekleştirdiği inkılâpları basından halka iletilen şekliyle aktarmaya çalıştık.

Araştırmada kaynak sınırlandırma zorunluluğu doğduğundan, bu sınırlama Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinin seçilmesiyle gerçekleştirilmiştir. Bu iki gazetenin 1933 yılında yayınlanan tüm sayılarına ulaşılmaya çalışılmış ve Cumhuriyet gazetesinin 4, Milliyet gazetesinin 3 sayısı dışındaki tüm nüshalar gözden geçirilmiştir. Tezimize kaynak olarak bir üçüncü gazete olan Son Posta’nın bazı sayıları da alınmış, ayrıca dini bayramlarda yayımlanan Hilaliahmer gazetesinden de faydalanılmıştır. Konu bütünlüğü sağlamak açısından bibliyografyada gösterilen kitap ve makalelerden de faydalanılmıştır.

Çalışmamızın bir çeşit “açıklamalı kronolojik çalışma” olması bakımından ileride Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı ile ilgilenecek araştırmacılara fayda sağlayacağı ümit edilmektedir.

Tez konumun belirlenmesinde, görüş ve önerileriyle katkıda bulunan Hocam Sayın Prof. Dr. Sabahattin Özel'e, çalışmamın her aşamasında yakın ilgi, anlayış ve sabır gösteren Danışman Hocam Öğr. Gör. Dr. Serkan Tuna'ya teşekkür ederim.

İstanbul, 2006

Şevket ZÜLFÜOĞLU

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iii
Abstract.....	v
Önsöz	vii
İçindekiler.....	ix
Tablolar	x
Kısaltmalar.....	xi
Giriş	1

I.BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL

A) Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Yurtiçi Gezileri	9
B) Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in Yabancı Devlet Adamları ve Temsilcileriyle Görüşmeleri, Mektup ve Telgraf Teatileri.....	37
C) Sosyal ve Kültürel Yaşamda Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal	61

II.BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA TÜRK İNKILABI

A) Eğitim ve Kültür Alanında Türk İnkılâbı: 1933 Üniversite Reformu....	74
B) Ekonomi Alanında Türk İnkılâbı.....	97
1. Devletçilik Politikası ve Ekonomik Gelişmeler.....	97
2. Sanayi Sektöründeki Gelişmeler ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı.....	120
C) Kazım Karabekir Paşa Olayı.....	129
D) Bursa Olayı ve Gazi Mustafa Kemal'in Bursa Nutku.....	141

E) Cumhuriyetin 10.Yıl Dönümü Kutlamaları.....	147
--	-----

III.BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA	159
A) Türkiye- Yunanistan İlişkileri	160
B) Türkiye-Romanya İlişkileri	166
C) Türkiye-Bulgaristan İlişkileri	168
D) Türkiye-Yugoslavya İlişkileri	172
E) Türkiye-Fransa İlişkileri	174
F) Dördüncü Balkan Konferansı	177
SONUÇ	180
KAYNAKÇA	185

TABLÖLAR

Tablo I	1933 Yılında İstanbul Üniversitesi Kadrosu	88
TabloII	1923-1933 Yılları Arasında Öğrenci ve Okul Sayıları	94
Tablo III	1933 Yılı Devlet Bütçesi	112

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.m.	:Adı Geçen Makale
Bkz.	:Bakınız
CHF	:Cumhuriyet Halk Fırkası
Çev.	:Çeviren
Der.	:Derleyen
Dr.	:Doktor
Haz.	:Hazırlayan
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
Prof.	: Profesör
s.	: Sayfa
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
v.d.	:Ve Diğerleri
TBMM Z.C	:Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri
TCF	:Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru, Bulgaristan'ın yenilgiyi kabul ederek barış antlaşması imzalaması, güney cephesinde de işlerin Osmanlı aleyhine gelişmesi ve nihayet Boğazların da tehlike ve tehdit altında olması, Osmanlı devlet adamlarını barış antlaşması yapmaya zorlamış, yapılan görüşmeler sonucunda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.¹

Çok ağır şartları olan bu Ateşkes Antlaşması'nı² imzalayan Türk heyeti ülkeye döndüğünde bu antlaşmayı ılımlı göstermeye çalışmış, ülkede de sevinçle karşılanmıştır. Mebusan Meclisi de oybirliği ile Ateşkesi onaylamıştır.³ Halka iyi bir ateşkes antlaşması olduğu ifade edilirken,⁴ Mustafa Kemal, Antlaşma'nın 7'inci maddesinin Türkiye'nin tamamının işgal edilmesine yol açabileceğine dikkat çekiyordu.⁵ İstanbul'da yaşanan gelişmelerin ardından, kayıtsız şartsız bağımsızlık ve millî devlet düşüncesiyle yola çıkan Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a ayak basar basmaz yaptığı durum değerlendirmesinde, İngiliz ve Amerikan mandacılığını reddederek yeni bir Türk devletinin kurulmasının gerekliliğinden bahsetmiştir.⁶ Bağımsız bir devletin ve bağımsız bir halkın "haklarının" bilincinde olması ve bu haklar uğruna her türlü fedakârlığın yapılacağıın ilan edilmesi⁷ Erzurum ve Sivas Kongreleriyle gerçekleşmiş ve Samsun'da yakılan bağımsızlık meşalesinin ateşi yükseltilmiştir.⁸

¹ Ali İhsan Gencer-Sabahattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, Der Yayınları,10. Basım, İstanbul, 2005, s.69–70.

² İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920–1945): Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte**, I. Cilt Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.12–14.

³ Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika** I.Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 1987, s.7–8

⁴ Durmuş Yalçın v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, I.Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.136.

⁵ Salâhi R. Sonyel, **a.g.e.**, s.9-11.

⁶ Hamza Eroğlu, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Genişletilmiş Yeni Basım, Ankara, 1990, s.113–114.

⁷ Sabahattin Özel, **Büyük Millet'in Evlâdı ve Hizmetkârı: Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006, s.52–53.

⁸ Eroğlu, **a.g.e.**, s.125-129.

Türk halkının bir taraftan işgalci güçlere, diğer taraftan işbirlikçi azınlıklara ve İstanbul hükümetine karşı yaptığı mücadeleyi zaferle sonuçlandırması ve savaş dönemini 11 Ekim 1922 Mudanya Ateşkes Antlaşması ile kapatmasının ardından 1 Kasım 1922’de saltanatın kaldırılmasıyla yeni bir dönem başlamıştır.⁹ Lozan Barış Antlaşması ile “Bağımsız Devlet” fikrinin gerçekleştirilmesi konusunda kesin bir adım atılmış ve 24 Temmuz 1923’de imzaların atılmasıyla Türk milleti büyük sınavlarından birinden daha başarıyla geçmiştir.¹⁰

29 Ekim 1923’te ilan edilen Cumhuriyet, yapılan gayretli çalışmalarla içerik açısından da demokratik bir yapı kazanan gelişmelere açık olmuştur.¹¹ Yeni sürecin en önemli gelişmelerinden birisi, iktidar ve muhalefet konularında yaşanan gelişimdir. I. TBMM Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti olmak üzere iki gruptan oluşuyordu. Birinci grubun içinde olan Gazi Mustafa Kemal ve arkadaşları, seçimlerin yenilenmesinden sonra 9 Eylül 1923’de Halk Fırkası’nı kurdular. Buna karşılık ikinci grubu oluşturan milletvekilleri ağır bir muhalefete başladılar. Orduyu ele geçirip bu yolla siyasete de hâkim olmaya çalışan Rauf Paşa, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa ve Refet Paşa hükümeti düşürmek istemiş, ancak hükümet meclisten güvenoyu almıştır. 19 Aralık 1924 tarihli bir kanunla da, ordu-siyaset ayrımı kesin olarak yapılarak orduya devletin güvenliğini sağlayan bir nitelik kazandırılmıştır.¹²

Muhalefet tarafına geçen bazı Halk Fırkası mensupları ile muhalifler 17 Kasım 1924 tarihinde Ankara’da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nı kurdular. Fırkanın başkanı Kazım Karabekir Paşa, ikinci başkanı Rauf Paşa ve genel sekreteri Ali Fuat Paşa idi.¹³ Yeni partinin muhalefeti ülke içinde karışıklıklara sebep olmuş, dini siyasete karıştırması sonucu durumu uygun bulan bölücülerin de ayaklanmasına ortam hazırlamıştır. İngilizlerin de teşvikiyle Şeyh Said Ayaklanması çıkmış ve 3

⁹ Neşet Çağan v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1: Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, 5. Baskı, Ankara, 1995, s.165,171.

¹⁰ Eroğlu, **a.g.e.**, s.238-240.

¹¹ İsmet Giritli, **Yıldönümleriyle Türk Devrim Tarihi: Kurtuluş ve Kuruluş**, Der Yayınları Genişletilmiş İkinci Basım, İstanbul, 1997, s.87.

¹² Eroğlu, **a.g.e.**, s.238-240.

¹³ Eroğlu, **a.g.e.**, s.241.

Haziran 1925 tarihinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı bir kararla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. Böylece, çok partili siyasi hayat için zamana ihtiyaç olduğu da ortaya çıkmaktaydı.¹⁴

Saltanat ve hilafet taraftarlarının siyasi parti kurarak bu kurumları desteklemesi ve halkı kışkırtması, tanınmış bazı siyasetçilerin ve gazetecilerin halifeyi devlet başkanı gibi gösterme çabaları, bazı mezhep liderlerinin İsmet Paşa'ya halifelik makamının korunması ile ilgili gönderdiği mektupların henüz başbakanın eline geçmeden basında yayımlanması hilafetin kaldırılması çalışmalarını hızlandırmıştır. 3 Mart 1924 tarihinde kaldırılan halifelik makamı ile Cumhuriyete yönelik dini-politik baskılar engellenmiştir.¹⁵ Yine aynı tarihli, öğretim birliğini sağlayan Tevhit-i Tedrisat Kanunu da eğitim öğretim kurumlarını Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlamış ve medreseler kapatılmıştır. Böylelikle, özgür düşünen çağdaş vatandaşlar yetiştirmek için en önemli adımlardan biri atılıyordu.¹⁶

20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü ile 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan farklı olarak yürütme ve yasama görevleri ayrılmış ve dönemin en modern anayasalarından biri yapılmıştır.¹⁷ Çağdaş batı uygarlığına katılmayı amaçlayan Gazi, 1925 yazında Kastamonu ve İnebolu seyahatlerinde şapka giyerek ve halka doğrudan “ Buna şapka derler” diyerek kıyafet anarşisine son vermek istemiş ve 25 Kasım 1925 de Meclis Şapka Kanununu kabul ederek kıyafet inkılâbını gerçekleştirmiştir.¹⁸

Çağdaşlık; ileri seviyede bir teknoloji ve bilimin var olduğu, yaşama akıl perspektifinden bakıldığı, laikliğin egemen olduğu bir toplumsal düzenin kurulduğu, toplumda adalet duygusunun geliştiği ve bağımsız devlet biçiminin kabul edildiği bir

¹⁴ Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.222.

¹⁵ Giritli, **a.g.e.**, s.99-101.

¹⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Genişletilmiş 2.Basım, Ankara, 2005 s.102.

¹⁷ İsmet Giritli-Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.132-134.

¹⁸ Giritli, **a.g.e.**, s.108-109.

konumu temsil etmektedir.¹⁹ İşte bütün bu unsurlara bağlı olarak uluslararası ilişkilerde karışıklık ve zorluk yaratan bütün engellerin kaldırılması hedefinin paralelinde yapılan inkılâplardan biri de, uluslararası saat ve takvimin yürürlüğe konmasını sağlamak olmuştur. 26 Aralık 1925’de kabul edilen kanunlarla saat ve takvim konusu batı standardına getirilmiş, 20 Mayıs 1928’de uluslararası rakamlar, 26 Mart 1931’de ise uluslararası ağırlık ve uzunluk ölçüleri benimsenmiştir.²⁰

17 Şubat 1926 tarihinde kabul edilen Türk Medeni Kanunu, 26 hukukçudan oluşan bir komisyonun 14 ay çalışarak, İsviçre’de 1912 yılında yürürlüğe giren İsviçre Medenî Kanununu ülkemizin ihtiyaçlarına göre düzenlemesiyle meydana getirildi. Böylece, Türk kadınının özgürlüğü güvence altına alınırken, Türk vatandaşlarının durumu hak ve ilişkiler bakımından yükseltildi ve laikliği gerçekleştirmek açısından kuvvetli bir adım atıldı. Yine, İsviçre’den alınan Ticaret Kanunu 10 Mayıs 1928’de yürürlüğe girmiştir. İtalya’dan alınan Ceza Kanununun yürürlüğe girmesi ise 1 Temmuz 1928’de gerçekleşmiştir.²¹

1924 Anayasası’nın kabulünün yanı sıra, 1925 yılında tekke, zaviye ve türbelerin yasaklanması da laik düzene geçişin adımlarından biri olmuş, çağdaş bir toplumun siyasal otoritesinin yanında halifenin dinsel otoritesinin kabulünün imkânsız olmasından yola çıkarak halifelik makamı da kaldırılmıştı. Tüm bu devrimleri destekleyen ön önemli adım, 10 Nisan 1928 tarihinde atılmış ve bu tarihte yapılan değişikliklerle devletin resmi dini kaldırılarak “laiklik” terimi kullanılmadan laik devlet gerçekleştirilmiştir.²²

Eğitim ve kültür alanında yapılan inkılâplardan biri de harf inkılâbı olmuştur. 20 Mayıs 1928’de Latin harflerinin kabulü ile dilde inkılâp süreci başlatılmıştır.²³ 26

¹⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981, s.103–104.

²⁰ Giritli, **a.g.e.**, s.119 ; Durmuş Yalçın v.d., **a.g.e.**, s.261-262.

²¹ Yılmaz Altuğ, **Türk İnkılâp Tarihi (1918–1938)**, Çağlayan Kitabevi, 8.Bası, İstanbul, 1997, s.302–303.

²² Giritli, **a.g.e.**, s.126.

²³ Zeynep Korkmaz, “Atatürkçü Düşüncede Türk Dilinin Yeri”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.164.

Haziran 1928 tarihinde çalışmalarını başlatan Dil Encümeni, Türkçe ses yapısına elverişli milli bir Türk alfabesi oluşturma görevini yükledi. Hazırlanan tasarıda Arap harfleri dikkate alınmadan ve Avrupa milletlerinin kullandığı ikili, üçlü ve dörtlü harflere (ch, sch, tsch gibi) yer verilmemiş, Latin harfleri kendi dilimize uyarlanmıştır. Gazi, harf inkılâbını 9 Ağustos gecesi Sarayburnu'nda halka yaptığı konuşmada açıklamış, Türk alfabesi de 1 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁴ 9 Ağustos gecesi Sarayburnu parkındaki gazinoda Harf İnkılâbı'nı açıklarken duyduğu mutluluğu belirterek şu sözleri söylemiştir:

“... Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlayamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindediniz. Anladığınızın âsarına [işaretine] yakın zamanda bütün kainat şahid olacaktır. Buna kat'iyetle eminim.”²⁵

Sosyal ve siyasal inkılâpların devam ettiği bir süreçte ekonomi alanında da inkılâplar ihmal edilmemiş, hatta daha Cumhuriyet ilan edilmeden 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihlerinde İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde bilime ve memleketin gerçeklerine uygun çok önemli kararlar alınmıştır.²⁶ Ana hedefi Türkiye'yi sanayileşmiş ülkeler arasına yerleştirmek olan ekonomik uygulamalar hızla gerçekleştirilmeye çalışılmış, 1924 yılında İş Bankası'nın kurulması, 1925 yılında aşar vergisinin kaldırılması, 1925 yılında sanayi kredisi vermeyi amaçlayan Sanayi ve Maadin Bankası'nın kurulması, 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması gibi birçok hamle yapılmıştır.²⁷

²⁴ Korkmaz, **a.g.m.**, s.166-167.

²⁵ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, (II. Cilt),Yay. Haz. Nimet Arsan, Sadi Borak, Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997 s.272.

²⁶ Eroğlu, **a.g.e.**, s.290-291.

²⁷ Özel, **a.g.e.**, s.295-296 ; Yahya Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994, s.152.

1931 yılından itibaren ekonomi politikalarına yeni bir yol haritası çizilerek, ekonomik bağımsızlık ve hızlı kalkınmanın daha iyi ve çabuk gerçekleştirilebilmesi için “devletçilik” yönteminin uygulanmasına karar verilmiştir.²⁸

Ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi de önemli ekonomik hedefler arasında yer almaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda elde bulunan 4112 km. demiryolunun, 3756 km.’si imtiyazlı yabancı şirketler tarafından, doğudaki 356 km. demiryolu da Ruslar tarafından inşa edilmişti. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ülke gerçeklerine uygun bir şekilde kalkınma, savunma ve milli ihtiyaçlara göre hareket edilerek ülke demir ağlarla örülmeye çalışılmıştır.²⁹ Bu hedeflere ulaşmak için uygulanan yöntemler, yeni demiryolu yapmak ve yabancıların elindeki demiryollarını satın almak şeklindeydi.³⁰

Osmanlı Devleti’nin ulaşım politikaları içinde ihmal ettiği karayolları, I. Dünya Savaşı ile daha da kötüleşmiştir. 1923 yılında ülkede onarılmaya muhtaç 13885 km. şose, 4450 km. toprak yol bulunmaktaydı. TBMM daha 1921 Yılında “Târik Bedeli Nakdîsi” kanununu kabul ederek yol yapımı için 18–60 yaş arasındaki erkeklerden yol vergisi almayı kararlaştırmıştır. Parayı ödeyemeyecek olanlar yol inşaatında çalıştırılarak bu vergi tahsil edilecek, asker ve sakatlar vergi vermekten muaf tutulacaktı. 1925 ve 1927 yıllarında iki kez daha yol vergisi çıkarılmış, ancak hem vergi yeterli şekilde toplanamamış, hem de toplanan vergiler başka yerlere harcanmıştır. Yol konusu ilk defa 1929 yılında programlı bir şekilde ele alınmıştır. Ancak, bu kez de Dünya Ekonomik Buhranı planlanan yolların yapılmasını engellemiştir. Sonuçta, demiryollarına verilen öncelik nedeniyle 1923–1933 yılları arasında ancak 2200 km. şose yapılabilmektedir.³¹

Dış politikadaki genel duruma bakıldığında, I. Dünya Savaşı’ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti’nin külleri arasından yepyeni bir devlet olarak kurulan

²⁸ İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.32.

²⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s.40.

³⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s.39.

³¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s.55-57.

Türkiye,³² 1923–1933 yılları arasında barışı kuracak politikaları uzun ve sabırlı uğraşlar sonucu imzalanan antlaşmalarla da devreye sokmuş ve bu konuda önemli başarılar elde etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşu ile beraber yapılmaya başlayan inkılâpların amacına ulaşabilmesi için, barış ortamının devam etmesine ihtiyaç vardı. Bu açıdan, barış dış politikada Türkiye'nin en çok önem verdiği konuların başında geliyordu.³³ Türkiye ve Yunanistan arasında barış sağlanmakla beraber, çözümlenmesi gereken sorunlar vardı ve bunların başında da mübadele sorunu yer alıyordu. Ocak 1923'de imzalanan bir sözleşme ile Türkiye'de kalan Rumlarla Yunanistan'da kalan Müslümanların değişimi gerçekleştirilecekti. İstanbul'daki Rumların 30 Ekim 1918'den önce «yerleşmiş» sayılıp sayılmayacağı konusundaki anlaşmazlık La Haye Daimi Adalet Divanı'na götürüldü. Divan da bu sorunu çözecek formülü bulamayınca gerginlik arttı. Yunanistan'ın Batı Trakya Türklerinin, Türkiye'nin de İstanbul Rumlarının mallarına el koyması sorunu daha da büyütülmüştür. İki ülke, 1 Aralık 1926'da çözüm amacıyla bir antlaşma imzalamış ve karşılıklı elçiler gönderilmiştir. İlişkilerin düzelmesi için Gazi'nin ve Venizelos'un çabaları sonuç vermiş, 10 Haziran 1930 Antlaşması ile değişim sorunu çözümlenmiştir.³⁴

Türkiye-Sovyet Rusya arasındaki ilişkiler Lozan'dan sonra da gelişmiş, özellikle Musul anlaşmazlığı sırasında İngilizlerle yaşanan çekişme, Türkiye'yi Rusya'ya daha da yakınlaştırmış ve 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştır.³⁵ İngiltere iki ülkenin birbirinden ayrılması için çaba sarf ederken Türk-Rus ilişkileri daha da yakınlaşmış, ticaretin gelişmesi için 11 Mart 1927'de Ankara'da Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması imzalanmış ve 17 Aralık 1929'da, 1925 yılında yapılmış olan Antlaşma iki yıl uzatılmıştır.³⁶

³² Aptülâhat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.165.

³³ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1985, s.165.

³⁴ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983, s.325-326 ; Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s.452-453.

³⁵ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.330-331.

³⁶ Uçarol, **a.g.e.**, s.456-458.

20 Ekim 1921’de Fransa ile Türkiye arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile savaş dönemine son verilerek Türkiye-Suriye sınırı çizilmiştir.³⁷ Lozan görüşmelerinde, ilişkiler, kapitülasyonlardan vazgeçmek istemeyen Fransızlar yüzünden yeniden gerginleşmiş, Lozan’da kapitülasyonlar konusunda en büyük direnişi gösterenler Fransızlar olmuştur.³⁸ Fransızlarla Osmanlı Devleti’nin borçları ile ilgili çözümlenmemiş olan sorun ise, 1928 yılında yapılan anlaşmayla çözüm aşamasına girmiş, fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı borçların ödenmesini güçleştirmiştir.³⁹

Lozan’dan sonra Türkiye’nin dış politikada en çok mesai ayırdığı konulardan biri de Musul Meselesi olmuştur. İkili görüşmelerin çıkmaza girmesini takiben Milletler Cemiyeti’ne götürülen konu, Milletler Cemiyeti’nin Musul’u Irak’a bırakması nedeniyle Türkiye’nin aleyhine netice vermiş ve İngiltere ile 5 Haziran 1926 tarihinde imzalanan Ankara Antlaşması ile Türk-Irak sınırı çizilmiştir.⁴⁰

Uzun yıllar süren savaş döneminden sonra yeni bir devlet olarak kurumsallaşmasını tamamlamaya çalışan Türkiye, her alanda inkılâplar yapılmaya ihtiyaç duyulan bir ülke konumundaydı. Bu inkılâpları kusursuz biçimde bir bir yerine getiren Gazi, ülkeyi kısa zamanda batılı, çağdaş ülkelerin arasına koymayı, hatta birçok konuşmasında belirttiği gibi bu batılı ülkelerin de önünde yer alan bir Türkiye’yi hayal ediyordu. Savaş döneminde büyük komutanlık vasıflarını gösteren Gazi, savaşın hemen ardından bütün dünyanın şaşkınlık ve ilgiyle izlemeye başladığı siyasi, hukuki, toplumsal, ekonomik, eğitim ve kültür inkılâplarını büyük bir hızla gerçekleştirmiştir. Bitmek bilmeyen enerjisi ile ferdi olmaktan mutluluk duyduğu Türk milleti için fedakârca çalışmalarını sürdürmüştür.

³⁷ Soysal, **a.g.e.**, s.48.

³⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.458.

³⁹ Armaoğlu, **a.g.e.**, s.323-324.

⁴⁰ Uçarol, **a.g.e.**, s.455 ; Armaoğlu, **a.g.e.**, s.322-323.

BİRİNCİ BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL

A) CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN YURT İÇİ GEZİLERİ

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, son dört yılda (1929–1932) yaptığı yurt içi gezilerinde belli stratejiler belirleyerek hareket etmişti. 1929 yılında halkının arasında onunla bir bütün olmak amacı ile yola çıkarken,¹ 1930 yılı gezisini, yapılan inkılâpları yerinde incelemek ve memleketin eğilimlerini daha yakından görmek arzusuyla gerçekleştirmişti.²

1931 yılı Ocak ayında başladığı yurtiçi gezisinde ise, izlenimlerini rapor halinde bir araya getirmiş, dikkatini özellikle halkın devlet dairelerindeki işlerini zor halledebilmesine çevirmişti. Bu olayın çözümlenebilmesi için bazı önlemler düşünmüş, ayrıca yanında götürdüğü hükümet müfettişleri de izlenimlerini ve halkın şikâyetlerini raporlar halinde, bağlı oldukları bakanlıklara sunmuşlardı.³

Milletlerin oluşmasında ve ilerlemesinde güzel sanatların büyük etkisi olduğuna inanan Gazi Mustafa Kemal, daha askeri lisede öğrenciyken güzel sanatlarla

¹ Filiz Paksoy, “1929 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s.12.

² Demet Özkan, “1930 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s.53.

³ Gönül Tok, “1931 Türk Yılı Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s12.

ilgilenmişti. 1932 yurt içi seyahatindeki Ankara ve İstanbul gezileri sırasında sanat etkinliklerini çok yakından izlemiş, sanatçılara da iltifatlarda bulunmuştu.⁴

1933 yılının ilk seyahatine 15 Ocak'ta çıkan Gazi Mustafa Kemal, meclisin kış tatilinden istifade etmek istemiş yanında da İktisat Bakanını götürmek suretiyle, bu seyahatin "iktisadi tetkik" niteliği taşımasını amaçlamıştı.⁵ Seyahatin bir kısmının deniz yolu ile yapılması ihtimaline karşılık "Ertuğrul" yatının hazır olması emri verilmiş, ayrıca Dolmabahçe Sarayı'nda hazırlıklar yürütülerek büyük kapı boyanmıştı.⁶

Seyahate Ekonomi Bakanı Celal Bey'in (Bayar) ve ekonomi uzmanlarından oluşan bir heyetin katılacak olması bu yıl yapılacak olan çok sayıda ekonomik faaliyetin göstergesiydi. Ergani demiryolu iç borçlanması, yeni mensucat fabrikaları, Mersin limanının inşası, Sivas-Erzurum demiryolu hattına başlanması, üç-dört milyon lira gümüş para basılması, uçak sanayimizin gelişmesi için alınacak önlemler bunlardan sadece birkaçıydı. Yapılacak seyahatte Celal Bey ve ekibi muhtelif ihtiyaçları yakından görececek ve buna göre tedbir almaları mümkün olacaktı.⁷

Gazi Mustafa Kemal'in seyahatinin güzergâhının belli olması ile Bursa ve Eskişehir'deki halk büyük bir sevince boğulmuş, Halkevlerinde hummalı hazırlıklar yapılmaya başlanmıştı. Ziyaret büyük bir heyecan ve şevk içinde bekleniyordu.⁸ Heyetin Balıkesir'e de uğrayacağına anlaşıldığı buradaki halkı sevindirmiş, candan bir alaka ile beklemeye başlamışlardı.⁹

İstasyona 15 Ocak'ta trenin hareketinden beş dakika önce gelen Gazi Mustafa Kemal seyahatinin güzergâhını Ankara-Konya-Adana-Gaziantep-(tekrar Adana)-

⁴ Cevdet Doğan, "1932 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı", İ.Ü.Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000, s.8.

⁵ **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ocak 1933, s.1.

⁶ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1933, s.1.

⁷ **Cumhuriyet**, 10 Ocak 1933, s.1,2.

⁸ **Cumhuriyet**, 12 Ocak 1933, s.1.

⁹ **Milliyet Gazetesi**, 13 Ocak 1933, s.1.

Mersin-Antalya-İzmir olarak belirlemiştir. Seyahatinde kendisine Ekonomi Bakanı Celal Bey, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Y.Hikmet Bey (Bayur), Erzincan milletvekili Saffet Bey (Arıkan), Afyon milletvekili Ali Bey (Çetinkaya), Yozgat milletvekili Salih Bey (Bozok), Rize milletvekili Hasan Cavit Bey (Belül), Kütahya milletvekili Nuri Bey (Conker), Gaziantep milletvekili Kılıç Ali Bey (Kılıç), Başyaverleri Celal Beyler refakat etmekteydiler. Ayrıca, heyette Cumhurbaşkanlığı özel kalem müdürü Hasan Rıza Bey (Soyak), yaverleri, özel kalem memurları, Ekonomi Bakanlığı'ndan ticaret ve iktisat mukaveleleri tetkik müdürü Avni Bey, mühendis Şahap Bey, İş Bankası umum müfettişlerinden Saim Bey, mühendis Kazım ve Mümtaz Bey'ler de bulunmaktaydılar.

Gazi Mustafa Kemal'i uğurlamak üzere garda Meclis Başkanı Kazım Paşa(Özalp), Başbakan İsmet Paşa (İnönü), Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa (Çakmak), Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey (Peker), başta olmak üzere bütün milletvekilleri, yüksek rütbeli subaylar, bakanlık bürokratları, Ankara'da bulunan büyükelçiler ve binlerce kişiden oluşan kalabalık bir halk topluluğu hazır bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal kendisini uğurlamaya gelenlerin ellerini sıktıktan sonra tren tam saat 8⁰⁰'de hareket etmiş¹⁰ ve saat 10.08'de Eskişehir'e ulaşmıştır. Akşamdan yollara düşerek istasyonda bekleyen binlerce insan Gazi'yi bir an önce görmek için sabırsızlanıyordu. Trenin durması ile büyük bir alkış tufanının kopması bir oldu. Karşılayanlar içinde sevincinden ağlayanlar vardı. Halkın bu çok samimi tezahüratı Gazi'yi çok mutlu etmiş ve istasyondan itibaren yürüyerek, halkı selamlayarak Vilayeti, Kolorduyu ve liseyi ziyaret etmiştir. Burada tarih ve Türkçe derslerinde bulunduktan sonra Halk Fırkası salonunda verilen öğle ziyafetine yanında bulunan Vali İsmail Hakkı, Belediye Başkanı Kamil (Kaplanlı), Korgeneral Naci Paşa (Eldeniz) ve Eskişehir milletvekilleri ile birlikte katılmıştır. Halkın sevgi gösterileri ve tezahüratına Belediye Başkanı aracılığıyla teşekkürlerini bildirdikten sonra halkevini, şeker fabrikasını, hava meydanını gezmiş, kendisine ve yanında bulunanlara belediye başkanı tarafından verilen lüle taşından yapılmış pipo ve ağızlıklardan birini alarak; “...çok güzel yapılmış, memnun oldum. Bu sanatı

¹⁰ **Cumhuriyet**, 16 Ocak 1933, s.1,3. ; **Milliyet**, 17 Ocak 1933, s.1.

erbabının elinde daha İnkışaf ettiriniz ve dünyaya tanıtınız,” demiştir.¹¹ Refakatinde bulunan İktisat Bakanı Celal Bey, tüccarlarla temasta bulunup, iktisadi durumu tetkik ederken, Erzincan milletvekili Saffet Bey Fırka ve Halkevi işleriyle meşgul olmuştur.¹²

Gazi Mustafa Kemal, Halk Fırkası’nda şerefine verilen ziyafetteki yemek esnasında, memleket meseleleriyle ilgili sorular sormuş ve Eskişehir’e içilebilecek sıhhi, iyi su getirme üzerinde özellikle durmuştu; hatta ayrılırken kendisinden Eskişehir’i sık sık ziyaret edilmesi rica edildiği zaman şöyle demişti:“ *Eğer memleketinize sıhhi ve iyi su getirmeğe muvaffak olursanız, bu Muvaffakiyetinizi görmek için memnuniyetle gelirim.*”¹³ Anadolu şehir ve kasabaları için su meselesinin sıhhat ve hayat meselesi olduğu düşünülürse Gazi’nin ikazının ve arzusunun önemi anlaşılır.

Şeker fabrikasının yapılacağı alanı gezerken de müessese hakkında ayrı ayrı açıklamalar istemiş ve “ *Milli ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kıldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesine hassasiyetle çalışmalıyız*”¹⁴ sözleriyle de sanayileşmesini sağlamış ”yeni” bir Türkiye hedefini ortaya koymuştur. Gazi Mustafa Kemal üç saat durmadan dolaştığı hava kuvvetleri karargâhında genç hava subaylarına iltifatta bulunduktan sonra halkın tezahüratından duyduğu mutluluğu ifade ederek teşekkür etmiş ve saat 20⁰⁰’de trenle Derince’ye doğru hareket etmişti.¹⁵

17 Ocak saat 16⁰⁰’da Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal’i taşıyan Gülcemal vapurunu Mudanya açıklarında karşılayanlar arasında kolordu komutanı Ali Hikmet, fırka komutanı Adil ve Akif paşalar, Bursa milletvekilleri, Vali Fatin Bey (Gökmen), CHF ileri gelenleri, Ziraat ve İş Bankası müdürleri, İpekiş müdürü ve sanayi müfettişleri yer almaktaydı. Bütün bu kişiler Maltepe vapuruna binerek Gülcemal

¹¹ Mehmet Önder, **Atatürk’ün Yurt Gezileri**, İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1998, s.197.

¹² **Cumhuriyet**, 17 Ocak 1933, s.1; **Milliyet**, 17 Ocak 1933, s.1.

¹³ **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s.1.

¹⁴ **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s.1.

¹⁵ **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s.1.

vapurunu Mudanya açıklarında karşılaşmışlardı. Cumhurbaşkanı, yanındaki kişilerle birlikte Mudanya vapuruna geçerek Vali Fatin Bey’le sohbet etmişti. Etrafi seyrederek seyahat ederken, üzerinde gri bir pardösü, başında da kahverengi bir kasket vardı. Maltepe vapuru saat 16³⁰’ da Mudanya’ya yanaşmış, yoğun bir halk kitlesi tarafından tezahüratlarla karşılanmıştı.¹⁶

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, Derince’den beri kendisine refakat eden İstanbul valisi Muhittin Bey’le (Üstündağ), Cevdet Kerim Bey’in (İncedayı) ellerini sıkarak Bursa’ya hareket etmiş, otomobilde kendilerine Ali Hikmet Paşa refakat etmişlerdi. Güzergâhtaki köyler, zirai kredi kooperatifleri yollara pankartlar asıp “... *Köy kooperatifi Büyük, Ulu Gazi’yi saygı ile selamlar*” ibaresini yazmışlardı. Yolda kendisini karşılayan Ziraat mektebi talebesine, otomobilden inerek iltifatta bulunmuş; daha sonra, doğruca Çekirge’deki köşküne gitmiş ve merasim istemediğinden yalnızca Belediye Başkanı Muhittin Bey tarafından karşılanmıştı.¹⁷

18 Ocak saat 16⁰⁰’ da Belediyeyi ziyaret etmiş, Belediye Başkanı’ndan şehrin genel durumu ve kaplıcaları hakkında izahat istemişti. Yine CHF’ni ziyareti esnasında Fırka başkanı Hulusi Bey’e;

“ *Gençlik Halkevine rağbet ediyor mu?* sorusunu sormuş, Hulusi Bey de;

Evet Paşam, bütün samimiyetle Halkevi rağbet görüyor,” karşılığını vermişti.¹⁸

Fırka’dan çıkarken heykelini görmüş ve o sırada Halk Fırkası’nda bulunan heykeltıraş Nejat Bey, Vali Bey tarafından kendilerine takdim edilmiş, Gazi Hazretleri, Nejat Bey’e; “*Eseriniz muvaffakiyetli ve manidardır. Sizi tebrik ederim!*” demiştir.¹⁹ Bu konuşmalardan sonra Cumhurbaşkanı, askeri birlik merkezini ziyaret etmiş ve oradan da Cumhuriyet Köşkü’ne giderek bir süre dinlenmişlerdi. Daha sonra

¹⁶ **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1933, s.1,3; **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s.1,6.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1933, s.3

¹⁸ **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1933, s.1; **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s.1,6.

¹⁹ **Cumhuriyet**, 18 Ocak 1933, s.1 ; **Milliyet**, 18 Ocak 1933, s. 1,6.

Çekirge'deki köşklerine gitmiş ve gece beraberindeki devlet adamlarını ve Vali ile Belediye Başkanını yemeğe alıkoymuştu.²⁰

Bayram günlerini yaşamakta olan Bursalılar, bilhassa gençler, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i görmek için köşklerinin etrafını, ziyarete çıktıkları zaman sokakları doldurmaktaydılar. 19 Ocak saat 13³⁰'da Bursa-Çekirge yolu üzerinde yapılmış ve henüz suyu gelmemiş olan modern kaplıca'yı (Çelik Palas) gezen Gazi Hazretleri, binanın bütün aksamını, banyo ve istirahat yerlerini görerek yetkililerin açıklamalarını dinlemişti. Binayı beğendiğini ifade etmesinin ardından otomobille İpekiş dokuma fabrikasına gitmiş, burada fabrikanın hemen hemen bütün bölümlerini dolaşarak nasıl çalıştığını yakından görmüş, fabrikanın müdürü ve uzmanlarının açıklamalarını ilgiyle dinlemişti. Müdürün odasında bir süre dinlendikten sonra, yanında bulunan İktisat Bakanı Celal Bey ve fabrika müdürü Reşat Bey ile fabrikanın kuruluşundan beri yaptığı işler ve geçirdiği aşamalar ile satış teşkilatı, işçilerin durumu üzerinde görüşmüştü. Başlangıçta yabancı uzmanlarca çalıştırılan fabrika artık hepsi Türk olan genç ve çok değerli uzmanların elindedir. İşçiler Bursalıdırlar ve daha iş kanunu çıkmamış olmasına rağmen günde sekiz saat çalışmaktadırlar. Fabrikadaki işlerin, Balkan memleketlerinde eşi olmayan ve Avrupa'nın belli başlı dokuma merkezlerinin pek azında bulunan mükemmel bir derecede olduğu belirtilmişti. Fabrikadan ayrılırken Gazi Hazretleri anket defterine;

*“ İpekiş fabrikasında gördüklerimden çok sevinç duydum.”*²¹ cümlesini yazmıştır.

Gazi Mustafa Kemal'in fabrikayı ziyaretleri filme alınmıştı. İpekiş'ten sonra Çekirge'de askeri hastaneyi ziyaret etmiştir. Gazi, hastanenin birçok bölümünü gezmiş, çok yeni ve modern olan masaj tesisatını görmüş, başhekimden hastane ile ilgili açıklamalar almıştır. Hastaneden ayrılmadan önce askeri kaymakamlıktan emekliye ayrılmış Sıtkı Bey adlı bir kişinin ilmi buluşuyla ilgili açıklamalarını dinlemişti. Sıtkı Bey, yeni bir atom modeli keşfettiğini, bu keşfinin fizik ve kimya âleminde ve tatbikatı dolayısıyla dünya fen sahasında büyük inkılâplar yapacağını

²⁰ **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1933, s.1,3 ; **Milliyet**,18 Ocak 1933, s.1,6.

²¹ **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1933, s.1,5 ; **Milliyet**,20 Ocak 1933, s.1,4.

söylemişti. Hatta kendisi Fransız fen âleminde itibarlı bir dergide keşfine temas eden bir yazı yayınlamış ve ilgi uyandırmıştı. Nobel fen ödülü yarışmasına girmek için eserini bastırmağa çalışıyordu. Gazi Hazretleri bu ilim adamının eserini bastırmak için yardım vaadinde bulunmuştur. Akşam halkevinde toplanan aydınlara Erzincan milletvekilini göndermiş ve Tarih Kurultayı'nın bir cildini hediye olarak yollamıştı. Bursalı aydınlar da bu hediyeden çok memnun olmuşlardı.²²

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in askeri hastaneyi ziyaretleri sırasında kaplıca sularının radyoaktiviteleri konu edilmiş, bu sırada Belediye Başkanı Muhittin Bey, Karamustafa kaplıcasının en yüksek radyoaktiviteye sahip olduğunu belirtmiştir. Gazi de kaplıcaya girmeyi arzu etmiş, Belediye Başkanı tarafından tesis hızla tamamlattırılarak banyo yapılabilecek seviyeye getirilmiştir. Burada bir banyo aldıktan sonra otomobiline binen Gazi, yanına Belediye Başkanını da alarak Çekirge Köşkü'ne gitti. Köşke girmeden, kendisini uğurlamaya gelen Ali Hikmet Paşa(Ayerdem), Bursa Milletvekilleri, Vali ve Halk Fırkası Başkanının ellerini birer birer sıkarak veda etti. Kendisini uğurlamaya gelen kişilere; "*Rahatsız olmayınız, dedi*²³ ve otomobiline Ali Hikmet Paşa'yı alarak saat 12⁰⁰'de Gemliğe hareket etti.²⁴

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'in şimdiki güzergâhı, kendisini bekleyen Gülcemal Vapuru ile Bandırma'ya ve oradan da trenle Balıkesir'e gitmekti. Gazi, öğlene doğru Gemliğe gelmiş, Parti, Belediye ve tüccarlardan oluşan bir heyet tarafından Tepederbent'te karşılanmıştı. Parti başkanın kızı tarafından da buket halinde hazırlanmış bir zeytin dalı takdim edilmiş ve bir şiir okunmuştu.

Bundan ve halkın tezahüratından pek duygulanan Cumhurbaşkanı, karşılamaya gelenlerin ellerini sıkmış, iskelede tonlanan halkın "yaşa Varol" sesleri arasında Maltepe vapuruna binerek, Gülcemal vapuruna geçmiştir. Vapur saat 15⁰⁰'te Bandırma'ya doğru hareket etmişti. Gazi Hazretlerini taşıyan Gülcemal vapuru saat 22⁰⁰'de Bandırma önünde demirledi. Vaktin geç, havanın soğuk olmasına rağmen

²² **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 20 Ocak 1933, s.1,4.

²³ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1933, s.1,3 ; **Milliyet**,21 Ocak 1933, s.1.

²⁴ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1933, s.1.

iskele ve civarı Büyük Misafiri görmek ve selamlamak için kalabalık bir halk topluluğu ile dolmuştu. Şehir baştanbaşa elektrikle aydınlatılmış, bayraklarla süslenmişti.²⁵

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, vapurda Vali İbrahim Ethem Bey'le (Akıncı), Belediye Başkanı Naci Bey (Kodanaz) ve Parti üyelerinden oluşan Balıkesir heyetini, Bandırma Kaymakamını, Konya milletvekili Tevfik Fikret Bey'i (Sılay) kabul etti. Vapurda bir süre kaldıktan sonra yanındakilerle birlikte Bandırmaya çıkarak trene bindi. Gece yarısından sonra Balıkesir'e hareket etmişlerdi. Gazi'yi karşılamak üzere Balıkesir'den vali, belediye ve parti başkanları ile Aksaray milletvekili Süreyya (Örgeevren), Bilecik milletvekili Hayrettin (Karan), Çanakkale milletvekili Osman Niyazi (Burcu), Balıkesir milletvekilleri, Ziraat ve İş Bankası müdürleri şehre gelmişlerdi.

Bu arada heyeti Derince'de karşılamak üzere yola çıkan Dr. Neş'et Ömer Bey (İrdelp), Gazi'yi ve seyahate katılan diğer kişileri sağlık taramasından geçirmek üzere, yanına yardımcılarını da alarak Bursa'ya gitmişti. Neş'et Bey, seyahat boyunca Gazi Hazretlerine eşlik edecekti.²⁶

Geceyi Yeniköy istasyonunda geçiren Heyet saat 5⁰⁰'te binlerce kadın-erkek halkın alkışları arasında Balıkesir'e geldi. Halkı selamlayarak vali konağına giden Gazi, biraz dinlendikten sonra vilayet, belediye, kolordu ve Halk Fırkası'nı ziyaret etti. Buraları ziyaret ettikten sonra Vali Bey'in açıklamalarını dinledi. Balıkesir'e bağlı Dursun Bey civarındaki 'Kültür' mevkiine dair bilgi istedi. Burası bir tepedir. Etrafında ekilen arazilerin varidat kaydında bu kelime mevcuttur. Yerleşim Türk halkı ile meskündür. Ayrıca bu civarda "olacak" anlamında kullanılan "Kelter" kelimesi de herkesçe malumdur. Gazi Hazretleri, bu bölgeyi merak etmesine rağmen yol olmadığı için gitmemiştir.

²⁵ Cumhuriyet, 21 Ocak 1933, s.1.

²⁶ Cumhuriyet, 21 Ocak 1933, s.3 ; Milliyet, 21 Ocak 1933,s.1.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, CHF’nda kendisini bekleyen üyelere dil derleme işini sordu. Sonra Ankara’da halkevi tarafından çıkarılacak derginin adı üzerinde fikir alışverişinde bulundu. Buradan ayrıldıktan sonra belediye üyelerinden şehre getirilen su ve öğrenci pansiyonu ile ilgili bilgi aldı. Belediye’den ayrılırken, Belediye Başkanı Naci Bey’e dönerek; “ *Balıkesir halkının hakkımda gösterdiği samimi hislerden fevkalade mütehasıs ve memnun oldum, bilhassa teşekkürlerimi bildirmenizi rica ederim*” ²⁷ dedi. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, öğle yemeğini tek başına yedikten sonra lise ve öğretmen okulunu aynı binada birleştiren yeni okulu ziyaret etti. Burada derslere girerek öğrencilere sorular sordu ve cevaplarını dinledi. Okulun bütün salonlarını, yemekhanesini, yatakhanelerini gezdi. Ayrılmadan önce öğretmenlerle Türk tarihi hakkında konuştu, onlara açıklamalar yaptı. Saat 17 ³⁰’da okuldan ayrıldı, vali konağına geldi.

Saat 20⁰⁰’de CHF salonunda şerefine verilen müsamerede hazır bulundu. Burada oynanan üç perdelik piyesten sonra, zeybeklerin folklor oyunlarını, bir operet parçasını izledi. Operetten sonra üç sanatkâra takdirlerini bildirdi. Buradan doğru trene giderek gece yarısında Kütahya’ya doğru hareket etti.²⁸

Gazi Mustafa Kemal, Değirmisaz istasyonunda vali Saip Beyin başkanlığındaki Kütahya heyeti tarafından karşılandı. Civar köylerden gelen köylüler davul zurna çalıp, zeybek oyunları oynadılar, kurbanlar kestiler. Gazi Mustafa Kemal köylülere iltifatta bulundu. Kütahyalı heyeti de trenlerine alarak vilayet işleriyle ilgili uzun süre sohbet etti. Saat 14⁰⁰’te Tavşanlı’ya varıldı. Kaymakam ve belediye başkanı ile yapılan ve on beş dakika süren görüşmeden sonra, sevgi gösterileri arasında istasyondan ayrıldılar.

23 Ocak saat 15⁰⁰’de Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Kütahya’ya geldi. Şehir baştanbaya bayraklarla donatılmıştı.²⁹ Kendisini karşılayanları selamladıktan

²⁷ **Cumhuriyet**, 22 Ocak 1933, s.1,2 ; **Milliyet**, 22 Ocak 1933, s.1,2.

²⁸ **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 24 Ocak 1933, s.2 ; Mehmet Önder, **a.g.e.** , s.76.

²⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1933, s.1,2 ; **Milliyet**, 24 Ocak 1933, s.1,6.

sonra, istasyon yakınlarında bulunan kiremit fabrikasını gezdi ve fabrika müdürünün tesis ile ilgili açıklamalarını dinledi.³⁰

24 Ocak öğleden sonra vilayeti, belediyeyi, CHF'nı ziyaret ederek özellikle mahsul ve Kütahya'ya has sanatların o günkü durumu hakkında açıklamaları dinledi. Milli Mücadele'de Kütahya etrafında yapılan mücadelelere dair anılar dile getirildi.³¹ Akşam CHF salonunda üyelerle çay içti ve sohbet etti. Memnuniyetini belirterek ve ellerini sıkarak trene gitti. Geç saatte olmasına rağmen kalabalık bir insan topluluğu kendisini uğurlamaya gelmişti. 18^{30'} da Afyon'a hareket edildi. Saat 22^{30'} da varıldı. Trene Afyon valisi Fevzi Bey'i ve kolordu komutanı Mustafa Paşa'yı kabul etti. Vilayet işleri hakkında sohbet ettikten sonra 23^{30'} civarında yoluna devam etti.³²

25 Ocak sabahı saat 6^{50'} de Konya'dan geçildi. Saat 11^{30'} da Konya Ereğli istasyonuna gelen tren, kısa bir dinlenmeden sonra yoluna devam etti. Bu dinlenme esnasında Konya valisi, ekonomi bakanı Celal Bey'e, Konya'nın ekonomik durumu hakkında bir rapor sundu. Saat 15^{00'} te Ulukışla'dan, saat 16^{00'} da Pozantı'dan geçerken halkın sevgi gösterileriyle karşılaşıldı. İstasyon binaları ve kasabalar bayraklarla süslenmişti. Ulukışla'da Abdürrahman Nafiz Paşa ile vali ve Niğde heyeti misafirleri karşıladı ve Adana sınırına kadar refakat etti.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'i taşıyan tren Yenice istasyonuna geldiğinde kendisini karşılamak üzere vali Mümtaz Bey, Kemalettin Paşa, Adana ve Mersin milletvekilleri Halk Fırkası başkanı ve üyeleri, Ticaret Odası, diğer kurumların yetkilileri ve gazeteciler hazır bulundular. Karşılama heyeti ile birlikte saat 18^{45'} te Adana istasyonuna varıldı. Karşılarında, soğuk ve karanlığa rağmen büyük bir kalabalık ve onların yaptığı sevgi gösterileri vardı.³³

TBMM Başkanı Kazım Paşa, Gazi Hazretleri'ni karşılamak üzere tren gelmeden önce Adana istasyonuna gelmişti. Trenden inen Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal

³⁰ **Cumhuriyet**, 24 Ocak 1933, s.1,2 ; **Milliyet**, 24 Ocak 1933, s.1,6.

³¹ **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 25 Ocak 1933, s.1,5.

³² **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 25 Ocak 1933, s.1,5.

³³ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1933, s.1,4.

halka seslenerek; “ *Nasılsınız arkadaşlar, iyi misiniz?*” dedi.³⁴ Kazım Paşa ile sohbet etti. Tekrar halka iltifat ederek, vagonuna döndü. Yarım saat sonra hareket edecek olan trende Meclis Başkanı, Adana Valisi ve Belediye Başkanı ile görüştü. İktisat Bakanlığı’ndan Avni Bey burada kalarak Gazi Hazretlerinin Antep’ten dönüşüne kadar Adana ve Mersin’de incelemelerde bulunacaktı. Bu arada Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey’le Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal birbirlerine şu telgrafları göndermişti. Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip’ten;

“Büyük Reiscumhur Mustafa Kemal Hazretlerine:

Öz Gazi nesillerinin yetiştiricisi mekteplere her zaman olduğu gibi bu seferki seyahatlerinde de ayrılan derin alaka payından dolayı müftechir ve minnettar bütün muallim ve talebe ve evlatlarınız namına sonsuz şükranlar sunarken iş’arı daima isabet eden nazarlarınıza ilişecek hatalarımız ve eksiklerimiz için ihtar ve irşatlarınızı istirham eder, en derin saygılarla ellerinizden öperim.”

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal de cevaben;

*“Ziyaret ettiğim memleketlerde muallimlerin, talebelerin feyizli mesai ve yüksek heyecanını görmekteyim. Gözlerinden öperim.”*³⁵ telgrafını yollamıştı.

Gazi, Eskişehir’i ziyaretleri esnasında liseyi de ziyaret etmişti Bu ziyarette öğretmenlerle tarih ve dil meselesi üzerinde konuşmuş, Tarih Tetkik Cemiyeti’ni de çalışmalarından dolayı takdir etmişti. Bu sırada Türk Tarih Tetkik Cemiyeti ile Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal arasında şu telgraflar gönderilmiştir:

“Eskişehir mekteplerini yüksek teftişleri münasebetile cemiyetimiz mesaisi hakkında azamızdan Afet Hf. vasıtasile muttali olduğumuz hayat değer takdir ve iltifatlarınızdan dolayı T.T.T Cemiyeti azaları bu mazhariyeti daimi himaye ve

³⁴ **Cumhuriyet**,26 Ocak 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 26 Ocak 1933, 1,6.

³⁵ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1933 s.1,4 ; **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Haz. : Nimet Arsan, Sadi Borak,Utkan Kocatürk, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu,Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, s.613.

irşatlarına borçlu oldukları büyük hami Reislerine candan gelen derin şükranlarını arz ve ellerinden öperler.”

T.T.T. Cemiyet Reisi

AKÇORA YUSUF

“Yalnız Eskişehir’de değil gezdiğim diğer yerlerde de feyizli mesainizin parlak semerelerini sevinçle görmekteyim. Cemiyetinizin bu yolda millete ifa etmekte olduğu ve edeceği hizmet ölçülemeyecek kadar büyüktür. Azanın gözlerinden öperim”

Reisicumhur GAZİ MUSTAFA KEMAL

“Zaten şükranla dolu olan ruhumuz gene yüksek iltifatlarınızla coştı. Büyük eserlerinizden her hangi birine naçiz gayretlerle iştirak edebilmiş olmayı hayatlarının en mesut mazhariyeti saymakta olan T.T.T. Cemiyeti azası büyük hami Reislerine ebedi sıhhat ve saadet, dileyerek ellerinizden öperler.”³⁶

T.T.T.Cemiyeti Reisi AKÇORA YUSUF

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve seyahatte yanında bulunan kişileri taşıyan tren 25 Ocak’ı 26 Ocağa bağlayan gece yarısından sonra Fevzipaşa’ya geldi. Burada Vali Akif Bey (İyidoğan), Belediye Başkanı Hamdi Bey (Kutlar), CHF Başkanından oluşan bir heyet karşılama yapmak üzere hazır bulunmaktaydı. Antep’te Gazi Mustafa Kemal’in geleceğini duyan halk, sokaklarda kutlamalar yapmakta, davul-zurna çalıp, milli folklor oyunlarıyla sevinç gösterilerinde bulunmaktaydı ve Gaziantep en tarihi günlerinden birini yaşamaktaydı.³⁷

26 Ocak’ta saat 11⁰⁰’e doğru Gaziantep’e gelen Cumhurbaşkanı, coşkun tezahürat arasında Halk Fırkası’nı ziyaret etti. Fırka salonunda vilayet ve kaza heyetleriyle, halkevi üyelerini kabul ederek onlarla sohbet etti. CHF üyelerinin sayısını, okullardaki öğrencilerin sayısını, şehirde 1932 yılında görülen bulaşıcı hastalıkların grafiklerini inceledi. Yerli Mallar sergisini gezdi ve gördüklerinden memnun kaldı.

³⁶ **Cumhuriyet**, 26 Ocak 1933, s.1,4 ; **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.613.

³⁷ **Cumhuriyet**, 27 Ocak 1933, s.1,2 ; **Milliyet**, 27 Ocak 1933, s.1.

Daha sonra yanına Kılıç Ali Bey'i alarak Vali konağına geçti.³⁸ 27 Ocak'ta Gaziantep'te tetkik ve gezilerde bulunan Gazi Hazretleri, öğleden sonra Narlı'ya ve buradan da trenle Adana'ya hareket etti.³⁹

28 Ocak günü tekrar Adana'ya dönen Gazi Mustafa Kemal'i karşılayanlar arasında TBMM Başkanı Kazım Paşa da bulunmaktaydı. Heyet dinlenmek üzere Kazım Paşa'nın ikamet ettiği eve çekildi.⁴⁰ Aynı gün İsmet Paşa da (İnönü) Isparta'da bir süre kaldıktan sonra, Antalya'ya gitmek ve incelemelerde bulunmak üzere Burdur'a geçmişti.⁴¹

Kısa bir süre Kazım Paşa'nın evinde dinlenen Gazi Mustafa Kemal, yanlarına Kazım Paşa'yı da alarak otomobille Adana Halkevi'ni ziyaret etti. CHF, belediye ve halkevi üyeleri burada kendisini beklemekteydi. Adana'daki dil derleme faaliyetleri, dokuma fabrikalarının durumu ve kapasitesi, su işleri ile ilgili görüşmeler yapıldı. Yine otomobille halkın 'Kanaryer' dediği çok modern bir mezbahayı, Belediye Başkanı Turhan Cemal (Beriker) ile şehri dolaştı, sonra trene geldi. Kendisini uğurlamaya gelenlerle vedalaşıp saat 16⁰⁰'da Mersin'e doğru yola çıktı. Yolda özellikle Tarsus'ta binlerce kişinin sevgi gösterileri ile karşılaştı. Saat 19.⁰⁵'te Mersin'e vardı. Burada da kendisini karşılayan şehrin ileri gelenlerini kabul ederek onlarla bölgeye ait işler ve sorunlarla ilgili uzun süre görüştü.

29 Ocak'ta limanda bekleyen Gülcemal vapuruna binerken, iskelede kendisini uğurlamaya gelen Adana ve Tarsus heyetleriyle vedalaştı. Vapur 17³⁰'da Antalya önlerine gelerek demirledi. Halk kayıklarla vapurun etrafını çevirmiş, şehri baştanbaşa elektrikle süslemişti. Karşılama heyetinde, Başbakan İsmet Paşa'nın yanında Antalya Valisi, Belediye ve CHF Başkanları, üyeleri, Antalya ve Burdur milletvekilleri ve şehrin birçok ileri gelen aileleri vardı. Gazi, kendisini karşılayanlar

³⁸ **Hilaliahmer Gazetesi**, 28 Ocak 1933, s.1,3.

³⁹ Önder, a.g.e , s.213.

⁴⁰ **Hilaliahmer Gazetesi**, 29 Ocak 1933, s.1; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Kronolojisi (1918–1938)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.543.

⁴¹ **Hilaliahmer Gazetesi**, 29 Ocak 1933, s.1–2.

ile uzun süre sohbet ettikten sonra İsmet Paşa ile vedalaşarak gece Gülcemal vapuru ile İzmir'e doğru yola çıktı.⁴²

İzmirliiler Gazi Mustafa Kemal'i büyük bir tezahüratla karşılamak için günler öncesinden hazırlıklar yapmışlardı. İzmir o gün Ulu Gazi'ye kavuşacaktı. Gülcemal vapuru Fethiye ve Marmaris'e uğrayarak 31 Ocak günü saat 14⁰⁰'te İzmir'e geldi.⁴³ Gazi, 1 Şubat'ta refakatindekilerle beraber vilayet makamını, askeri komutanlığı, CHF'nı ve belediyeyi ziyaret etti; vali Kazım Paşa (Dirik) tarafından, Ege bölgesinin ekonomik yapısı ve vilayetin genel durumu hakkında bilgi verildi. Özellikle eğitim, ziraat, kredi ve kooperatif hareketlerini gösteren rapor, grafik ve tasarılar Cumhurbaşkanı'na sunuldu. Komutan Hüseyin Hilmi Paşa tarafından verilen askeri bilgilerin ardından Gazi, CHF ile ilgili açıklamaları fırka başkanı Hacim Muhittin Bey'den aldı. Bir saat kadar kaldığı belediyede de başkan Behçet Salih Bey'den (Uz) şehrin ihtiyaçları ve kanalizasyon projeleri hakkında bilgi aldı.⁴⁴

2 Şubat günü öğleden sonra Gazi Hazretleri, yanında Vali Kazım Paşa ile birlikte Karşıyaka'ya bir gezinti yaptılar. Sonra Bornova'daki ziraat okuluna ziyarette bulundular. Burada öğretmen ve öğrencilerin halini hatırlarını soran Gazi, modern okulun her tarafını gezdi. Saat 17³⁰'da da konağına giderek dinlenmeye çekildi.⁴⁵

Gazi Mustafa Kemal ile yurt gezisine çıkan ekonomi bakanı Celal Bey, beraberinde vali Kazım Paşa ve uzmanlarla iktisadi incelemeler yaptı. İplik, kumaş, yağ fabrikası, trikotaj sanayi evlerinden birini, İzmir milletvekili Sadettin Bey'in (Epikmen) nal ve demir fabrikasını gezdi. Öğleden sonra İzmir sanat okulu ile ticaret ve lisan okulunu ziyaret etti.⁴⁶

3 Şubat günü öğleden sonra Gazi Mustafa Kemal ve beraberindekiler otomobillerle Gazi Bulvarı, Basmahane ve Kemer yolundan Buca'ya kadar bir gezinti

⁴² **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1933, s.1,4.

⁴³ **Cumhuriyet**, 31 Ocak 1933, s.1.

⁴⁴ **Cumhuriyet**, 2 Şubat 1933, s.1,2.

⁴⁵ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1933, s.1,6 ; **Milliyet**, 3 Şubat 1933, s.1,6.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1933, s.1,6.

yapmışlardı. Daha sonra milli kütüphaneyi ziyaret ederek, kitaplarla meşgul olmuşlar, Büyük Gazi'nin memnuniyetiyle buradan ayrılmışlardı. Aynı gün, Gazi, Ispartalıların kendisini şehre davet eden telgraflarına cevap vererek;

*“Arzuma rağmen uğramağa imkân bulamadığımdan dolayı müteessirim. Mamafih, bazı tetkikat için oraya hareket eden İktisat Vekili Celal Beyefendi namına da güzel Isparta'yı ve onun muhterem halkını ziyaret edecek ve cümleye sevgi ve saygılarımı sunacaktır”*⁴⁷ demişti.

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal, 4 Şubat günü özel treni ile saat 3³⁰'da Basmahane istasyonundan hareket etti. Saat 15³⁰'da Uşak istasyonundan geçerken halkın sevinçli ve heyecanlı tezahüratı karşısında trenden indi. Beş on dakika kaldıktan sonra tekrar Afyon'a hareket etti. Saat 7⁴⁵'te Afyon'a geldi. Karşıllayanlar arasında Başbakan İsmet Paşa, Jandarma komutanı Kasım Paşa, Afyon milletvekilleri ve binlerce kişiden oluşan bir halk kalabalığı vardı. Kendisini karşılamaya gelen devlet görevlilerinin ellerini sıktıktan ve kısa bir süre sohbet ettikten sonra İsmet Paşa ile tekrar trene binerek hareket ettiler. Kale'de elektrikle “Yaşa Gazi” yazan pano yapılmıştı.⁴⁸ İsmet Paşa, Gazi Mustafa Kemal'i karşılamaya Isparta'daki incelemelerini bitirdikten sonra gelmiş, burada gül yağı ve halıcılık konularında görüş alışverişinde bulunmuştu.⁴⁹

Büyük Gazi, İsmet Paşa'nın seyahati ile ilgili raporunu trende almaya başladı. Ancak, şimdi daha önemli bir hadise kafasını meşgul etmekteydi. 3 Şubat 1933 akşamı, İzmir'de Kordonboyu'ndaki köşküde yemekleyen bir haber almıştı. Bursa'da 1 Şubat 1933 günü yüz kadar insan Türkçe ezanın yeniden Arapça okunması için valiliğe başvurmuşlar, valilik önünde toplanmışlardı. Devrimlere karşı yapılan bu olay Gazi Mustafa Kemal'i çok üzmüştü. O gece İzmir'de verilen baloya gitmemişti. Olayı yerinde incelemek istiyordu. Gece yarısından sonra 4 Şubat'ta saat 3³⁰'da trene binerek Afyon'a hareket etti. Buradan Bilecik'e geldi ve otomobille 5

⁴⁷ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1933, s.1,2.

⁴⁸ **Cumhuriyet**, 5 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 5 Şubat 1933, s.1.

⁴⁹ Mehmet Önder **a.g.e** s.110–111.

Şubat'ta Bursa'ya ulaştı. Saat 9³⁰'dan akşama kadar köşkte istirahat etti. Akşama doğru Vali Fatin Bey'i kabul etti.⁵⁰

6 Şubat'ta İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey ve Adalet Bakanı Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) Bursa'ya gelmişler ve öğleden sonra Gazi Mustafa Kemal tarafından kabul edilmişlerdir. Bursa'dan ayrılmadan önce Gazi, Anadolu Ajansına Bursa Olayı ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur.⁵¹

Gazi Hazretleri, yanında İçişleri ve Adalet Bakanları, Jandarma Genel Komutanı, bazı milletvekilleri olduğu halde Bursa'dan saat 18⁰⁰'de hareket etti. Mudanya üzerinden Gülcemal vapuru ile saat 24⁰⁰'te İstanbul'a vardı. Dinlenmek ve uyumak üzere Dolmabahçe Sarayı'na çıktı.⁵²

6 Şubat'ta, gece yarısı İstanbul'a gelen Gazi Mustafa Kemal, Dolmabahçe Sarayı'na yerleşerek gelen misafirlerini burada kabul etti. İzmir Valisi Kazım Paşa öğleden sonra saraya gelerek Gazi ile bir görüşme yaptı. Ayrıca İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Muhittin Bey ile Emniyet Müdürü Fehmi Bey de saraya geldiler. Akşamüzeri eski Paris Büyükelçisi Fethi Bey (Okyar) Dolmabahçe Sarayı'na kabul edildi. Aynı akşam Fethi Bey, İstanbul ve İzmir valileri, seyahate katılan milletvekilleri yemeğe alıkonulmuşlardı. Ayrıca, akşamüzeri eski Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa, büyük şair Abdülhak Hamit, Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa, Pertev Paşa, Emniyet Genel Müdürü Hadi Paşa da sarayda görüşmek üzere kabul edilmişlerdi.⁵³

Gazi Mustafa Kemal, 9 Şubat günü akşama kadar Dolmabahçe Sarayı'nda kalmış, akşamüstü otomobille saraydan ayrılarak Şişli taraflarında bir gezinti yaptıktan sonra tekrar saraya dönmüştü.⁵⁴ 11 Şubat'ta öğleden sonra yanına İktisat Bakanı Celal Bey'i alarak, Beyoğlu ve civarında bir otomobil gezintisi yapmışlar ve

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1933, s.1.

⁵¹ **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 7 Şubat s.1 ; Mehmet Önder, **a.g.e.** , s.111.

⁵² **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1933 s. 1 ; **Milliyet**, 7 Şubat 1933, s. 1.

⁵³ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 8 Şubat 1933, s.1.

⁵⁴ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1933, s.1.

önce Hürriyetiebedi tepesine, buradan Taksim-Galatasaray caddesinden Bankalar caddesine inmişlerdi. Köprüden Eminönü-Sirkeci yoluyla Gülhane parkına gitmiş, parkı dolaştıktan sonra Topkapı Sarayı'nı ziyaret etmişlerdi. Burada Mecidiye Köşkü'nden başlayarak, sarayın değişik yerlerini gezdiler. Müze müdürü Tahsin Bey'den sarayla ilgili açıklamalar dinlediler. Gazi, özellikle Türk el-emeği ve zevki ile ilgili yapılan eserlerle ilgilendi. Bu eserler hakkında müze müdürünün açıklamalarını ilgiyle dinledi. Özellikle hükümdarların on altıncı asırda giydikleri miğferleri inceledi. Bu başlıkların önlerinde o günkü asker şapkalarının önündeki gibi güneşlik vardı. O gün dahi kullanılacak durumdaydı. Halkın kapının önünde biriktiğini gören Gazi, yetkililere halkın içeri girmesine izin vermelerini buyurdu. Topkapı Sarayı'ndan ayrılırken; "*Çok iyi tanzim edilmiş, teşekkür ederim*"⁵⁵ diyerek memnuniyetini belirtti. Otomobiliyle Sultanahmet meydanını dolaşarak Divan yolu'ndan Fatih'e kadar gitti. Aynı yolu takip ederek Taksim üzerinden Dolmabahçe Sarayı'na döndü.⁵⁶

11 Şubat'ta saraydan dışarı çıkmayan Gazi Mustafa Kemal, öğleden sonra eski Paris Büyükelçisi Fethi Bey'i kabul etti.⁵⁷ 12 Şubat'ta akşama kadar dışarı çıkmayan Gazi, gece Arnavutköy'deki Bosfor Palas oteline geldi. Burada bir süre dinlendi.⁵⁸ 13 Şubat'ta da Dolmabahçe Sarayı'ndan dışarı çıkmamış, çalışmalarını buradaki bürosunda sürdürmüştür.⁵⁹

14 Şubat saat 17⁰⁰'de kendisini ziyarete gelmiş olan Berlin Büyükelçisi Kemalettin Sami Paşa'yı alarak, Suadiye'deki köşküne bırakan Gazi, burada bir süre dinlendikten sonra otomobille Kadıköy iskelesine geldi. Saat 19⁵⁰ vapuru ile halkın arasında Haydarpaşa iskelesinden Galata köprüsüne geldi. Kendisini karşılayan vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey'i de yanına alarak otomobille Bankalar caddesi, Tünel, Büyük cadde (İstiklal caddesi) yoluyla Tokatlıyan oteline geldi Akşam yemeğini burada yedi. Yemekten sonra dışarı çıkarak İktisat Bakanı Celal Bey'in

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1933, s.1-2 ; Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.544.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1933, s.1-2.

⁵⁷ **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1933, s.1.

⁵⁸ **Milliyet**, 13 Şubat 1933, s.1.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 15 Şubat 1933, s.1.

davetlisi olduğu Perapalas'taki ziyafete katıldı. Perapalas'tan Dolmabahçe Sarayı'na gelen Gazi burada dinlenmeye çekildi.

15 Şubat günü Dolmabahçe'den çıkmayan Gazi,⁶⁰ 16 Şubat'ta da gündüz sarayda kalmış, akşam halkevinin yardım amaçlı verdiği Perapalas'taki baloya katılmıştı. Bu arada Bursa olayı sebebiyle yurdun dört bir yanından kendisine üzüntülerini belirten ve olayı kınayan telgraflar çekilmiştir.⁶¹ 17 Şubat'ta Dolmabahçe Sarayı'nda çalışmalarını sürdüren Gazi,⁶² 18–19 Şubat günleri dışarıya çıkmamış,⁶³ 22 Şubat günü çalıştıktan sonra, akşama doğru Beyoğlu ve Şişli taraflarında bir otomobil gezintisi yapmıştır.⁶⁴

24 Şubat'ta dışarı çıkmayan Gazi, halkevlerinin kuruluş yıldönümü nedeniyle Ankara radyosunda yapılan programı dinlemiş ve İsmet Paşa'ya yaptığı konuşmadan dolayı şu mesajı göndermiştir:

*“Halkevinde irat buyurduğunuz nutku zevkle dinledim, tebrik ve teşekkür ederim. Necip Ali Beyin beyanat ve izahatından da çok memnun oldum. Kendisini tarafımdan takdir ve taltif buyurmanızı rica ederim.”*⁶⁵

Gazi'nin bu telgrafına karşılık İsmet Paşa da cevaben bir telgraf göndermiştir.⁶⁶ Gazi, 25 Şubat öğleden sonra Beyoğlu'nda yaptığı geziyi geç saatlere kadar sürdürmüştür.⁶⁷

Bir aya yakın bir süre İstanbul'da kalan Gazi Mustafa Kemal, 26 Şubat'ta Ankara'ya doğru hareket etti. Seyahate katılan heyetle birlikte saat 6⁰⁰'da Dolmabahçe'den çıkarak, Çankaya motoru ile Haydarpaşa'ya geçti. Rıhtımda askeri bir kıta ve polis müfrezesi karşılama töreni yapmak için hazır beklemekteydi.

⁶⁰ **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1933, s.1.

⁶¹ **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1933 s.1,5 ; **Milliyet**,17 Şubat 1933, s1.

⁶² **Milliyet**,18 Şubat 1933 s.1

⁶³ **Cumhuriyet**, 19-20 Şubat 1933 s.1 ; **Milliyet**, 20 Şubat 1933, s.1.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1933, s.1.

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1933 s.1 ; **Milliyet**, 25 Şubat 1933, s.1 ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.614.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 25 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 25 Şubat 1933, s.1.

⁶⁷ **Cumhuriyet**, 26 Şubat 1933, s.1.

Haydarpaşa istasyonundan Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey, Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa (Gökberk), CHF üyeleri, polis müdürü, ticaret ve sanayi kesiminin ileri gelenleri, İstanbul milletvekilleri, gazeteciler ve halk tarafından uğurlandı. Tren Haydarpaşa istasyonundan 6²⁵'te hareket etti.⁶⁸

27 Şubat'ta saat 12⁰⁰'de Ankara'ya gelen Gazi'yi, Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa, Başbakan İsmet Paşa, CHF genel sekreteri Recep Bey, Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve milletvekilleri karşılamıştır. Bayraklarla süslenmiş istasyon binasından geçerken, polis ve jandarma müfrezesi karşılama töreni yapmış, halk tarafından alkışlanmıştır. Gazi, buradan doğrudan Çankaya'daki köşküne geçmiştir.⁶⁹ 27 Şubat'ta trenle İstanbul'dan Ankara'ya gelen Gazi, 29 Haziran'a kadar Ankara'da kalmış, 29 Haziran öğleden sonra Ankara Hukuk Fakültesi'ni ziyaret etmiş, burada kendisine refakat eden Milli Eğitim Bakanı Reşit Galip ile birlikte iki saat kadar kalarak öğrencilerle sohbet etmiştir.⁷⁰ Ayrıca Prof. Dr. Sadri Maksudi Bey'in "hukuk tarihi" dersinin sınavına da katılmıştır. Öğrenciler arasında bulunan Enise Hanım Türk mücedditleri [yenilikçi] hakkında açıklamalar yaparken sıra Gazi'nin yaptığı yeniliklere geldiğinde Sadri Maksudi Bey:

“ *Gazi Hazretleri kadınlara ne verdi?* diye sormuş, Enise Hanım da Türk İnkılâbının Türk kadınına verdiği hakları saymıştır.

Gazi, bunun üzerine:

Pekâlâ, niye mebusluk istiyorsunuz da askerlik istemiyorsunuz, diye sorunca,
Enise Hanım:

Bünyeye zayıfız da ondan... demiştir.

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 27 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 27 Şubat 1933, s.1.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1933, s.1 ; **Milliyet**, 28 Şubat 1933, s.1.

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 30 Haziran 1933, s.1.

Gazi, bu cevaba itiraz ederek:

*Şehirlerde belki biraz... Fakat köylerimizde kadınlarımızın hepsi gürbüz ve kuvvetlidir; erkeklerle beraber çalışırlar...”*⁷¹ demiştir.

Öğrencilerin başarılı cevaplarından memnun olan Gazi, Sadri Maksudi Bey’i tebrik ederek okuldan ayrılmıştır.⁷²

30 Haziran saat 4¹⁵’te Gazi ve yanında bulunan kişileri taşıyan tren Haydarpaşa istasyonuna geldi. Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey, Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa ve Halk Fırkası idare heyeti başkanı Cevdet Kerim Bey Gazi’yi İzmit’te karşılamış, oradan Haydarpaşa’ya kadar birlikte gelmişlerdi. Hat üzerindeki bütün istasyonlar olduğu gibi Haydarpaşa istasyonu da bayraklarla süslenmişti. Gazi kendisine tören düzenlenmemesini istemiş, Haydarpaşa iskelesinden Söğütlü yatına binerek doğruca Dolmabahçe Sarayı’na hareket etmiştir. Yol üzerindeki gemiler düdüklarını çalarak Gazi’yi selamladılar. Dolmabahçe Sarayı önüne gelen Söğütlü yatı burada demirledi. Gazi de yanındakilerle birlikte motorla saraya çıktı.⁷³

1 Temmuz’da, saat 15³⁰’da saraydan çıkıp Galatasaray Lisesi’ne gelen Gazi, burada müdür Tevfik Bey’in odasında birkaç dakika oturduktan sonra yanında bulunan Afet Hanım (İnan), başyaveri, okul müdür ve müdür yardımcısı ile birlikte coğrafya ve yurt bilgisi sınavına katılmış, Hayrullah adlı öğrenciyeye şu soruları sormuştur:

“ Atilla ’nın Romalılarla harbi, Afrika ’dan İspanya ’ya geçen ilk Arap ordusu kaç kişiden mürekkepti? Bunların içinde kaç Türk bulunuyordu? Bu ordu nereye ayakbastı? Hangi istikamete doğru gitti ve ilk olarak hangi şehri zapt etti? Sevr ve

⁷¹ **Milliyet**, 30 Haziran 1933, s.1-2 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri, I-III**, (II.Cilt), s.136.

⁷² **Milliyet**, 30 Haziran 1933, s.1-2.

⁷³ **Cumhuriyet**,1 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**,1 Temmuz 1933, s.1,5.

Lozan muahedelerinin mukayesesi, Ege denizi iklimiyle Adalar denizi iklimi arasında ki farklar nelerdir?” ⁷⁴ sorularını sorduktan sonra,

Nejat adlı öğrenciye de yurt bilgisi dersinde:

“ Devletçilik ve fertçilik nedir? Teşrii [kanun yapma] kuvvetler? Kanunlar nasıl yapılır? Şimendifer siyaseti ve Türkiye’de 1914’ten sonra yapılan şimendifer hatları, garbi Anadolu’nun ehemmiyeti; tarih dersinden, eski medeniyetlerden Eti’lerle Mısır’lılar arasındaki muharebe,” sorularını sordu. Ahmet adlı öğrenciye de, *“ilk zamanlarda Asya’daki Türk kavimleri göç yollarını. Asya’nın ortasındaki büyük denizin kurumasını, Asur, Elan ve Akat medeniyetlerinin Mısır medeniyetiyle mukayeselerini ve Anadolu’daki Türk medeniyetlerinden eski olanını sordu. Ayrıca, bizdeki reisicumhur intihabattı ile Almanya’daki reisicumhur intihabattı arasındaki farklar nelerden ibarettir?”* sorularını sordu.⁷⁵

2 Temmuz’da öğlene kadar Dolmabahçe Sarayı’nda kalan Gazi, TBMM Başkanı Kazım Paşa, Afet Hanım, başyaveri ve diğer yaverleri alarak saat 16⁰⁰’ya doğru otomobille Darülfünuna gitmiştir. Kısa bir dinlenmeden sonra, müderris Ahmet Reşit Bey’in imtihan yaptığı salona geçmiş, burada 1423 numaralı Fazlı ve 1426 numaralı Alaeddin adlı öğrencilere şu soruları sormuştur:

*“ İzmir Yunan işgali altında iken nasıl bir paylaşım yapılmak istenmiştir? Sevr antlaşmasının ülkemizle ilgili hükümleri nelerdir? Sevr antlaşmasının mali ve iktisadi hükümleri nelerdir?”*⁷⁶

Ayrıca Lozan, Sevr, Sen-Jermen, Nöyyi antlaşmalarıyla ilgili sorular sormuş, Darülfünununun arka tarafında kalan talebe yurdunu gezerek buradan ayrılmıştır.⁷⁷ 3 Temmuz’da öğlene kadar sarayda kalan ve çalışmalarını burada sürdüren Gazi, öğleden sonra saat 16⁰⁰’da Sakarya motoru ile Boğaz’da bir gezinti yapmış ve saat

⁷⁴ **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1933, s.1,3 ; **Milliyet**, 2 Temmuz 1933, s. 1,2.

⁷⁵ **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1933, s.1,3 ; **Milliyet**, 2 Temmuz 1933, s.1,2.

⁷⁶ **Milliyet**, 3 Temmuz 1993, s.1,5.

⁷⁷ **Milliyet**, 3 Temmuz 1933, s.1,5.

19⁰⁰'da saraya dönmüştür. 4 Temmuz'da Yalova'ya giderek burada bir süre dinlendikten sonra akşamüstü saraya dönmüştür.⁷⁸ 5 Temmuz'da boğazda motorla dolaştıktan sonra saat 20³⁰'da saraya gelmiştir.⁷⁹ 6 Temmuz'da Adalara kadar giderek motorla bir gezinti yapmıştır. Gazi'nin okullara gösterdiği ilgi ve alakadan dolayı Milli Eğitim Bakanı teşekkür telgrafı göndermiş, Gazi'de telgrafa cevap vermiştir.⁸⁰ 7 Temmuz'da Boğaz içinde bir gezi yapan Gazi, 8 Temmuz'da Çekmece'ye kadar otomobille gezinti yaptıktan sonra motorla deniz üzerinden saraya dönmüştür.⁸¹ Gazi bu seyahatten sonra sarayına çekilmiş ve 9–11 Temmuz tarihlerinde dışarıya çıkmamış,⁸² 12 Temmuz'da Sakarya motoru ile Kavaklar'a, 13 Temmuz'da da Maltepe'ye kadar gezinti yapmıştır.⁸³

14 Temmuz'da sarayda kalan Gazi,⁸⁴ 15 Temmuz'da Ertuğrul yatı ile Marmara denizinde bir gezinti yaptıktan sonra, Çanakkale Boğazı'nı geçerek Gelibolu yarımadasının batısında bulunan Ece limanına kadar gitmiş ve burada bir süre kalarak vali, komutan, belediye başkanı ve Halk Fırkası başkanları ile sohbet etmiştir. Buradan Yalova'ya geçmiş ve saat 19⁴⁰'ta Dolmabahçe Sarayı'na dönmüştür.⁸⁵

16–17 Temmuz günleri Boğaziçi'nde motorla gezinti yapan ve akşam saraya dönen Gazi, 18 Temmuz'da Yalova'ya giderek burada kalmıştır.⁸⁶ 5 Temmuz'da Yalova'dan İstanbul'a dönerken Karamürsel'de önce bir kahvede, sonra yeni yapılan evlerden birinin bahçesinde ve son olarak askerlik şubesinin parkında dinlenmiştir.⁸⁷ 25 Temmuz'da İstanbul'a gelen Gazi, Eğitim Bakanı Reşit Galip Bey'in trafik kazası geçirmesinden dolayı yatı ile Moda'ya kadar gelmiş ve Reşit Galip Bey'in köşküne giderek geçmiş olsun dileklerini sunmuştur. Bir müddet Moda iskele gazinosunda

⁷⁸ **Cumhuriyet**, 4-5 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 4-5 Temmuz 1933, s.1.

⁷⁹ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 6 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁰ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1933, s.3 ; **Milliyet**, 7 Temmuz 1933, s.1.

⁸¹ **Cumhuriyet**, 8-9 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 8-9 Temmuz 1933, s.1.

⁸² **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 10-12 Temmuz 1933, s.1.

⁸³ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 13-14 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁴ **Milliyet**, 15 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁵ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 16 Temmuz 1933, s.1,5.

⁸⁶ **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 18-19 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁷ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1933, s.1.

dinlendikten sonra geriye dönmüş,⁸⁸ akşam da Adatepe muhribi ile Yalova'ya geçmiştir.⁸⁹ Gazi, İstanbul'a 27 Temmuz saat 16³⁰'da tekrar geldi. Dolmabahçe Sarayı'nda Afgan kralı ile görüştü. 28 Temmuz öğleden sonra Yalova'ya döndü.⁹⁰ 31 Temmuz'da Yalova'dan çıkıp deniz yolu ile Marmara'da bir gezinti yapan Gazi, saat 18⁰⁰'de Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Burada bir süre kaldıktan sonra, İstanbul'da bulunan İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey'i yanına alarak Yalova'ya döndü. 1 Ağustos'ta saat 15⁰⁰'te Fransız Büyükelçisi Comte de Chambrun'ü kabul etti.⁹¹

Gazi, bir hafta önce Adatepe muhribi ile yaptığı yolculukla Yalova'dan İstanbul'a gelmiş, Dolmabahçe Sarayı'nda bir süre kaldıktan sonra tekrar aynı muhriple Yalova'ya dönmüştü. Muhrip, Dolmabahçe ile Yalova arasındaki 30 mil mesafeyi bir saatte kat etmiş, deniz taşıtlarının olmadığı yerlerde 35 mil hızla seyretmiştir. Gazi, gemi bu hızla seyrederken önce arkada oturmuş, sonra kumanda köprüsüne çıkarak Cumhuriyet donanmasının bu yeni ve mükemmel gemisinin 35 mil hızla gidişini memnuniyetle gözlemlemiştir. Gemide gördüğü düzen ve mükemmeliyeti, deniz subayları ve erlerinin hal ve hareketlerini, talim ve terbiyelerini, görevlerini yaparken gösterdikleri yetenek ve becerilerini takdir etmiştir. Geminin hatıra defterine de şu cümleleri yazmıştır:

*“Adatepe ile yaptığım kısa yolculuğun değerli hatırasını unutmayacağım. Bu vesile ile yakından tanımak fırsatına malik olduğum seçme kumandanlarımız, genç zabitlerimiz ve denizcilerimizle iftihar ederim.”*⁹²

Bu seyahatle ilgili olarak Başbakan İsmet Paşa'ya da bir telefon mesajı göndermiştir. 28 Temmuz 1933 saat 00.³⁰

“Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine

⁸⁸ **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁹ Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.549.

⁹⁰ **Milliyet**,28- 29 Temmuz 1933, s.1.

⁹¹ **Milliyet**, 1-2 Ağustos 1933, s.1,5.

⁹² **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 5 Ağustos 1933, s.1.

Bugün (27.7.1933) saat 2.³⁰ da Adatepe Torpidosiyle Dolmabahçeye gittik. Orada 3–4 saat kaldıktan sonra aynı vasıta ile Yalova'ya döndük. Harb Filosu K.Şükrü Bey de beraberdi. Şükrü Bey'den, Torpido K. ve Zabitanı ve efradının dikkatinden ve yetişkenlikleri nokta-i nazarından çok memnun oldum. Torpidonun son yolla yürüyüş tecrübesini yaptırdık. Kumandan, iftihara değer manzara göstermektedir. Zati devletinizi ve Mareşalı tebrik ederim. Zekâî Beyi yerinde tebrik ederim.”⁹³

Gazi, 10 Ağustos'ta deniz yoluyla geldiği Boğazda bir gezinti yaptıktan sonra akşam tekrar Yalova'ya döndü.⁹⁴ 12 Ağustos'ta Ankara'dan İstanbul'a gelmekte olan Başbakan İsmet Paşa'yı karşılamak üzere Ertuğrul yatıyla Pendik açıklarına gelen Gazi, burada kendisine katılan İsmet Paşa'yı yatıyla Yalova'ya götürdü.⁹⁵ 17 Ağustos'ta Yalova'dan Dolmabahçe Sarayı'na gelerek, Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin yaptığı toplantıya katıldı. Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan toplantıda Osmanlıca kelimelere karşılık olarak kullanılacak Türkçe kelimelerin tespitine çalışılmıştır.⁹⁶ 18 Ağustos'ta Boğaz'da gezintiye çıkan Gazi, Kavaklar'a kadar gitmiş, 19 Ağustos'ta ise Yalova'ya kadar giderek akşam tekrar Dolmabahçe'ye dönmüştür.⁹⁷ 20 Ağustos'ta Büyükkada'yı ziyaret eden Gazi, burada faytonla dolaşmış akşam saatlerinde saraya dönmüştür.⁹⁸

21 Ağustos'ta Boğaz'da bir gezinti yapmış,⁹⁹ 26 Ağustos'ta Yalova'da İş Bankası'nın dokuzuncu kuruluş yıl dönümü dolayısıyla bankanın üst düzey yöneticilerini kabul etmiş ve mütevazı bir sermaye ile işe başlayan bankanın bu süre içinde geçirdiği gelişmeyi çok beğendiğini belirtmiştir. İş Bankası'nın memleketimizin gelişimine olan katkısını ifade etmiş, daha parlak başarılar dilemiştir.¹⁰⁰

⁹³ Raşit Metel, **Atatürk ve Donanma**, Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1966, s.130.

⁹⁴ **Milliyet**, 11 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁵ **Cumhuriyet**, 13 Ağustos 1933, s.1 ; **Milliyet**, 13 Ağustos 1933, s.1,5.

⁹⁶ **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1933, s.1 ; **Milliyet**, 18 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁷ **Cumhuriyet**, 19-20 Ağustos 1933, s.1 ; **Milliyet**, 19 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁸ **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 22 Ağustos 1933, s.1 ; **Milliyet**, 22 Ağustos 1933 s.1.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1933, s.1.

30 Ağustos saat 16⁰⁰'da Yalova'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yı kabul eden Gazi,¹⁰¹ 4 Eylül'de Yalova'dan Heybeli adaya gelmiş, burada bir süre dinlendikten sonra tekrar Yalova'ya dönmüştür.¹⁰² 5 Eylül'de gece yarısı tekrar İstanbul'a gelmiş, 6 Eylül'de otomobille Yeşilköy'e kadar bir gezinti yapmıştır. 7 Eylül'de saat 18³⁰–19⁰⁰ civarında Haydarpaşa istasyonuna gelen Sağlık Bakanı, İktisat Bakanı, Vali, Berlin ve Paris Büyükelçileri, milletvekilleri Gazi'yi Ankara'ya uğurlamak üzere hazır bulunmaktaydılar. Gazi, Kemalettin Sami Paşa ve Ekonomi Bakanı Celal Bey'le bir süre ayaküstü sohbet ettikten sonra 19¹⁵'te trene binerek hareket etmiştir.¹⁰³

İstasyonda Başbakan İsmet Paşa, milletvekilleri, elçiler, CHF Genel Sekreteri, Genelkurmay ikinci başkanı, Jandarma Komutanı, Ankara Valisi ve Belediye Başkanı ile yüksek rütbeli birçok asker ve kalabalık bir halk grubu tarafından beklenen tren Gazi'yi 8 Eylül saat 11⁴⁰'ta Ankara'ya getirdi. Gazi, İsmet Paşa'yı ve Genel Sekreterini alarak Çankaya'ya gitti. Bir süre dinlendi. Öğleden sonra, açılışı henüz yapılmayan yeni Merkez Bankası binasını gezdi. Çiftliğe gitti, akşamüzeri, Çankaya'ya geldi.¹⁰⁴ 11 Eylül akşamı Yunanlı misafirlere verilen çay ziyafetinde bulunan Gazi, saat 21¹⁰'da İstanbul'a hareket etmiştir.¹⁰⁵ Trenden Başbakan İsmet Paşa'ya bir telgraf yollamış, telgraf baloda okunmuş ve alkışlarla karşılanmıştır. Telgrafın metni şöyledir:

“ Başvekil İsmet Paşa Hazretlerine;

Muhterem misafirlerimizin huzurlarile geçirmekte olduğu dostluk ve kardeşlik anlarına gıpta ederim. Sizi samimiyetinizle yalnız bırakırken bugünkü mülâkatım bende hâsıl olan tatlı intibaları teyit ederim.

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 31 Ağustos 1933, s.1 ; **Milliyet**, 31 Ağustos 1933, s.1.

¹⁰² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1933, s.1.

¹⁰³ **Cumhuriyet**, 7-8 Eylül 1933, s.1,4 ; **Milliyet**,7-8 Eylül 1933, s.1.

¹⁰⁴ **Cumhuriyet**, 9 Eylül 1933, s.1.

¹⁰⁵ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1933, s.1.

*Beriyetin huzur ve saadeti için, bütün milletlerin bizim gibi hakiki dost olmasını temenni ederim. Kıymetli misafirlerimize ve Ankara Türk dostluğunun ciddi hakiki duygularını gözlemekte olduklarına emin olduğum arkadaşlara selam.”*¹⁰⁶

12 Eylül günü saat 15⁰⁰'te İstanbul'a varan Gazi'yi yine kalabalık bir devlet adamları topluluğu ile halk karşıladı. Sakarya motoru ile Dolmabahçe Sarayı'na geldi. Akşama kadar burada kaldı.¹⁰⁷ 13 Eylül'de Boğaziçi'nde bir deniz gezintisi yaptı, sonra yine Dolmabahçe Sarayı'na döndü.¹⁰⁸ 17 Eylül'de de Boğaz'da bir gezinti yapan Gazi Dolmabahçe Sarayı'nda İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile görüştü.¹⁰⁹

19 Eylül'de Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey (Aras) ve Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Bey İstanbul'a gelmiş, heyet Gazi tarafından Ertuğrul yatı ile sabah erkenden Derince'de karşılanmış, burada trenden yata alınmıştır. Ertuğrul yatı öğlene doğru Dolmabahçe Sarayı önüne gelmiş ve heyete sarayda öğle yemeği verilmiştir. Akşamüstü Gazi, kendi otomobili ile İsmet Paşa'yı Sirkeci garına kadar götürmüş ve trenin hareketine kadar kendisiyle görüşmüştür. Heyet resmi görüşmelerde bulunmak üzere Sofya'ya hareket etmiştir.¹¹⁰ Gazi 27 Eylül'de öğleden sonra yeni yapılan Maslak-Hacıosman-Büyükdere asfalt yolunu denemek üzere gezintiye çıkmış, Vali ve Belediye Başkanı Muhittin Bey yol hakkında açıklamalarda bulunmuştur.¹¹¹ 30 Eylül akşam saatlerinde Yalova'ya bir gezinti yapan Gazi,¹¹² 5 Ekim'de Başbakan İsmet Paşa'yı Dolmabahçe Sarayı'nda saat 15³⁰'da kabul etmiştir. Saat 17⁰⁰'ye doğru beraberce Haydarpaşa garına gitmişler, Gazi, İsmet Paşa'yı Ankara'ya uğurlamıştır.¹¹³

6 Ekim'de İstanbul'un kurtuluşu dolayısıyla kendisini ziyarete gelen heyeti Dolmabahçe Sarayı'nda kabul etmiş ve şu açıklamayı yapmıştır:

¹⁰⁶ **Milliyet**,13 Eylül 1933, s.1 ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.621.

¹⁰⁷ **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1933, s.1-2 ; Önder, **a.g.e.** s.231.

¹⁰⁸ **Milliyet**,14 Eylül 1933, s.1.

¹⁰⁹ **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1933, s.3.

¹¹⁰ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1933, s.1,4.

¹¹¹ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1933, s.1 ; **Milliyet**, 28 Eylül 1933, s.1.

¹¹² **Cumhuriyet**, 1 Ekim 1933, s.1.

¹¹³ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1933, s.1,6.

“ İstanbul halkının bu vesile ile de hakkımda izhar eylediği samimiyet ve teveccühe karşı teşekkürlerimi arzediniz. İnşallah hep beraber uzun seneler bu bayramları kutlarız.”¹¹⁴

Gazi, 9 Ekim’de saat 18³⁰’da Söğütlü yatıyla Haydarpaşa’ya geldi, kalabalık bir grubun uğurlamaya geldiği istasyondan tren saat 19⁰⁰’da hareket etti.¹¹⁵ 10 Ekim saat 12³⁰’da Ankara’ya vardı. İstasyon’da Gazi’yi Başbakan, Büyük Millet Meclisi Başkanı, milletvekilleri, paşalar, sefirler ve kuvvetli alkışlarıyla bekleyen kalabalık halk topluluğu karşılamıştır. Gazi otomobile binerek Çankaya’ya geçti.¹¹⁶ 14 Ekim’de Gazi Ankara’daki CHF binasına gitti, burada saat 16³⁰’da jandarma askerlerinin söylediği Cumhuriyet Marşını dinledi ve beğendiğini belirtti.¹¹⁷ 2 Kasım’da İsmet Paşa Kız Enstitüsü’nde açılmış olan Maarif Sergisi’ne katılan Gazi, burada otuz odayı gezdi. Gördüklerinden memnun oldu. Daha sonra halkevinde açılmış olan İnkılâp Resim Sergisi’ni gezdi, resimleri ayrı ayrı inceledi.¹¹⁸

30 Kasım’da Büyük Millet Meclisi Başkanı Kazım Paşa’nın kızının nişan törenine katılan Gazi, nişan yüzüklerini taktıktan sonra kısa bir konuşma yaptı. Daha sonra, müzikle ilgili yarım saat kadar süren konuşmasında:

“ Her memleketin bir milli müziği vardır. Milli müzik kültürünü almak geleneklerimize bağlı olmak bakımından herkes için önemlidir. Ben, Türk müziğini fırsat buldukça severek dinlerim. Ancak uluslar arası düzeyde bir yeri olan batı müziği kültürünü almak, gençlerimiz için çok önemlidir. Klasik batı müziği insanların düşünce kabiliyetini arttırır. Batı müziğini öğrenmek demek, Türk müziğinden uzaklaşmak demek değildir. Bilakis batı müziği, çok sesli Türk müziğinin gelişmesi

¹¹⁴ **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1933, s.1 ; **Milliyet**, 7 Ekim 1933, s.1.

¹¹⁵ **Cumhuriyet**, 10 Ekim 1933, s.1 ; **Milliyet**, 10 Ekim 1933, s.1,6.

¹¹⁶ **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1933, s.1 ; **Milliyet**, 11 Ekim 1933, s.1.

¹¹⁷ **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1933, s.1.

¹¹⁸ **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1933, s.1.

için faydalıdır. Bu nedenle okullarımızda müzik derslerine büyük önem vermeliyiz.” dedi.¹¹⁹

Büyük alkış alan konuşmasından sonra nişan töreninde uzun süre daha kaldı ve sabaha karşı ayrıldı.¹²⁰

Tam bağımsız, yeni, çağdaş Türkiye hedefini gerçekleştirme konusundaki çalışmalarını durmaksızın sürdüren Gazi, görüldüğü gibi 1933 yılındaki seyahatlerinde de bu hedefi gözetmiş, eğitimden, sağlığa, ulaştırmadan, sanayiye, heykelden müziğe hemen her konu ile ilgilenmiş, gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yıllar önce söylediği:

“Tam bağımsızlık demek, kuşkusuz siyasal, maliye, ekonomi, adalet, askerlik, kültür... gibi her alanda tam bağımsızlık ve tam özgürlük demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan yoksunluk ulusun ve ülkenin gerçek anlamıyla bütün bağımsızlığından yoksunluğu demektir.”¹²¹

Sözlerinin takibini ve uygulamasını bizzat yapmıştır. Ayrıca siyasal gelişme sürecinin önemli katmanları olan ve atlatılması gereken sorunlardan ulusal kimlik bilinci, meşruiyet, etkin güçlü girişken devlet, katılan toplum, örgütlenme, bölüşüm,¹²² gibi birçok konuya yerinde ve zamanında müdahale etmek, yaptığı seyahatler sayesinde gerçekleşmiştir. Görülen eksiklikleri ve uyarıları da bu sayede yetkililere bildirmiştir.

¹¹⁹ Kazım Özalp-Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992, s. 88-89.

¹²⁰ Özalp - Özalp, **a.g.e.**, 88-89.

¹²¹ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk I-III**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi 12.Basım, İstanbul,1972, s.624.

¹²² Kili, **a.g.e.**, s.13.

B) CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN YABANCI DEVLET ADAMLARI VE TEMSİLCİLERİYLE GÖRÜŞMELERİ, MEKTUP VE TELGRAF TEATİLERİ

Milli Mücadele biter bitmez, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası barışı korumak ve sürdürmek temeline dayanmıştır. Lozan Antlaşması eşit şartlara göre yapılan bir antlaşma olmuştur. Savaşı yenilgiyle kapatan devletlerin içinde yalnızca Türkiye galip devletlerin dayattığı antlaşmayı kabul etmemiş, Lozan'dan sonra da gerçekçi bir politika izlemiştir. Barış antlaşmasından sonra İngiltere ile Irak, Fransa ile Suriye, İtalya ile de On iki Ada'dan dolayı komşu olunmuş ve Türkiye'nin stratejik önemi artmıştır. Gazi, Türk dış politikasının hedeflerini tayin ederken hayalci olmamış, Misak-ı Milli sınırlarının büyük bir kısmının gerçekleşmesi ile de ülkeyi tehlikeli maceralara atmaktan çekinmiştir.¹¹⁸

1933 yılındaki dış politika adımlarını atarken güvenliğin korunmasını ve barışçı düşüncelerini koruyarak yabancı devlet adamları ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde memleketin çıkarları ve milletlerarası politikanın gerçekleri son derece iyi bir biçimde değerlendirilmiştir. Gazi'nin barışçı dış politika izlemesi 1931 yılında yaptığı açıklama ile açıkça ortaya çıkmıştır. Gazi açıklamasında: “ *Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmıyan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır,*”¹¹⁹ demiştir.

31 Aralık 1932'de yılbaşı münasebetiyle Yunan Cumhurbaşkanı M.Alexandre Zaimis, Başbakan M.Tsaldaris ve Dışişleri Bakanı Jean Rallys Anadolu ajansına beyanat vermişlerdi. Yunanistan Cumhurbaşkanı M.Zaimis:

“ Türk Yunan dostluk ve anlaşmasının yeni yılda daha kuvvetlendirilmesini temenni ederim. Milletlerimiz arasındaki kararların yeni bir siyasetin ilk merhalesi olduğuna ve iyi komşuluk ve muslihane [barıştırma] teşriki mesai endişesile hareket

¹¹⁸ Mehmet Gönübol-Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919–1938)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.55–56.

¹¹⁹ Gönübol - Sar, *a.g.e.* s.94.

eden bütün milletlere takip edilecek bir misal teşkil ettiğine kani olarak, Şark Akdeniz’inde bir nizam ve terakki unsuru olan asil Türk milletinin saadet ve refahı için samimi temennilerde bulunurum,”¹²⁰ demiştir.

Yunanistan Başbakanı M. Tsaldaris ve Dışişleri Bakanı M. Jean Rallys de dostluk mesajı bildiren birer telgraf yollamıştır. Gazi, bu yılbaşı telgraflarına karşılık şu açıklamayı yapmıştır:

“Türkiye ve Yunan anlaşması ve dostluğu, milletler arasında çalışma beraberliğinin ve yeni siyaset anlayışının tahakkuk etmiş çok güzel bir nümunesi ve insanlığın şarki Akdeniz ve Balkan’larda terakki ve tealisinin [yücelme] bir ifadesidir. Yeni senenin asil dost Yunan milleti hakkında kutlu olmasını dilerim.”¹²¹

Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de dostluğu ön planda tutan açıklamalar yapmışlardır.¹²² Yeni yıldan dolayı Bulgaristan Kralı Boris te kilisede yapılan ayin esnasında heyetiyle yanında bulunan elçimiz Tevfik Kamil Bey’e Türkçe hitap ederek Cumhurbaşkanımızın yeni yılını kutlamıştır. Yeni yılın Türkiye için hayırlı ve bereketli olmasını dilemiştir. Bu temennilere karşılık, Sofya elçiliğimiz görevlendirilerek Bulgar milleti için yeni yılın bereketli geçmesi dilekleri iletilmiştir. Ayrıca iki ülke başbakanları arasında barış, refah, mutluluk içerikli telgraflar gönderilmiştir.¹²³

14 Ocak günü Gazi, yeni Avusturya ve Yunan elçilerini kabul etti. Elçiler de güven mektuplarını Cumhurbaşkanına sundular. Avusturya elçisinin söylediği dostluk ve iyi niyet sözlerinden sonra Gazi’nin cevabı da:

“ ... İki memleket arasında mevcut olan çok iyi münasebetleri bir kat daha sıkılaştırmak bizim de samimi dileğimizdir. Bunu başarmak için Türk milleti ile necip Avusturya milleti arasında mevcut olan iyi duygular ve yüksek vazifenize başlarken

¹²⁰ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1933, s.1 ; **Milliyet**, 1 Ocak 1933, s.1.

¹²¹ **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1933, s.4.

¹²² **Cumhuriyet**, 1 Ocak 1933, s.1 ; **Milliyet**, 1 Ocak 1933,s.1.

¹²³ **Milliyet**, 4 Ocak 1933, s.1.

gösterdiğiniz arzular kuvvetli ve ümit verici istinatlardır. Size bu hususta muvaffakiyetler dilerim.

... Milletleri birbirine bağlayan manevi rabıtalarda arasında iktisadi ve ticari münasebetler şüphesiz ki ileri gelenlerdendir. Dünya buhranının her memlekette ızdıraplar doğurduğu şu zamanlarda Türkiye ve Avusturya'nın yüksek menfaatlerini en iyi koruyacak çareleri araştırmaları tabiatile temenniye şayandır. Bu hususta ve vazifenin ifası esnasında benim ve Cumhuriyet hükûmetinin daima müzaheretini [desteğini] öğreneceğinize emin olabilirsiniz elçi hazretleri.” şeklinde olmuştur.

Yunan elçisinin açıklamaları ise şu şekilde olmuştur:

“ Reısicumhur hazretleri,

Yunanistan Reısicumhurunun beni nezdi devletlerine fevkalade murahhas ve orta elçi sıfatile tayin buyurduklarını bildiren mektupları zatı samilerine tevdi ile şeref kesbederim. Hiçbir vazife bana bu kadar zevk ve bu kadar gurur veremezdi. ... Hayati menfaatler ve karşılıklı emniyet milletler arasındaki dostluk bağlarının yegâne garantileridir. Türkiye hükûmetinin yüksek reisinin bu sözleri, iki devletin bundan böyle dilediği bu asil gaye arkasında takip olunacak yolu göstermektedir. Ben de her dakikamın gayretini buna hasretmekle mes'ut olarak bu büyük iş için bütün kalbimle çalışacağım.

... Sulhe merbutiyetleri ve zamanın icaplarını doğru bir surette takdirleriyle milletlerimiz kendilerine yeni bir yol açmışlardır. Bu yol, şüphesiz doğru ve iyi yoldur. Çünkü büyük şairlerinizden birinin söylediği gibi-hakikat yolunu tutan sevgiye doğru yol alır-”

Gazi'nin cevabı ise şu şekilde olmuştur:

“ ... Derin ve karşılıklı bir itimada istinat eden Türk-Yunan dostluğu artık açık bir hakikattir. İki memleket arasındaki bu sıkı dostluk bağlarının gün geçtikçe kuvvetlenmesi şahsen benim aziz bir emelimdir. Bu dostluğun yalnız hissiyata

müstenit değil karşılıklı, hayati menfaatler icabı olduğu hakkındaki kanaatı pek haklı bulurum.

... Siyasetlerinin umdesini sulh olarak kabul eden iki memleketin içinde bulunduğumuz nazik zamanların icap ettirdiği istisnaî bir ihtimam ile kendilerine açtıkları dostluk ve karşılıklı merbutiyet yolunun doğru ve güzel bir yol olduğu ve bu doğru yolun muhabbete ulaştırdığı hususundaki yüksek telâkkinize memnuniyetle iştirak ederim. Asil Yunan milletinin refah ve ikbalini ve onun yüksek Cumhur Reisi Hazretlerinin sıhhat ve saadetlerini halisane dilerim.”¹²⁴

18 Ocak günü Gazi, Bulgar Kralı III. Boris’e çocuğunun doğumu sebebiyle telgraf göndermiş, Bulgar Kralı da cevaben telgraf yollamıştır.¹²⁵

16 Şubat günü Amerika Birleşik Devletleri müstakbel cumhurbaşkanına başarısız bir suikast girişimi yapılmış,¹²⁶ bu suikastı yara almadan atlatan Roosevelt için Gazi üzüntülerini ifade eden şu telgrafi Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Herbert Hoover’e göndermiştir:

“ Pek muhterem Mr. Roosevelt aleyhine vaki alçakça suikast teşebbüsü teessürümü mucip oldu. Bu vesile ile dostane muhabbetlerimin ve asil Amerikan milleti hakkında Türk halkının hislerini tecdit [yenileme] teminatının kabulünü Zat-ı Devletlerinden rica ederim.”¹²⁷

Suikastın ardından göreve başlayan Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Roosevelt’e görevine başlamasından dolayı 14 Mart günü tebrik telgrafi yollayan Gazi, şöyle demişti:

“Amerika Müttehit [Birleşik] Devletlerinin en yüce memuriyetini ele aldıkları bir sırada Zat-ı Âlilerine en kuvvetli ve candan tebriklerimi beyan etmek isterim. Bu

¹²⁴ **Cumhuriyet**, 15 Ocak 1933, s.1 ; **Milliyet**, 15 Ocak 1933, s.1,5 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, (II.Cilt), s.308-310.

¹²⁵ **Cumhuriyet**, 19 Ocak 1933, s.2 ; **Milliyet**, 19 Ocak 1933, s.1.

¹²⁶ **Cumhuriyet**, 17 Şubat 1933, s.1,4.

¹²⁷ **Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.614.

münasebetle, zatî saadetiniz ve dost, asil milletin refahı ve saadeti için en hararetli temennilerde bulunurum.”¹²⁸

16 Mart günü öğleden sonra Gazi'nin huzurlarına çıkan Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi M.Şiril, afyon hakkındaki uluslararası tasarı ve Cenevre antlaşmalarına Türkiye Cumhuriyeti olarak yaptığımız katkılardan dolayı Amerika Cumhurbaşkanının ve Dışişleri Bakanı'nın teşekkürlerini arz etmiştir.¹²⁹

Barış duyguları içinde uzakta ve yakında bulunan tüm devletlerle dostane ilişkiler kuran Gazi, 20 Mart günü İran Şahının doğum günü dolayısıyla tebrik telgrafi yollamış, telgrafta:

*“Zatı şehinşahilerini, doğumlarının yıl dönümü münasebetile kutlamaktan çok haz duymaktayım. Bu vesile ile şahsi saadetleri ile kardeş İran milletin saadet ve refahı hakkında yürekten dileklerimi tekrar eylerim,”*¹³⁰ demiştir.

Amerika'da meydana gelen deprem dolayısıyla iki cumhurbaşkanı arasında telgraf alış verişi olmuş, Gazi, yolladığı telgrafta üzüntülerini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Birleşik Amerika'da vuku bulan müthiş felakete dair haberlerden pek müteessir olarak zatı devletlerine en hararetli taziyetlerimi arz ve dost Amerikan milletin duyduğu derin matemden Türk halkının çok samimi bir surette hissedar olduğunu iblağ eylerim.”*¹³¹

27 Mart günü Gazi, yakınına kaybeden İtalya Cumhurbaşkanı'na bir baş sağlığı telgrafi göndermiş,¹³² İtalya Cumhurbaşkanı da cevaben teşekkür telgrafi

¹²⁸ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s.615.

¹²⁹ Cumhuriyet, 17 Mart 1933, s.3 ; Son Posta Gazetesi, 17 Mart 1933, s.3.

¹³⁰ Cumhuriyet, 21 Mart 1933, s.3 ; Milliyet, 21 Mart 1933, s.1.

¹³¹ Cumhuriyet, 21 Mart 1933, s.3.

¹³² Cumhuriyet, 28 Mart 1933, s.3.

göndermiştir. Bu arada, Mısır Kralı'na da doğum günü dolayısıyla bir kutlama telgrafı göndermiştir.¹³³

Gazi'nin bu barışçı ve dostane politikalarının, insanların üzerinde bıraktığı etki uzun süre devam etmekteydi. Nitekim Avusturya'nın eski Ankara büyükelçisi Viyana'da yapılan konferansta, harpten sonraki Türkiye'nin gelişiminden ve Gazi'nin icraatından büyük bir takdir ve hürmetle bahsetmiş ve dinleyenlerce kuvvetli bir şekilde alkışlanmıştır.¹³⁴ Gazi'nin yabancı devlet adamlarıyla kurduğu dostane ilişkiler karşılık buluyordu. Mısır Kralı I.Fuat'ın gönderdiği mektup buna bir örnek olarak gösterilebilir. Kral mektubunda;

*“Mısır elçiliği erkânından birinin Ankara'da vukua gelen bir kazaya maruz kalmış olmasından dolayı gösterilen alakalardan fevkalâde mütehassis oldum. Doğumumun yıldönümü münasebetile zatı devletlerinin gösterdikleri fevkalâde nezaket, memleketimde pek müsait bir makûs [yansıma, aksetme] bulmuş ve bu telgrafın bir misal olmasını dilediğim şahsi ve kalbi memnuniyetimi mucip olmuştur.”*¹³⁵ demiştir.

Gazi de bu mektuba cevap olarak gönderdiği mektupta;

*“Zatı Haşmetanelerinin göndermek nezaketinde buldukları nameden pek ziyade müteşekkirim. Birbirimizi daha iyi tanımağa ve dahaziyade takdir etmeğe matup olan temasların memleketlerimiz arasında mevcut kardeşlik rabitalarını sağlamlaştıracağı şüphesizdir. Bu ünniyye [umut] iledir ki, zuhur eden bu fırsatın karşılıklı dostluğumuzu sağlamlaştırmak imkânını bahşetmiş olmasını görmekle pek bahtiyarım.”*¹³⁶ ifadelerini kullanmıştır.

¹³³ **Cumhuriyet**, 28 Mart 1933, s.3.

¹³⁴ **Son Posta**, 29 Mart 1933, s.3.

¹³⁵ **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1933, s.3.

¹³⁶ **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1933, s.3.

Amerika Birleşik Devletleri Başkanına son telgrafını Mart ayı ortalarında gönderen Gazi, bu ülkede meydana gelen ‘balon kazası’ sebebiyle Nisan ayında yeni bir telgraf daha göndermiştir. Telgrafta;

“Franklin Rozvelt Hazretleri

*Akron balonunun uğradığı felaketi büyük bir teessürle haber aldım. Bu kazada ölen kıymetli Amerika’lıların ziyaandan dolayı en derin taziyetlerimi zatı devletlerine çok candan paylaştığını bildiririm.”*¹³⁷ demiştir.

Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Roosevelt cevaben yolladığı telgrafta;

*“Zatı devletlerinin cemilekâr [iyiliksever] taziye telgrafı beni pek ziyade mütehassıs etti. Amerikan milleti zatı devletlerine ve sizin vasitanızla Türk milletine en kıymetşinasane teşekkürlerini arz etmekte benimle birleşmiştir.”*¹³⁸ demiştir.

Komşu Bulgaristan devleti büyükelçi değişikliğinde bulunarak M.Antonov adlı büyükelçiyi Türkiye’ye göndermiştir. Gazi bu elçinin güven mektubunu 15 Nisan’da kabul etmiş, elçi de yaptığı konuşmada şöyle demiştir:

“Türk ve Bulgar milletlerini birleştiren birçok ve asırlık bağlar, iki milletin birbirini karşılıklı takdirleri ve hakiki menfaatlerini anlamış olmaları zatı devletlerinin memleketimle onun hükümdarı hakkında müteaddit defalar izhar buyurmuş oldukları muhalasat hisleriyle ve bütün Türk siyaset aleminin cesaret verici temayüllerile ifasında takviye edileceğine kanaat getirdiğim vazifemi kolaylaştıracaktır.”

Büyükelçinin bu konuşmasına karşılık olarak Gazi’nin cevabı şu şekilde olmuştur:

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1933, s.3 ; **Milliyet**, 14 Nisan 1933, s.1.

¹³⁸ **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1933,s.3 ; **Milliyet**, 14 Nisan 1933, s.1.

“Elçi Hazretleri,

... Yüksek vazifeniz için düşünüşünüzü gösteren sözlerinizi büyük bir zevkle dinledim. Burada çalışmalarınızın bilhassa iki komşu devlet arasındaki dostluğu arttırmaya yarayacağına şüphe etmem. Bu yolda bizim de isteklerimizle tamamen birleşmiş oluyorsunuz. Hakikatte milletlerimizin birbirinin yürekte duygulara en çok yaklaşmaları menfaatlerine en uygun olanıdır.

İki memleketi birleştiren yüzlerce ve yüzlerce senelik bağların iki milletin birbirini değerli tanımalarının ve menfaatlerini anlamalarının Türkiyedeki işinizi kolaylaştıracağı tabiidir. Bizzat benim haşmetli Bulgar kralı ve Bulgar milleti hakkında Bulgaristanda bilindiğini sevimli sözlerinizden bir kere daha öğrendiğim dostluk hislerimin ve cumhuriyet hükümetinin komşu memleketin dostluğuna verdiği kıymetin de size Türkiyede sıcak ve devamlı bir müzaheret [destek] muhiti yaratmakta esaslı yardımı olacaktır. ...hararetli saadet ve refah temennilerini ifade etmek isterim.”¹³⁹

14 Nisan’da Arnavutluğun yeni büyükelçisi olan Cavit Leskoviku öğleden sonra Gazi tarafından kabul edilerek güven mektubunu sunmuş ve yaptığı konuşmada kardeş Türk Milleti’nin yanında olmaktan mutluluk duyduğunu belirtmiştir. Gazi de cevaben; Arnavut milleti’ne karşı beslediği takdir hislerini, iki milletin asırlık samimi bağlarla bağlı olduğunu ve dostluk ilişkilerinin gücünü ifade ediyordu.¹⁴⁰

1929 Dünya ekonomik buhranı, 1933 yılına kadar izlenen politikalar, Almanya ve İtalya gibi ülkelerde iktidara gelen hükümetlerin ortamı daha da germesi, nihayet Cenevre Konferansının da başarısız olması üzerine, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı bütün devlet başkanlarına birer mektup göndermişti. Mektuba cevaben Gazi de Roosevelt’e şu satırları içeren bir telgraf yollamıştır:

“Zatı devletlerinin en yüksek insani ilham altında ve hüküm sürmekte olan siyasi ve iktisadi buhranlar yüzünden dünyanın mustarip bulunduğu sıkıntıları objektif ve ameli tarzda müdrik olarak bütün devlet reislerine gönderdiği hitabeyi almakla

¹³⁹ **Milliyet**, 16 Nisan 1933, s.1,5.

¹⁴⁰ **Cumhuriyet**,15 Mayıs 1933, s.3 ; Atatürk’ün **Söylev ve Demeçleri I-III**. (II. Cilt), s.310–311.

şerefyap oldum. Silah bırakımı konferansının muvaffakiyetini temin etmek için yaptığınız tahlil ve telkinleri hususi bir dikkatle mutalea ve tetkik ettim.

... Zatı âlileri tarafından siyasi ve iktisadi sahada konulan prensipler hakkında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin görüş tarzını arzederken her şeyden evvel Zâtı devletlerine temin etmek isterim ki, muhtelif beyanatlarımızda, siyasetimizin umumi direktifleri hitabenizde yapılan telkinlere en ziyade yaklaşıp bir surette izah edilmiştir. ...İktisadi kalkınma için her memlekette yapılan gayretlerin, makul ve iyi düşünülmüş beynelmilel toplu tedbirlerle tamamlanması zaruri olduğundan tamamenle mutabıkız. ... Silah bırakma konferansına gelince, bu hususta da Zatı devletlerle beraber o mutalâadayım ki, refahı doğuran huzur ve itimadın bütün dünyada temini ancak küçükleşmesile kabil olan yüksek ülkü önünde hususi menfaatler bir tarafa bırakılmadır. Zira erişilecek gaye o kadar ehemmiyetlidir.

... Malumu devletleridir ki, silah bırakımı için Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Mac Donald projesinde iltizam edilen prensiplerden ileri gitmiştir. Tecavüzün imhası ve müdafaaanın takviyesi fikrinden cidden realist bir düşünce ile mülheme olan telkinlerinizin, Cenevrede müdafaaasından hali kalmadığımız görüşe her noktadan tevafuk ettiğini ilave etmeliyim. En geniş manasında hücum silahlarının tamamenle kaldırılması bidayetden beri bağlı bulunduğumuz bir noktadır. ...Binaenaleyh, sulh davasına verdikleri yeni teminattan dolayı Zâtı devletlerine en hararetli samimi tebrikleri arz etmekle mesudum ve yine söylemekle bahtiyarım ki bu çerçeve dahilinde Birleşik Devletler Hükümetini Türkiye Cumhuriyeti hükümetinde tahakkuk ettirmek arzu ve azminin en hararetli taraflarını bulacaklardır. O hükümetim ki, yegâne hedefi iktisat sahasında memleketin refahı için kendi serbestisini temin ve her memleketin ayrı ayrı iyiliği ile umumi refaha hizmet etmekten ve siyasi sahada ise sulh içinde yaşamak ve meşru müdafaa vasıtalarını, herkes için ve herkese karşı, olduğu gibi muhafaza etmekle beraber başkaları ile mütenazır [karşılıklı] olarak tecavüz vasıtalarını refetmekten [hükümsüz kılma] ibarettir.”¹⁴¹

¹⁴¹ **Milliyet**, 20 Mayıs 1933, s.1-2. ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.616-618.

Dostluk ilişkilerine her zaman önem veren Gazi, 24 Mayıs'ta Irak Kralı'nın doğum gününü kutlayarak şu telgrafi yollamıştı:

*“Doğumlarının yıldönümü münasebetile Zatı Haşmetanelerini yürekten kutlar ve şahsî saadetlerle dost Irakın refah ve ikbali için dileklerimi sunarım.”*¹⁴²

Uluslararası ilişkilerdeki sorunların arttığı bir dönemde birçok devlet iç işlerinde de sorunlar yaşamaktaydı. Bunlardan biri de komşumuz Yunanistan'dı. Yunanistan'ın eski başbakanlarından Venizelos'a başarısız bir suikast girişiminde bulunmuş, olay üzerine üzüntülerini bildirmek isteyen Gazi, Viyana'da bulunan Yunanistan Cumhurbaşkanı'na bir telgraf göndermiştir:

“Yunanistan Reiscumhuru M.Zaimis Hazretleri.

*Sabık başvekile karşı yapılan suikast haberine ve madam Venizelos'un aldığı yaradan son derece müteessir olarak Zatı devletlerinden kendi teessürlerine tamamen iştirak ettiğime emin olmalarını rica ederim. Bu acı günlerde Türk milletinin Yunan milleti hakkında beslediği muhabbet ve dostluk hislerini size tekrar teyit etmek isterim.”*¹⁴³

14 Haziran günü Lehistan büyük elçisi M. Potoçki Çankayadaki köşkte Gazi tarafından kabul edildi. Elçi, güven mektubunu sunarken bir konuşma yaptı. Konuşmasında Gazi'yi yeni Türkiye'nin kahramanı ve yeniden hayat bulma kuvvetinin muzaffer yardımcısı şeklinde niteleyerek, Türk-Leh dostluğundan bahsetti. Büyükelçinin konuşmasına cevap veren Gazi, orada bulunanlara şu sözleri söyledi:

“...Memleketimizi zaten bağlamakta olan an'anevî dostluk yeni Lehistanın doğumundan beri, karşılıklı sevgi ve saygı havası içinde inkişaf etmiş ve beynelmilel emek beraberliğinin şimdiki icapları ve şartları önünde kendini gösteren sağlamlığını bulmuştur; bu emek beraberliği, Zat-ı âlilerinin biraz evvel tebarüz

¹⁴² **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1933, s.3.

¹⁴³ **Milliyet**, 9 Haziran 1933, s.1 ; **Atatür'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.619.

ettirdikleri gibi, müsbet ve verimli prensiplere dayanmaktadır. Türkler Leh milletinin istiklâlini yeniden kazanmak için giriştiği kahramanca mücadeleleri daima heyecanla takip etmişlerdir. ... Kendine yeniden nizam vermek ve Türk milletinin terakki ve refahına matuf [yönelik] olan emellerini tahakkuk ettirmek başlıca vazifesi olan Türkiye Cumhuriyeti de, milletlerin saadet ve refahının en lüzumlu zemini olan umumi sulh esasını takipten geri kalmamıştır. Her iki hükümetçe takip edilen bu hedef beraberliği mazinin hatıralarına da inzıam ederek münasebetlerimize büyük bir samimiyet vermektedir.

İki milletin iktisat ve kültür sahasında beraber çalışmalarına gelince, bunu genişletmek ve kuvvetlendirmekte herhalde çok menfaatimiz olacaktır.”¹⁴⁴

Kısa bir süre sonra Lehistan Cumhurbaşkanı'nın yeniden seçilmesi yüzünden tebrik telgrafi çeken Gazi,¹⁴⁵ Temmuz ayında Amerika Birleşik Devletleri'nin bağımsızlık yıldönümü kutlamalarına bir telgrafla katılmış ve Devlet Başkanı Franklin D. Roosevelt'e şu telgrafi çekmiştir:

“Amerika istiklâlinin yıldönümü münasebetiyle hararetli kutlamalarımın ve zatı devletlerinin şahsi saadetlerle büyük dost cumhuriyetin refahı hakkında beslediğim samimî temennilerin kabulünü dilerim”

Franklin D. Roosevelt de cevaben gönderdiği telgrafta şu düşüncelerini ifade etmiştir:

“Birleşik Amerika hükümetlerinin istiklâli yıldönümü münasebetiyle gönderilen samimî ve zarif tebrik için yürekten teşekkür eder ve karşılık olarak en iyi dileklerimi sunmakla zevk duyarım.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1933, s.3 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III.** (II.Cilt) s.311- 312.

¹⁴⁵ **Milliyet**, 28 Haziran 1933, s.1.

¹⁴⁶ **Milliyet**, 17 Temmuz 1933, s.1.

1 Ağustos'ta Fransız büyükelçisini Yalova'da kabul eden Gazi,¹⁴⁷ 21 Ağustos'ta Dolmabahçe Sarayı'nda eski Fransa başbakanı M.Herriot'yu kabul etmiş ve üç saat süren görüşmede Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de bulunmuştur. Eski başbakan M.Herriot'nun yanında Fransız milletvekillerinden M.Jülyen, M. Serlin ve M. Ray de bulunmuştur. Gazi burada büyük Nutuk'un bir nüshasını M.Herriot'ya hediye etmiş, Herriot da Gazi ile ilgili düşüncelerini Pera Palas'ta gazetecilere şu şekilde ifade etmiştir:

“O! Gazi çok uzağı ve çok doğruyu gören adamdır. Gazi Hazretleri beni iki buçuk saatten fazla nazdlerinde alıkoydular. Uzaktan uzağa kendilerini takdir ettiğim bu büyük adam tarafından kabul edilmek mazhariyetine nail olduğuma cidden memnum. Hatırası bence hiç unutulmiyacak olan bu iki buçuk saat zarfında müşarunileyh Hazretlerle çok samimi hasbihallerde bulunduk.”

Ankara temasları ile ilgili olarak da :

*“Cumhuriyet kendisine has olan yolu tutmuştur. Hükümet ricaliniz cumhuriyet prensiplerini milletin seciyesine uydurmağa muvaffak olmuşlardır. Türkiyede Cumhuriyet çok iyi tatbik edilmiştir. Burada en ziyade nazari dikkatimi celbeden şey bana her şeyin askerce ve açıkça söylenmiş olmasıdır. Ben de burada bana sorulan suallere aldığım cevaplar gibi açıkça mukabele ettim. Eğer burada yapılacak tenkitler olsaydı onları da üstü kapalı bir şekilde söyledim. Fakat gayet samimî olarak söylüyorum. Tenkit edebileceğim hiçbir şeye tesadüf etmedim,”*¹⁴⁸ açıklamasında bulunmuştur.

M.Herriot 28 Ağustos günü Türkiye'den ayrılıp, Rusya'ya gitmek üzereyken Cumhurbaşkanı ve Başbakana birer telgraf göndermiş, Cumhurbaşkanı'na gönderdiği telgrafta şu görüşlerini ifade etmiştir:

“Türkiye Cumhurreisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine,

¹⁴⁷ Cumhuriyet, 2 Ağustos 1933, s.1.

¹⁴⁸ Cumhuriyet, 22 Ağustos 1933, s.1,6 ; Milliyet, 22 Ağustos 1933, s.1-2.

Türkiyeden ayrılmadan evvel arkadaşlarım ve kendim namına hakkımızda gösterilen aşırı alâkadan derin minnettarlığımızı bildirmek isterim. Emriniz altında bir eser yapmış olan büyük bir milletle temasın üzerimizde bıraktığı kuvvetli tesiri Fransada anlatacağız. Cumhuriyete refah temenni eder ve bütün milletlerin meenefaati namına Fransa-Türkiye dostluk münasebetlerinin inkişafı için elimizden geleni yapacağımızı arzederim. Hürmetkâr hislerimin kabulünü rica ederim.” ¹⁴⁹

10 Eylül günü Başbakan M.Çaldaris ve Dışişleri Bakanı M.Maksimós'tan oluşan Yunanistan heyeti resmi ziyaretlerde bulunmak üzere Türkiye'ye geldi. Yunanistan heyetini Gazi ve Başbakan İsmet Paşa karşıladı ve iki taraf dostane açıklamalarda bulundu. Gazinin kabullerinde iki saati aşkın görüşmeler yapıldı. Görüşme ile ilgili olarak Gazi şu açıklamayı yapmıştır:

“Elen devlet ricali ile samimî mülâkatlarda bulundum. Çok memnun ve mütehassis oldum. Mülâkatımızın iki millet için çok hayırlı neticeler vereceğine şüphem yoktur.” ¹⁵⁰

Bu açıklamadan iki gün sonra Türkiye ile Yunanistan arasında Ankara'da “Dostluk Antlaşması” imzalandı.¹⁵¹ Yunanistan Başbakanı M. Çaldaris ve Dışişleri Bakanı M.Maksimós Antlaşma'nın imzalanmasından dolayı Gazi'ye şu telgrafi çektiler:

“ Reiscumhur Gazi Mustafa Kemal Hazretlerine

Aktetmiş olduğumuz misakın imzası esnasında yeni Türkiye'nin kurucusu ve canlandırıcısı olan zatı devletlerini Türk milletinin Ulu Reisini düşünüyöruz

İki memleket arasında fevkalâde parlak bir tarzda tezahür ettirdiğimiz mukârenet [yakınlık] ülküsü ile meşbu [doymuş] olarak, sulhun temininde esaslı bir unsur telâkki ettiğimiz memleketinizin büyüklüğü için en samimi temennilerde

¹⁴⁹ Cumhuriyet, 29 Ağustos 1933, s.3.

¹⁵⁰ Cumhuriyet, 12 Eylül 1933, s.1,5.

¹⁵¹ Cumhuriyet, 15 Eylül 1933, s.1,5.

bulunuyoruz. Milletler arasında teşrikî mesai ve gerginliğin izalesi siyasetimiz tamamen iki memleketimizin kardeşçe dostluğundan mülhem olacaktır.”

Gazi de cevaben aşağıdaki telgrafi çekmiştir:

“ Yunan Başvekili M.Çaldaris Hazretlerine ve Yunan Hariciye Nazırı M.Maksimos Hazretlerine:

(Pacte d’entete Cordiale) ı imza ederken lütfen güzel hislerle beni hatırladığınızdan dolayı sureti mahsusada teşekkür ve bu dostluk eserini tahakkuk ettirmek hususundaki mesainizden dolayı sizleri tebrik ederim. İki milletin sıkı ve samimi bir surette yaklaşmasının müşterek idealimiz olduğu muhakkaktır. Bu ideali her münasebette tezahür ettirmek iki milletin hakiki dostluğunu göstermeğe medar [yardımcı] olur.

İşaret buyurulduğu gibi Türkiye Cumhuriyeti milletler arasında dostluk ve sulh fikrinin inkişaf ve teyidi cihetinden kendine teveccüh eden vazifesini ciddi ve samimi bir surette daim e ifadan geri kalmayacaktır. Bu vesile ile de Yunanistanın kuvvet ve saadeti hakkında kalbi temennilerimi izhar etmekle bahtiyarım.” ¹⁵²

Türkiye Yunanistan dostluk antlaşmasının imzalanması ile Balkan Birliği Yunanistan Milli Grubu Başkanı M. Papanastasiu ve Gazi arasında da karşılıklı olarak telgraflar gönderildi. M.Papanastasiu’nun telgrafi:

“ ... Balkan konferansı eser ve gayeleri hakkındaki asil ve cesaret verici sözlerinizi hatırlayarak, Balkan konferansının, Türk milletinin Büyük Şefi müceddidi olan ve Balkan milletleri birleşmesi fikrinin isabetli görüşlü yazıcısı bulunan zatı devletlerinden kararlarının tatbiki için kat’i inisiyatif alınmasının beklediğimi arza mücaseret ederim” şeklinde olmuş,

Gazi de cevaben şu mesajı yollamış ve:

¹⁵² Cumhuriyet, 15 Eylül 1933, s.1,5. ; Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s.622.

*“Nazik telyazınızdan dolayı size teşekkür ederken Balkan milletlerinin ruh ve düşünce yakınlaşmalarını isteyen methedeger çalışmanızı beğenmelerle kolladığıma inanmanızı dilerim. Balkanlarda sulh ve uygunluğun en büyük iyiliği için girişilmiş olan bu işte kalpten dileklerim sizinledir”*¹⁵³ diyerek, antlaşmanın yapılmasından duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.

Balkanlarda barışın sağlanması için çalışılan ve bu yolda yapılan Türk-Yunan dostluk antlaşmasının tarafları memnun etmesi neticesinde sürdürülen telgraf alışverişi Gazi'nin Yunanistan Cumhurbaşkanı Alexander Zaimis'e, Zaimis'inde Gazi'ye yolladığı telgrafla devam etmiştir.¹⁵⁴

Gazi'nin Balkanlarda oluşturmaya çalıştığı barış ortamı diğer ülkelerdeki devlet adamları tarafından da takdir edilmekteydi. Buna örnek olarak da Türkiye Yunanistan Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra gelen telgraflar gösterilebilir. Bu amaçla Yunanistan Bakanlar Kurulu Türkiye-Yunanistan Antlaşması'nın imzalanması üzerine olağanüstü toplanmış ve şu mesajı göndermiştir:

“ ... Zatı alilerinin canlandırıcı nefesi altında yeni bir sulh yolu açılmıştır. ... Beşeriyetin en asil ülküleri olan sulh ve anlaşmanın muzafferiyeti için iki milletin reisleri tarafından sarfolunan asil gayelerin semere vermekte gecikmeyeceği ve her iki milletin terakki ve refahına hizmet edeceğini ümit ediyoruz

Vaükela meclisi bu tarihi münasebetle aziz Türk milletinin şanlı reisi olan zatı devletlerine en hararetle tebrikâtile birlikte derin minnettarlık ve tazimat hislerini arzdebildiğinden dolayı kendini bahtiyar addeder.”

Bu telgrafa cevaben Gazi :

¹⁵³ Cumhuriyet, 15 Eylül 1933, s.1,5.

¹⁵⁴ Cumhuriyet, 17 Eylül 1933, s.3.

“ *Telgrafınızın ihtiva ettiği çok dokunaklı ve duygulu sözler beni derinden bir surette mütehassis etti. Bundan dolayı zati alilerine ve Elen vükelâ meclisinin diğer mümtaz azasına teşekkür ederim. Yunan-Türk « Pacte d’entente cordial » i, çok doğru olarak işaret buyurduğunuz gibi Yakın Şark için bir sulh ve sükûn vasıtasıdır. Bu suretle yalnız memleketlerimizin kendi ihtiyaçlarına tekabül etmekle kalmıyacak, aynı zamanda vazifelerini müdrik her devlet adamı tarafından enziyade takdis ve anudane [inatçı] müdafası lâzım gelen ve davaların en yükseği olan sulh davasına hizmet etmek suretile bu mıntıkadaki bütün milletlerin menfaatlerine de faydalı olacaktır. Binaenaleyh hükûmetlerimiz bu mezkûr misakı müzakere ve hüsnü suretle intaçetmekle [sonuçlandırmak] iyi bir surette mülhem olmuşlardır. Kendilerini hararetle tebrik etmek isterim.*

*Mamañih, bu misak, ehemmiyeti ne kadar büyük olursa olsun terakkiden bir an hali kalmayacak –buna eminim- ve kendisine mukadder hedefe doğru yürüyecek olan Türk-Yunan tekâmülünde bence ancak bir merhale teşkil eder. Yüksek takdiratının ve muhabbet hislerimin kabulünü arkadaşlarınıza iblağını zati alilerinizden rica ederim”*¹⁵⁵ diyerek yapılan antlaşmanın önemini vurgulamıştır.

25 Eylül’de Başbakan İsmet Paşa’nın daveti üzerine İstanbul’a gelen eski Yunanistan Başbakanı M.Venizelos,¹⁵⁶ 26 Eylül günü Dolmabahçe Sarayı’nda Gazi tarafından kabul edilmiştir. Öğleden sonra saat 15⁴⁵’ de Pera Palas’tan otomobile Dolmabahçe Sarayı’na geçen Venizelos saat 18⁰⁰’a kadar kalmış, sarayın bahçesinde bir süre dolaştıktan sonra oteline dönmüştür.¹⁵⁷

Gazi 25 Eylül günü İngiliz Büyükelçisi George Clerck’ın veda ziyaretini kabul etmiş, ziyaret saat 16⁰⁰ civarında gerçekleşmiştir.¹⁵⁸ 4 Ekim günü Yugoslavya Kral ve Kraliçesi Dubrovnik adlı savaş gemisi ile saat 8⁰⁰’da İstanbul Boğazı’na geldiğinde karşılarında onları bekleyen Zafer ve Tınaztepe torpido gemileri vardı. Sahilde de kalabalık bir halk topluluğu misafirleri coşkun bir tezahüratla

¹⁵⁵ **Cumhuriyet**, 17 Eylül 1933,s.3.

¹⁵⁶ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1933, s.1 ; **Milliyet**, 26 Eylül 1933, s.1.

¹⁵⁷ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1933, s.1.

¹⁵⁸ **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1933, s.1.

karşılmaktaydı. Ortaköy açıklarına gelen Dubrovnik adlı savaş gemisi şehri selamlamak amacıyla top atışı yaptı. Orada demirli bulunan Yavuz adlı gemimiz de top atışı yaparak karşılık verdi. Dubrovnik Dolmabahçe açıklarına geldiğinde yirmi bir pare top atmak suretiyle Gazi Hazretlerini selamladı. Saat tam 10⁰⁰'da Gazi ve İsmet Paşa sarayın rıhtımına kadar inerek Kral ve Kraliçe'yi karşıladı. Gazi Kralın elini tutarak karaya çıkmasına yardımcı oldu. İki lider samimi bir şekilde Fransızca konuşarak sarayın bahçesine çıktı, bir süre burada kaldı.

Saat 10³⁰'da Gazi Dubrovnik gemisine gitti, top atışı ile selamlandı. 15 dakika kadar gemide kaldıktan sonra tekrar karaya çıktı. Gündüz İstanbul'un çeşitli yerlerine yapılan seyahatlerden sonra akşam Gazi tarafından ziyafet verildi ve saat yarımaya kadar devam etti. Misafirler saat 1⁰⁰'da demir alan gemileriyle Korfu'ya doğru yola çıkarak İstanbul'dan ayrıldı. ¹⁵⁹

Gazi, 5 Ekim günü Bulgar Kralına bir telgraf çekmiş, Yugoslavya Kralı ile ulaştırdığı selama teşekkür etmiş ve şu telgrafi göndermiştir:

“Haşmetlû Bulgar Kralı Boris Hazretlerine

Haşmetlû Kral Aleksandr Hz., zatı haşmetpenahilerinin dostane selâmlarını bana tebliğ lûtfunda bulundular. Yugoslavya Kralı ve Kraliçesi Hazeratının şahsî cazibelerinin tesiri altında bulunduğum bu gün, zatı haşmetpenahilerinin, dostane selamlarını, bu yüksek ve mufahham vasıta ile bana bildirmek lûtufta ve nezaketinde bulundularını da öğrenerek çok memnun oldum. Bundan dolayı en hararetli teşekkürlerimi zatıhaşmetpenahilerine iblâğ eder, samimî ve sadakatli dostluğumu yeniden temin ve teyit etmeği bir vecibe sayarım.” ¹⁶⁰

Aynı gün Yugoslavya Kralı ile de bir telgraf alış verişi yapan Gazi'ye Yugoslavya Kralı Aleksandr ziyaretinde gördüğü ilgi ve saygıdan dolayı teşekkür telgrafi yolladı. Gazi de cevaben bir teşekkür telgrafi gönderdi. ¹⁶¹

¹⁵⁹ **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1933,s.1,5 ; **Milliyet**, 5 Ekim 1933,s.1.

¹⁶⁰ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1933,s.1.

¹⁶¹ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1933, s.1.

15 Ekim’de Dışışleri Bakanı Dr. Tefvik Rüştü’nün de hazır bulunduğu görüşmede Romanya Dışışleri Bakanı M. Titulesko’yu kabul eden ve iki saat görüşen Gazi,¹⁶² 16 Ekim saat 16⁰⁰’ da Amerika Birleşik Devletleri ve saat 16⁴⁵’ de Japonya’nın büyükelçilerini kabul etmiştir. Amerika Birleşik Devletleri elçisi Robert Peck Skinner güven mektubunu sunmuş ve şu konuşmayı yapmıştı:

“ *Reis Hazretleri, ... Muvasalatımızın hemen hemen Türkiye Cumhuriyetinin teessüsünün onuncu yıldönümünün tes’idine tesadüf etmesinden dolayı kendimi bahtiyar addeder ve zatı devletinize kendileri de dünyanın en eski cumhuriyetlerinden birinin vatandaşları olan hemşerilerimin hepsinde bihakkin tamamilen hususi bir teveccühle dolu bir alâka uyandıran bu uğurlu hadise münasebetile Birleşik Amerika Reisi cumhurumun şahsi tebrik ve temennilerini arzeylerim.*”¹⁶³

Gazi cevap olarak şu konuşmayı yaptı:

“ *... İzhar buyurduğunuz samimi hislerin memleketimin büyük Amerika Cumhuriyetine karşı daima beklemiş olduğu dostluk hislerine tekabül ettiğine emin olabilirsiniz. Muhterem Amerika Reiscumhuru Hazretleri cumhuriyetimizin onuncu yıldönümü münasebetile bana karşı vâki olan tebrik ve temennilerinden dolayı pek mütehassis oldum. Kendilerine izhar buyurdıkları bu nazikane alâkadan dolayı teşekkürlerimi takdim ederim.*

Mihnetli bir mücadele ve büyük fedakârlıklarla Cumhuriyet idaresini kuran Türkiye, kurtuluşu için vatanperver şeflerinin dâhice idaresi altında şanlı mücadeleler yapmış ve dünyaya yüksek vatanperverliğini ve kahramanlığını göstermiş olan Amerikan milletinin takdiridir. Büyük cumhuriyetiniz vatandaşlarının memleketimizde tahakkukuna çalıştığımız ıslahat hareketlerine karşı derin alâka göstermekte olduğu hakkındaki sözlerinizden pek memnun oldum.

¹⁶² **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1933, s.1 ; **Milliyet**, 15 Ekim 1933, s.1.

¹⁶³ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1933, s.3.

Muhterem Amerika Reiscumhurunun, memleketin iktisadi kalkınması yolunda vâki olan icraatını alâka ve dikkatle takip etmekteyiz. Bu icraatın muvaffak olmasını can ve gönülde temenni ederiz. Memuriyetimizin ifası esnasında gerek benim ve gerekse Cumhuriyet hükûmetinin müzaheretine nail olacağınızdan emin olmanızı rica ederim.” ¹⁶⁴

Güven mektubunu Gazi'ye sunan Japon Büyükelçisi Vikonte Kintoma Mushkoji de yaptığı konuşmada, Türk milletinin kalkınmada gösterdiği irade ve gayretleri öven bir ifade kullanıyordu.¹⁶⁵ Gazi'nin Japon Büyükelçisine verdiği cevap ise; iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi ve dünya barışının korunmasında işbirliğinin sağlanması temennilerini içeriyordu. ¹⁶⁶

Amerikan ve Japon Büyükelçilerinin güven mektuplarını sunmalarından bir gün sonra da Fransız, Avusturya ve Meksika Büyükelçileri güven mektuplarını sunmak üzere Gazi'nin huzurlarına çıkmışlardı. Çankaya köşkünde kabul edilen Fransız Büyükelçisinin sözleri şu şekilde oldu:

“ ... Fransa, asil devlet adamlarından biri olan M.Briand'ın teşebbüsü ile sulh uğrunda senelerden beri mücadele edegelmiş ve sulhu temin için sonsuz fedakârlıklarda bulunmuştur. Fransa Türkiyenin de zâtı devletlerinin semereli ve kuvvetli teşebbüsleri sayesinde en mesut değişiklikleri tahakkuk ettirdikten sonra aynı yolu takip etmekte olduğunu ve akıllara hayret veren terakkileri sayesinde elde ettiği nüfuz ve kuvveti sulhun hizmetine koymuş olduğunu sevinçle müşahade etmektedir. Yepyeni bir Türkiye gözlerimizin önünde meydana çıkmıştır. Bu dünyayı hayretlere düşüren bu intıba zâtı devletlerinin Balkanlarda yeni uyuşma ve istikrar günleri yaratmak için sarfetmiş oldukları son mesainin akisleriyle tamamlanmış bulunuyor. Fransa bu muvaffakiyetleri alkışlar ve benim vasıtamla zâtı devletlerini

¹⁶⁴ **Cumhuriyet**,17 Ekim 1933, s.3 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, (II.Cilt) s.313.

¹⁶⁵ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1933,s.3.

¹⁶⁶ **Cumhuriyet**, 17 Ekim 1933, s.3 ; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III** (II. Cilt), s.314.

tebrik eder. Fransa, Türkiyeye örnek olabildiği demokratlık yolunda bu memleketin kendisini takip etmekte olduğunu memnuniyetlerle görmektedir.”¹⁶⁷

Fransa Büyükelçisi'nin bu konuşmasına karşılık olarak Gazi'nin cevabı şu şekilde oldu:

“ ... İnanlığın refahını doğuran sulhe, bütün varlığımızla hizmet yolunda, kendimize tayin etmiş olduğumuz büyük vazifenin ifası sırasında Fransız İhtilâlinin en necip çocuklarından biri olan ve ölümüne pek teessür ettiğimiz Biriand'ın siyasi hayatı imtidadınca [süresince] bir çok semere vermiş olan ülkücülüğünü şahsen tebci [yüceltme] eylemekle bahtiyarım.”¹⁶⁸

Avusturya ve Türkiye ile ilk kez diplomatik ilişki kuran Meksika Büyükelçilerinin güven mektuplarını sunmaları esnasında Gazi, her iki elçiye cevaben söyledikleri güzel sözler için teşekkür etmiş, Meksika ve Avusturya halklarına karşı samimi dostluk hisleri beslediğini belirtmiştir.¹⁶⁹

Dostluk ilişkileri sadece komşularla değil, çok uzak coğrafyalarda bulunan devletlerle de sürdürülmekteydi. Bu devletlerden biri de Çin idi. Çin milli bayramı dolayısıyla Gazi, Çin Başbakanı M. Lin-sen ile telgraf alışverişinde bulunmuş ve şu telgrafi göndermişti:

“ Çin millî bayramı münasebetiyle zatı devletlerinden samimî tebriklerimi ve şahsî saadetleriyle Çin milletinin refahı hakkındaki temennilerimi kabul buyurmanızı rica ederim.”

Çin Başbakanı'nın cevabı ise şu şekilde oldu:

“ Türkiye Reiscumhuru Gazi Mustafa Kemal Hz.ne (Ankara)

¹⁶⁷ Cumhuriyet, 18 Ekim 1933, s.3.

¹⁶⁸ Cumhuriyet, 18 Ekim 1933 s.3. ; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (II.Cilt), s.315.

¹⁶⁹ Cumhuriyet, 18 Ekim 1933, s.3. ; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III (II.Cilt), s.316-317.

*Zatı devletlerinin tebriklerine hararetle teşekkür eder ve şahsî saadetinizle Türkiyenin refahı için dileklerimi sunarım.”*¹⁷⁰

Türkiye’ye resmi ziyarette bulunan Macar Başbakanı 21 Ekim günü Gazi tarafından kabul edildi. Başbakan M.Goemboes ve Dışişleri Bakanı M . de Kanya Gazi’nin yanında iki saat kadar kaldı.¹⁷¹ Gazi’nin 27 Ekim günü kabul ettiği Rus heyetinin başkanı General Voroşilof ; “ *Gayet sıkı dostluk bağlarımızı bütün dünya biliyor. Bu dostluk hiçbir yerde ve hiçbir kimsede şüphe uyandırmıyor,*” dedikten sonra her iki milletin bu günü ne zor şartlar içinde kazanmış olduğunu hatırlattı.¹⁷² 30 Ekim günü Macar heyetini kabul eden ve heyetle uzunca bir süre sohbet eden Gazi’nin Meclis’e geldiğini duyan halk Meclis binasını kuşatmış ve Cumhurbaşkanı Gazi’yi uzun uzun alkışlamıştı.¹⁷³

A.B.D Başkanı M. Roosevelt 29 Ekim’de Newyork’ta Amerikalı Türk Dostları Cemiyeti’nin organize ettiği toplantıda radyodan okunan ve tüm Amerika’ya duyurulan konuşması Gazi’yi çok memnun etmiş ve Roosevelt’e cevaben bir mektup yollamıştır.

Roosevelt’in radyolardan yayınlanan konuşması şöyledir:

“ Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıl dönümünü birlikte tesis etmek üzere toplanmış olan Amerikalı Türk dostlarına toplantılarına karşı duyduğum alâkayı bildirmek isterim. Bir milletin tarihinde on sene gibi bir müddet bir dönüm noktası teşkil edebilir, fakat bu müddet bilhassa Türk milletinin tarihinde pek hususî bir ehemmiyeti haiz bir dönüm noktasıdır. Bu nispeten kısa müddet zarfında Türk milleti, hayatında ve müesseselerinde husule getirdiği ve derin akisler yapan yenilikler ve değişiklikler sayesinde terakki yoluna büyük bir emniyetle girmiş ve bütün dünyanın dikkat ve hayranlığını üzerine celbetmeğe muvaffak olmuştur. Dünyanın istikrar, sulh ve terakki içinde milli hayat süren memleketleri arasına girmeğe ve hakikaten

¹⁷⁰ **Milliyet**, 19 Ekim 1933, s.3.

¹⁷¹ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1933, s.1 ; **Milliyet**, 22 Ekim 1933, s.1,6.

¹⁷² **Milliyet**, 28 Ekim 1933, s.1,6.

¹⁷³ **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1933, s.1.

kendisine yaraşan mevkiî almağa muvaffak olan Türkiyenin Devlet Reisi Gazi Mustafa Kemal Hazretlerinin bu uğur ve maksatta sarfetmekte olduğu kudretli hamleleri Amerikan milleti sempatik bir alâka ile takip etmektedir. Derin ve mütenevvi [çeşitli] olan Türk reformlarının muvaffakiyetindeki harikulâde ehemmiyettir ki; samimî tebriklere sebep teşkil etmektedir.

Bu fırsattan istifade ederek sizlere iştirak ediyorum. Türkiye cumhuriyeti Reisine devamlı muvaffakiyeti için kalbî tebriklerimi ve Türk milletine refah ve saadeti için dost dileklerimi sunarım.” demiştir.

Bu açıklamaya karşılık Gazi'nin cevabı şu şekilde olmuştur:

“ ... Türk Cumhuriyetinin en esaslı umdelerinden biri olan yurttaki sulh, cihanda sulh gayesi insanîyetin ve medenîyetin refah ve terakkisinde en esaslı âmil olsa gerektir. Buna elimizden geldiği kadar hizmet etmiş ve etmekte bulunmuş olmak bizim için iftihara medardır. Türkiyede doğan inkılâp güneşi yükselerek hararetini neşrettikçe, Türk milletinin kalbi büsbütün dünyanın büyük ve takdire şayan eserlerine karşı sıcak bir muhabbetle dolmuş, bütün terakki umdelerini tamamilen benimsemiştir. İşte bu sıcak duyuş ve benimseyişlerdir ki, Türk milleti daha çok evvel aydınlanan Müttehit Amerika milletlerine ve onların kudretli reisine karşı hadsiz bir sevgi ve cazibe hissetmektedir.

Mister Roosevelt'in büyük faaliyetleri Türkiyede derin bir alâka ile takip edilmektedir. Bu bilgili faaliyetin Amerika milletinin istihdaf ettiği refahı temin etmesini ve böylece dünya ıstıraplarını da tehvine [rahatlatmak] hizmet eylemesini Türkler yürekten temenni ederler. Genç cumhuriyetimizin en samimi takdir hislerini büyük kardeş Cumhuriyete bu vesile ile bir kere daha sunarım.”¹⁷⁴

Türkiye Cumhuriyeti'nin 10.yıldönümü yurt içinde çeşitli etkinliklerle kutlanmış ve bütün yurttaki bayram havası esmişti. Kutlamalar sadece yurt içinde

¹⁷⁴ **Cumhuriyet**, 5 Kasım 1933, s.1. ; **Milliyet**, 3 Kasım 1933, s.1,6. ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s. 622-623.

olmamış yurt dışında da devam etmiştir. Dünyanın dört bir yanından Türkiye'ye kutlama mesajları gönderilmiştir.

Sovyet Rusya Merkezî İcra Komitesi Başkanı M.Kalenin, Birleşik Amerika Devlet Başkanı M.Roosevelt, Yunanistan Cumhurbaşkanı M.Zaimis, Litvanya Cumhurbaşkanı Antanas Metona, Japonya İmparatoru Hiro Hido, Bulgar Kralı Boris, Yugoslavya Kralı Aleksandr, Mısır Kralı Fuat, Arnavutluk Kralı Zogo, Macar Hükümet naibi Amiral Horti, Danimarka Kralı Güstav, Brezilya Birleşik hükümetleri geçici başkanı Galulio Vargas, İsveç Kralı Haakon, İran Şahı Rıza Şah Pehlevi, Irak Kralı Gaziyülevvel, Hicaz Meliki Abdülâziz, İtalya Başbakanı Mussolini ve Fransa Radikal Sosyalist Partisi Başkanı M.Herriot Gazi'ye 10. yıl dolayısıyla tebrik telgrafi gönderen devlet adamlarıdır.¹⁷⁵

Bu devlet adamlarına daha sonra gönderdikleri telgraflarla katılanlar olmuştur. Finlandiya Cumhurbaşkanı M.Svinhufund, Amerikanın eski Ankara Büyükelçisi Amiral Bristol, Alman Başbakan yardımcısı Von Papan, Balkan Konferansı Yunan Millî Gurubu Başkanı M.Papanastasiu bu devlet adamları arasındadır. Gazi de bütün bu devlet adamlarına teşekkür telgrafları göndermiştir.¹⁷⁶

Türk Sovyet dostluğunun bir göstergesi olarak 10. yıl kutlamalarına bizzat katılan General Vorosilof ile Merkezi İcra Komitesi Başkanı M.Kalenin Rusya'ya döndükten sonra Gazi'ye teşekkür telgrafi göndermişlerdir. Telgraflarında:

“ ... Dost Türkiye'yi en şerefli yıl dönümlerinden birinde ziyaret etmiş olan Sovyet heyeti, yeni Türkiyenin Türk milletinin kahramanlığı ve zati devletlerinin mümtaz idaresi sayesinde siyaset, iktisat ve harp sahalarında elde etmiş olduğu muvaffakiyetleri yakından görmek imkânını bulmuştur. Zati devletleri tarafından Sovyet hükümetinin heyetine karşı gösterilen dostça dikkat, heyetin Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümüne iştirakinin, aynı zamanda esasları yeni Türkiyenin zati devletlerinin idaresi altında istiklâli için girişmiş olduğu cidalin en

¹⁷⁵ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁷⁶ **Cumhuriyet**, 9 Kasım 1933,s.1.

*kahramanane devresinde atılmış olan Sovyet-Türk dostluğunun bir tezahürü şeklini alması neticesini vermiştir. ... Türk milleti ile zati devletleri hakkındaki halisane ve en samimî temennilerimi kabul etmenizi rica ederim.*¹⁷⁷ İfadelerini kullanırken, Gazi de cevaben:

“ Çok dostane telgrafınızı büyük bir memnuniyetle aldım. ... Dostlarımızın kendilerinin huzurunun Türkiyenin bütün muntıkalarında bais olmuş olduğu dostluk tezahürlerinin ifade ettiği manayı tamamen hissetmiş olmalarından dolayı son derece bahtiyarım. Mümtaz Sovyet ricalinin ziyaretleri ve kendilerine karşı gönülden yapılan kabul iki memleket tarafından Türkiye ile Sosyalist Sovyet Şuraları İttihadını birbirine bağlayan bozulmaz dostluğun yeni iki zamanını teşkil etmektedir.

*Bu münasebetle Zati devletlerine şahsi saadetinizin ve büyük dost memleket milletlerinin saadet ve refahı hakkındaki en samimi temennilerimi tekrar ederim.*¹⁷⁸ açıklamasını yapmıştır.

10.Yıl dolayısıyla birçok ülkenin devlet adamlarından gelen tebrik telgrafların ertesinde Gazi İtalya Kralı Victor Emanuel'e doğum gününü kutlayan bir telgraf, Avusturya Cumhurbaşkanı'na da Cumhuriyet ilanının yıldönümü için bir telgraf yolladı. Her ikisinden de teşekkür telgrafları aldı.¹⁷⁹ 3 Aralık günü Arnavutluğun milli bayramını kutlayan Gazi'ye Kral Zogo'dan cevap gelmiş, 20 Aralıkta Yugoslavya Kralı'nın doğum gününü kutlayan telgrafına karşılık olarak da Karl Aleksandr bir teşekkür telgrafi yollamıştır.¹⁸⁰

1929 Ekonomi Krizi'nin etkilerinin hala çok şiddetli bir şekilde hissedildiği 1933 yılında bir taraftan da hızlı bir silahlanma yarışı içerisine girilmiş, Almanya'da Hitler hükümetinin iş başına gelir gelmez yaptığı uygulamalar diğer devletleri tedirgin etmiştir. Bu tedirginlik devletlerin silahlanma isteğini arttırmıştır. Savaşın

¹⁷⁷ **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁷⁸ **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1933, s.1,5 ; **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.625-626.

¹⁷⁹ **Cumhuriyet**, 17 Kasım 1933, s.1 ; **Milliyet**, 16-17 Kasım 1933, s.3-4.

¹⁸⁰ **Cumhuriyet**, 21 Aralık 1933, s.3 ; **Milliyet**, 21 Aralık 1933, s.1.

kötülüklerini en yakından bilen bir kişi olarak Gazi, öncelikle barışın sağlanması için elinden gelen gayreti göstermiştir. Yabancı devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde, telgraflaşmalarda sürekli olarak barış konusunu ön planda tutan, sevgi, kardeşlik ve iyi ilişkiler temennisinde bulunan, “yurtta sulh, cihanda sulh” düşüncesi ile hareket eden bir lider olmuştur. Bu liderlik vasfı Türkiye'nin dışına taşmış küçüklü büyüklü dünyanın her tarafından ülkelerin dikkatini çekmiştir. Tehlikeyi sezen ve barışı korumak gayesiyle çalışan Gazi'nin haklılığını, birkaç yıl sonra ortaya çıkan dünyanın o güne kadar görmediği büyüklükteki savaş ve bu savaşın korkunç sonuçları göstermiştir.

C) SOSYAL VE KÜLTÜREL YAŞAMDA CUMHURBAŞKANI GAZİ MUSTAFA KEMAL

Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiye olmasından sonra, cumhuriyetle idare edilen ve laik devlet kimliği taşıyan modern Türkiye'nin kuruluşuna önderlik etti. Köklü bir kültür inkılabı gerçekleştirdi. Eşitliğe ve çağdaşlığa yönelik diğer birçok yeniliğin yanı sıra, İslam dünyasında Rönesans olarak değerlendirilebilecek inkılâpçı girişim dış ülkelerde yıllar sonra bile etkili oldu ve pek çok ulusal bağımsızlık hareketine örnek teşkil etti.¹⁸¹

Yapılan yeniliklerin yanında Gazi, özel yaşamında da halka örnek olmaya çalıştı. Yılbaşı dolayısıyla Hilaliahmer Cemiyeti'nin düzenlediği baloya da bu sebeple katıldı. Baloda İsmet Paşa, bakanlar, milletvekilleri, komutanlar, yabancı devletlerin büyükelçileri eşleriyle hazır bulunuyorlardı. Gece yarısından sonra Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip Bey söz alarak:

¹⁸¹ Dietrich Schlegel, “Atatürk’ün İslam Dünyasındaki Yenilikçi Adımı, Türk Yaşam Tarzı ve Batı Medeniyetleri Arasında Bir Ortak Nokta Bulma Girişimi”, **Mustafa Kemal Atatürk 1881-1981**, Çev., Rezzan Kızıltan, Atatürk Kültür ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.47.

“ ... Ben de müsaadenizle Büyük Reisimize naçiz olmakla beraber, kendilerini çok sevindireceğini bildiğim bir hediyeyi takdim ediyorum. Bu armağan, geçen yıl içinde Ankara’da toplanan tarih kurultayının basılan zabıtlarile İstanbul’da toplanan dil kurultayının kararları ve dil işlerinde derleme kılâğuzundan ibarettir. Gazi Reise Türk irfan ailesi namına, bu naçiz armağanı vermekle bir fert için mümkün olan en büyük bahtiyarlığı hissediyorum. Ve hepinizle birlikte saygı ile eğiliyorum.” dedi.

Gazi cevaben:

“ Bu anda duyduğum saadet büyüktür. Kıymetli Maarif Vekilimizin bu armağanından dolayı teşekkür ederim. Kendisinden ve diğer Vekillerimizden her an böyle armağanlar beklerim. Vekil Beyin naçiz dedikleri bu armağan hakikatte çok değerlidir. Bu değer herkes tarafından daha iyi anlaşılması için, bu kitaptan bir sahife okumalarını Vekil Beyden rica ederim,”¹⁸² dedi ve alkışlandı.

Dr. Reşit Galip Bey Gazi’nin emrini yerine getirmek için bir sayfa açtı ve okumağa başladı. Bu sayfada Türk milletinin ari ve medenî bir millet olduğu, bazı gafillerin zannı gibi dört yüz çadır halkından ibaret olarak Anadolu’ya gelmiş olmadıkları bu toprakların binlerce seneden beri Türkler tarafından öz vatan yapılmış olduğu ve Türk milletinin yaratılışındaki yüksek ve büyük vasıflar anlatılıyordu.¹⁸³

Gazi, yılbaşında halkın yeni yılını kutlamak için Anadolu Ajansına direktifte bulunmuş ve yeni yıl dolayısıyla kendisine saygı bildiren telgraflara da bir cevap vererek büyük Türk milletinin yükseliş ve ilerleme yolundaki savaşta başarılı olma dileklerinde bulunmuştur.¹⁸⁴

¹⁸² Cumhuriyet, 2 Ocak 1933, s.1,4 ; Milliyet, 2 Ocak 1933, s.1,6 ; Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III (II.Cilt) s.307-308.

¹⁸³ Cumhuriyet, 2 Ocak 1993, s.1,4.

¹⁸⁴ Cumhuriyet, 3 Ocak 1933, s.3.

4 Ocak günü saat 15⁰⁰ da Türk Dili Cemiyeti Gazi'nin başkanlığında toplandı. Cemiyetin şimdiye kadar yapılan çalışmaları hakkında bilgi aldı. Çalışma yöntemleri ve başvurulacak kaynaklar belirlendi.¹⁸⁵

Halktan kopuk bir yaşam tarzını benimsemeyen Gazi, her zaman halkın içinde olmak, halkla bütünleşmek için gayret sarfetti. Yaptığı inkılâplarla toplumun önünü açan, Türk kadınının toplumdaki yerini almasını sağlayan çalışmaları dünya basınında yer aldı. 1932 yılında Keriman Halis'in dünya güzeli seçilmesiyle Türk kadınının toplum hayatında kazandığı hukuki ve sosyal hakların bir kez daha gündeme gelmesi, dünya basınının da dikkatinden kaçmamış ve Türk kadınının tam bir hürriyete doğru ilerlediği yazılmıştı.¹⁸⁶ Bu çerçevede Mısır'daki bir toplantıdan dönerken İstanbul'a uğrayan Seylan maliye bakanı Mr. Goonetilleke de verdiği demeçte:

*“ Hindistan'ın yalnız İslam halkı değil, bütün sakinleri Gazi'nin bu kadar kısa zamanda yaptığı bu kadar çok ve büyük işlere hayret etmektedir. Memleketimizde yeni Türkiye'nin bugünkü ahvali ile çok alâkadar olduğumuz için bu ziyaretim bence çok kıymetlidir.”*¹⁸⁷ demişti.

Türkiye'deki değişimi yakından takip eden Almanya'daki Berliner Illustrirte Zeitung gazetesinde Türk kadınının gelişimi ve Gazi'nin getirdiği inkılâplar sonucu kadının toplum hayatında yaşadığı değişiklikler irdelenmekte ve kadınların meslek sahibi ve kişilikli insanlar olmasının yolunun açıldığı belirtilmekteydi. Türk kadınının Türk dili ve Türk tarihi araştırmalarında görev aldığı, sahne aktristi olarak yetiştiği ve her meslekte erkeklerle bir mücadele içerisine girdiği ifade edilmekteydi.

188

Gazi'yi unutmayan ve O'nu bağrına basan halk sevgisini ortaya çıkarmak için değişik yollar keşfediyordu. Buna örnek olarak Eğirdir halkı gösterilebilir. Milli

¹⁸⁵ **Cumhuriyet**, 5 Ocak 1933, s.1 ; **Milliyet**, 5 Ocak 1933, s.1.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 3 Şubat 1933, s.1,5.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1933, s.2.

¹⁸⁸ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1933, s.1.

Mücadele esnasında Yunan istilasına karşı hareket eden Milli Kuvvetlere yiyecek nakliyatı için Eğirdir Gölü'nden çokça faydalanılmıştı. Eğirdir'in şehir meclisi 1 Şubat'ta yaptığı toplantıda Eğirdir Gölü'nde yer alan Can Adası'nı Gazi'ye hediye etmeyi kararlaştırdı. ¹⁸⁹ Gazi'ye duyduğu sevgide sınır tanımayan halk bunu ilginç şeyler yapmak suretiyle ortaya çıkarmaya devam ediyordu. Bunlardan biri de, İsmet Paşa Kız Enstitüsü Müdürü Münir Hayri Bey'in yaptığı Gazi heykeliydi. Münir Hayrettin Bey'in Gazi'nin resmine bakarak yaptığı heykel, kripel ve kanonika gibi iki profesyonel akademik heykeltıraşın yaptığı heykellerden çok daha başarılı olmuştur. Aslında eski bir gazeteci olan Münir Hayri Bey, piyes yazmakta, sahne dekorları resmi yapmakta ve bilgisini Enstitü'de öğrenim gören genç kızlara aktarmaktaydı. ¹⁹⁰

Gazi, yaşarken değeri anlaşılmış ve birçok milletin dikkatini çekmiş bir liderdi. M.Leon Nikulin adlı bir Rus yazar, Gazi ve Yeni Türkiye konulu bir kitap yazmak için Türkiye'ye gelmiş ve kendisi ile yapılan röportajda:

“ ... Eserimde istinat edeceğim tez şudur: Türk milleti 12 sene ne suretle harbetmiş ve istiklâlini temin için ne surette yeni bir harbe atılmıştır? İşte bu fikirleri teşrih etmeğe çalışacağım. Bunda Türkiyenin iktisadî 'Renaissance' da vardır. Biz, Ruslar için bu nokta çok mühimdir, çünkü Ruslar da sanayini yeniden tesisat etmektedir.” ¹⁹¹ demiştir.

Türk dilinin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması çalışmaları Tanzimât devrinde başlatılmıştı. Ancak Servet-i Fünun yazarları bu gelişmeyi engelleyerek Osmanlıca'yı daha da ağıdalı bir duruma getirmişlerdi. II. Meşrutiyet devrinde dilde millileşme süreci hız kazandı. Ömer Seyfettin, Ali Canip, Ziya Gökalp gibi yazarlar Genç Kalemler Dergisi'nde Yeni Lisan akımını başlattılar. 1922 'de, TBMM, şirket ve kurumlarda Türk dilinin kullanılmasını istemiş, 1926'da ekonomik kurumlarda Türkçe kullanılması için yasa çıkarmıştı. Dil konusunda 1930 yılına gelene kadar

¹⁸⁹ **Cumhuriyet**, 15 Şubat 1933,s.5.

¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1933, s.1,2.

¹⁹¹ **Milliyet**, 19 Şubat 1933, s.1.

birkaç yasa çıkarılmış ancak Arapça ve Farsça'nın etkisinden kurtulmak mümkün olmamıştı. Dilin milli ve zengin olması milli duygunun gelişebilmesinin başlıca şartıydı. Gazi'nin 1930 yılında söylediği “ *ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk Milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır*” sözleri dil inkılâbının gerekçesini ve hedefini gösteriyordu. Tarih kurultayının kapandığı gece “ *dil işlerini düşünecek zaman gelmiştir*” diyerek, o gece Türk Dili Tetkik Cemiyeti'yle ilgili çalışma taslağını hazırlamış, ertesi gün 12 Temmuz 1932'de Türk dili hakkında inceleme ve yayınlar yapacak Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurulmuştu.¹⁹²

Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasından sonra Gazi her fırsatta bu cemiyetin toplantılarına bizzat katılmaya gayret gösterdi. 27 Şubat'ta İstanbul'dan Ankara'ya geldi.¹⁹³ Kısa süre sonra bu toplantılardan birine katıldı. Toplantıda Gazi'ye o güne kadar yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi.¹⁹⁴ Bu arada Bolu'da 6 Mart 'Gazi Günü' ilan edilmiş ve kalabalık bir halk topluluğu önünde düzenlenen törende çeşitli etkinlikler yapıldı.¹⁹⁵

Konser vermek üzere Mart ayında İstanbul'a gelen dönemin ünlü tenorlarından Dimitri Smirnoff da Gazi ile ilgili bir konuşma yaptı. Konuşmasında:

“ ... *Reisicumhur Gazi Hazretlerinin ilme ve San'ata karşı çok büyük bir alâka gösterdiklerini daha Avrupa'da iken işitmiş, hem memnun hem hayran olmuştum. Kendilerinin huzurlarında san'atımı göstermek bana çok büyük haz ve bahtiyarlık verecektir. Fakat Ankara'ya teşrif etmişler.*”¹⁹⁶ dedi.

20 Mart'ta TBMM'ye gelen Gazi, burada bir süre kalmış ve Meclis Başkanı Kazım Paşa ile görüştü.¹⁹⁷ Ertesi günü Yüniş'i gezdi. Gördüğü gelişmelerden dolayı

¹⁹² Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.245–246.

¹⁹³ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1933, s.1.

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 9 Mart 1933, s.1,6.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 14 Mart 1933, s.5.

¹⁹⁶ **Cumhuriyet**, 20 Mart 1933, s.5.

¹⁹⁷ **Cumhuriyet**, 21 Mart 1933, s.1. ; **Milliyet**, 21 Mart 1933, s.1 ; **Son Posta**, 21 Mart 1933, s.1.

Ekonomi Bakanı Celal Bey'e takdir ve memnuniyetini ifade etti. Buradan ayrıldıktan sonra Keçiören'e giderek burada verilmekte olan bebek bakım kursunu ziyaret etti.¹⁹⁸

Halkın çalışmalarını yakından takip eden Gazi 22 Mart günü Gazi Çiftliği'nde öğrencilerin yaptığı müsamereye katıldı.¹⁹⁹ 25 Mart'ta Ankara Erkek Lisesi'ni ziyaret etti, buradaki müsamerayı de izledi.²⁰⁰ Milli Türk Talebe Birliği'nin Türk dili için yolladığı telgrafa cevap vererek, bu yolda şaşmaz adımlarla yürüyen gençliği tebrik etti.²⁰¹ Ülkemizde görev yapan elçileri de unutmayan onlarla her zaman iyi iletişim içinde olan Gazi, 27 Mart günü Mısır Kralı'nın doğum günü dolayısıyla büyükelçilikte verilen partiye katıldı.²⁰²

2 Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresi'nin çalışmalarının neticesini görmek için 18 Nisan'da Tarih Encümeni Komitesini Çankaya'da kendi başkanlığında topladı.²⁰³ Tarihe olan ilgisi Gazi'yi Ankara'nın 18 kilometre uzağında bulunan Yalınca köyüne götürdü. Burada bulunan 12 adet höyük için hafriyat çalışmalarını 2 saat boyunca izledi.²⁰⁴ Gazi tarihe olan ilgisini daha önce de göstermiş, 1930 yılında Ankara'ya 1 saat kadar bir mesafede bulunan Gavurkale'ye gitmiş, burada çıkarılan eserleri incelemiş, Amerika'dan çağırttığı Dr. Van der Osten'den bilgi almıştı.²⁰⁵

Son derece faal bir yaşam süren Gazi, cumhurbaşkanı olarak halkı ve devleti ilgilendiren her konuya zamanını harcamıştır. 18 Nisan'da yaptığı seyahatte yanında bulunan Ekonomi Bakanı Celal Bey'e kredi ve faizler ile ilgili direktifler vermiş, halktan alınan faizlerin düşürülmesini istemiştir. Bu konuda yapılan çalışmalarla da büyük bankaların % 12 'den fazla faiz almamaları kararlaştırılmıştır.²⁰⁶ Diğer taraftan, Bulgaristan'ın Razgrad şehrinde Türklere ait mezarların tahrip edilmesini

¹⁹⁸ **Milliyet**, 22 Mart 1933, s.1 ; **Son Posta** 22 Mart 1933, s.3 .

¹⁹⁹ **Cumhuriyet**, 23 Mart 1933, s.1.

²⁰⁰ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1933, s.1.

²⁰¹ **Son Posta**, 28 Mart 1933, s.1; Atatürk'ün **Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, s.615.

²⁰² **Cumhuriyet**, 29 Mart 1933, s.2 ; **Milliyet**, 28 Mart 1933, s.1 ; **Son Posta** 28 Mart 1933, s.3.

²⁰³ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.1.

²⁰⁴ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1933, s.1 ; **Milliyet**, 6 Mayıs 1933,s.1.

²⁰⁵ Özkan, **a.g.e**, s.13.

²⁰⁶ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.3.

protesto etmek için İstanbul’da toplanan bir grup öğrenci tutuklanmıştı. Türk Talebe Birliği Kongresi daimi üyelerinden bir kısmı Gazi’ye olayla ilgileri olmadığını, kanunlara uyduklarını ifade eden bir telgraf yollamış, Gazi de cevaben Türk Talebe Birliği’ne bir telgraf yollamış ve öğrencilere hitaben şöyle demişti:

“ *Gençliğin çalışkan, hassas ve milliyetçi yetişmesi esas dileklerimizdendir. Gençlik her türlü faaliyetlerinde Cumhuriyet kanunlarına ve Cumhuriyet kuvvetlerinin usul ve kaidelerine riayetkâr bulunmağa da dikkatli olmalıdır. Cumhuriyet hükümetinin millî meselelerle de vazifesini bilir olduğuna ve kanunların ve adlî kuvvetlerin adaletine emin olunuz.*”²⁰⁷

Halkın içinden çıkıp halkın lideri olan Gazi, yine halkın içinde olmaktan memnun olmuş ve bunu gerçekleştirmek için her fırsatı değerlendirmiştir. 15 Mayıs günü 350 kadar Ankara Kız Lisesi öğrencisi Gazi Orman Çiftliği’ni ziyarete gelmişlerdi. Kendilerine her türlü ihtiyaçlarının karşılanması talimatını veren Gazi, Cumhurbaşkanlığı Orkestrası’nı da öğrencilere tahsis etmiş, çeşitli yemekler ikram etmiştir. Gazi de bir ara öğrencilerin yanına gelerek onlarla sohbet etmiş, fotoğraf çekirtmişti.²⁰⁸ Yine Gazi Orman Çiftliği’nin kuruluşunun sekizinci yıldönümü kutlamaları çerçevesinde 25 Mayıs’ta iki bine yakın davetli çiftlikte bulunmuş, davete Meclis Başkanı, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri katılmıştı. Gazi de bu davete katılmış ve halk arasında dolaşarak sohbet etmiştir.²⁰⁹

Gazi, 29 Mayıs’ta Erzurum – Sivas ve Filyos – Ereğli demiryolları güzergâhında bulunan bölge halkının parti ve belediye başkanları aracılığıyla gönderdikleri teşekkür ve güzel sözlere sevinçlerine ortak olduğunu ifade eden açıklamayla karşılık vermiştir.²¹⁰ Vatanın kurtarılması ve bağımsızlığına kavuşturulması, Türkiye’nin yeni bir devlet olarak kurulması işini başaran kişi olan Gazi’ye kendisine olan sevgi ve bağlılık nişanı olarak birçok gerçek ve tüzel kişilerce taşınır ve taşınmaz mallar

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 28 Nisan 1933, s.1,2.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1933, s.1 ; **Milliyet**, 16 Mayıs 1933,s.1.

²⁰⁹ **Milliyet**, 26 Mayıs 1933, s.8.

²¹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1933, s.1. ; **Milliyet**, 30 Mayıs 1933, s.1.

hediye edilmiştir. Buna karşılık, Gazi yürürlükte bulunan Medeni Kanun'un ²¹¹ 452. maddesinin kendisine uygulanmasını istememiştir. Zira, bu maddeye göre mirasın aile üyelerine kalması söz konusuydu. Kendisine hediye edilen tüm malları inkılabın derinleşip kökleşmesi ve milli hareketin ileri hamlelerle kuvvetlenmesi için kullanılmak üzere Cumhuriyet Halk Fırkası'na bırakacağını Fırkanın üçüncü kongresinde söylemişti. ²¹² Bu yüzden yeni bir kanun düzenlenmesi gerekiyordu. TBMM bu konuyla ilgili kanuna ek olarak hüküm koymuş ve kanunu değiştirmiştir. Böylece, Gazi'nin Medeni Kanununun 452. maddesine göre olan tasarruflarının "mahfuz hisseler" hakkındaki hükmünden müstesna olduğuna dair bir kanun yapılmıştır. ²¹³

Öğrencilik yıllarından beri tarihe ilgi duyan Gazi'nin bu ilgisinin oluşumunda Manastır Askeri İdadisi'nin tarih öğretmeni olan Topçu Kolağası Mehmet Tevfik (Bilge) Bey'in etkisi büyük olmuştur. ²¹⁴ Savaş yıllarında cephede dahi kitap okuyan Gazi, Cumhuriyet'in ilanından sonra tarih konularını adeta günlük uğraşısı arasına getirmiştir. ²¹⁵ Tarihe olan bu ilgi ve sevgisi, Gazi'nin Ankara yakınlarındaki Yalıncağ Köyü civarında yapılan Ahlatlıbel denilen bölgeye yeniden gelmesini sağladı. Burada yapılan arkeolojik çalışmaları uzun süre izledi ve yetkililerden bilgi aldı. ²¹⁶

Gazi'nin tarihe olan ilgisi, inkılâpların korunması ve geliştirilmesinde tarihi sık sık kullanmasına da vesile olmuştur. Tarihi, " İslam ve Hanedan" bakış açısından kurtarmak, milli bir zemine oturtmakla mümkündür. Böylece, Avrupalıların Türklere

²¹¹ Nazan Moroğlu- Saibe Oktay Özdemir- Şükran Taman Şıpka, **Türk Medeni Kanunu ve Yürürlük Kanunu**, 2.Basım, İstanbul, 2002, s.253.

²¹² **Cumhuriyet**, 12 Haziran 1933, s.3 ; **Milliyet**, 12 Haziran 1933, s.1.

²¹³ **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1933, s.3 ; **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933, s.1596.

²¹⁴ Mehmet Tevfik Bey, özellikle Türk tarihini esaslı bir şekilde kavramış, dersini de öğrencilere sevdiiren bir öğretmendi. Gazi tarih öğretmeninden aldığı bilgileri yaşamı boyunca kullanmış ve geniş bir tarih kültürüne sahip olmuştur. 1932 yılında I.Tarih Kongresine katılan Mehmet Tevfik Bey, Türk Tarih Kurumu üyesi olarak da çalışmalarda bulunmuştur. Geniş bilgi için Bkz.Cemil Sönmez, **Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 2004.

²¹⁵ Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002, s.421.

²¹⁶ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1933, s.1. ; **Milliyet**, 24 Haziran 1933, s.1.

karşı olan önyargılarını kırmak, yıllardan beri devam eden yenilgiler ve geri çekilmeler sonucu Türk insanında oluşan güvensizlik duygusunu yenmek, Türklerin tarihte büyük medenî eserler oluşturduğunu genç nesillere öğretmek ve millî bağları pekiştirmek mümkün olacaktı. Geleceğe güvenle bakmak isteyen Gazi, “*Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır.*”²¹⁷ demiştir.

Gazi tarihin bilimsel bir konu olarak incelenmesi ve eğitiminin yapılmasını istiyordu. Bu yüzden, 15 Nisan 1931’de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti’nin kurulmasını sağlamıştı. Cemiyet daha sonra 1935’te Türk Tarih Kurumu adını aldı. “*Tarih yazmak, tarih yapmak kadar önemlidir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen gerçek, insanlığı şaşkırtacak bir nitelik alır*”²¹⁸ sözleri Gazi’nin tarihe verdiği önemi açıkça ifade etmektedir.

Gazi’nin İnkılâplarının hedefi Türkiye Cumhuriyeti halkını tamamen çağdaş bir düzeye yükseltmektir.²¹⁹ Çağdaşlığın koşullarından biri de toplumun yarısını oluşturan kadınların yeterli eğitimi almış olmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için yapılan faaliyetlerden biri de halkevlerinin açtığı ve kadınların bir meslek sahibi yapılmasını amaçlayan çiçekçilik, halıcılık, biçki-dikiş kursları idi.²²⁰ Ancak bu eğitimin daha düzenli ve disiplinli olmasını sağlamak için kız çocuklarına yönelik birçok okulun açılmasına gayret gösterilmiştir. Bunlardan biri olan İsmet Paşa Kız Enstitüsü, Gazi’nin özellikle takip ettiği kurumların arasında yer almaktaydı. 24 Haziran günü saat 9³⁰’ da Enstitüye gelen Gazi, burada öğrencilerin yaptığı, çeşitli eserlerin sergilendiği bölümde dolaşmış ürünleri ilgiyle incelemiştir. Buradan ayrıldıktan sonra da Kız Lisesi’ne giderek sınavlarda hazır bulunmuş, öğretmenlerle öğle yemeğini beraber yerken öğrencilerin aldığı eğitimle ilgili bilgi edinmiştir.²²¹

Gazi’nin okullara olan ilgisi ve okulları sık sık ziyaret etmesi sonucu Milli Eğitim Bakanı Gazi’ye bir teşekkür telgrafı çekmiş telgrafında:

²¹⁷ Çaycı, a.g.e., s.421–422.

²¹⁸ Kocatürk, **Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri**, s.271.

²¹⁹ Gencer - Özel, a.g.e., s.203 Ayferi Göze, **İnkılap Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, Fakülteler Matbaası, 2.Basım, İstanbul, 1985, s.566.

²²⁰ Çaycı, a.g.e. s.426.

²²¹ **Cumhuriyet**, 25 Haziran 1933, s.3 ; **Milliyet**, 25 Haziran 1933, s.1.

“ ... Seferde kumandanız altında yürüyen ordu gibi, maarif ordusunun da bugün, yarın ve daima kumandanız altında olmaktan en büyük emniyet ve cesareti bularak gösterdiğiniz yükseliş hedefine doğru bütün kuvvet ve takatiyle ve gittikçe artan gayretlerle yürüyeceğini arzile derin tazimlerimi teyit ederim büyük şef Gazi Mustafa Kemal Hazretleri.”²²² demiştir.

Çeşitli okullarda denetimlerde bulunan Gazi, Haziran ayındaki son denetimini ayın 28’inde Ankara Erkek Lisesi’ne yapmıştır.²²³ O gün Ankara Lisesi’nde ikinci dönem mezuniyet sınavlarını veren öğrencilerin tarih, coğrafya ve medenî bilgiler sınavları vardı. Sınava bizzat katılan ve öğrencilere sorular soran Gazi “Mustafa Kemal” konulu tezini sunan Orhan adlı öğrenciye sormak üzere Hüseyin Samih Bey’e: “Osmanlı İmparatorluğuyla Türkiye Cumhuriyetinin tabii ve beşeri noktai nazardan mukayesesini sorunuz” dedi. Sınav hareketlenmiş, birçok öğrenci sınava girmiş ve öğrencilere; Asya’nın bütün kıtalar karşısında mevkii, Asya medeniyeti üzerinde durmamızın sebepleri, Asya’nın kimlerin yurdu olduğu, Asya’daki Türk medeniyetinin sahası, Anadolu’daki arkeolojik çalışmalar ve buradaki buluntularda nelere rastlandığı, vatandaşın devlete karşı görevleri ve İlhanlılar soruları soruldu, cevaplar verildi.

Gazi’nin Enver adlı öğrenciye sorduğu soru dikkat çekiciydi.

“ Hilâgü halifeyi atlarına çiğnetti, Selçuklulardan Tuğrul Bağdatta halifeye ihram etti. Biz hudutlarımızdan dışarıya çıkardık. Hangisi doğru?”

Cevap şöyleydi:

“ Hilâfet lüzumsuz bir müessesedir. Taassup ve fenalık için başlıca unsur olan halifeyi Hilâgü’nun atlarına çiğnetmesi daha doğru.”

²²² **Milliyet**, 7 Temmuz 1933, s.1,6.

²²³ **Cumhuriyet**, 29 Haziran 1933, s.1 ; **Milliyet**, 29 Haziran 1933, s.1.

En ilginç sınav Aydın adlı öğrencinindi. Altı senedir eğitim gören ve hiçbir notu kırılmayan bu öğrencinin tezi “ İnkılâbın hukukî müesseseleri” konuluydu. Gazi'nin bu öğrenciye ilk sorusu şöyle oldu:

“ *İnkılâpta biz ne yaptık; neleri yıktık ve neleri koyduk?*”

Öğrenci mutlakiyet ve meşrutiyeti yıktığımızı, demokrasi ve cumhuriyeti kurduğumuzu, eski kıyafeti, eski harfleri, eski kanunları, eski kurumları, eski dili nasıl yıktığımızı ve yenilerini yerine koyduğumuzu güzel bir şekilde açıkladı.

Anadolu medeniyetleri, Ankara Savaşı, Timur'un şahsiyeti, Milli Mücadele, Gaziantep mücadele tarihi, devlet sosyalizmi, Malazgirt, Puvatya, Kosova, Dumlupınar konularında da sınav yapıldı. Şeref adındaki son öğrencinin sınavı bittiğinde saatler yirmi ikiyi gösteriyordu. Aynı zamanda okulun tarih öğretmeni olan başmüdür yardımcısı Semih Nafiz Bey'in sınavla ilgili değerlendirmesi ilginç olmuştur: “ *Tarihin bizzat tarih karşısında sorguya çekilmesi, muhakeme edilmesi, çok heyecanlı oldu.*” ²²⁴

En çok sevdiği spor dalını güreş olarak daha önceden açıklayan²²⁵ Gazi, güreş karşılaşmalarını izlemek üzere geldiği salonda halkın büyük bir alkış ve sevgi gösterisiyle karşılaşmıştı. Gazi, Türk güreşçilerinin İtalyanlara karşı kazandığı başarılarından da memnuniyet duymuştu. ²²⁶

29 Ekim'de Cumhuriyet Halk Partisi tarafından verilen onuncu yıl balosu esnasında Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in kızı Emel ile dışişlerinde memur olarak çalışan Fatin (Rüştü Zorlu) Bey'in nişan töreni de yapıldı. Gazi, çifte böyle tarihi bir günde nişanlamalarından dolayı çok daha mutlu olmaları gerektiğini hatırlattı, onlara güzel bir gelecek temennisinde bulundu. ²²⁷

²²⁴ **Milliyet**, 8 Temmuz 1933, s.10.

²²⁵ Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, s.410.

²²⁶ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1933, s.1,5.

²²⁷ **Milliyet**, 30 Ekim 1933, s.3.

2 Kasım günü İsmet Paşa Kız Enstitüsü'nü tekrar ziyaret eden Gazi, burada oluşturulan sergi için otuz odayı tek tek dolaşarak üretilen eserleri incelemiştir. Sergiden ayrılmadan evvel Enstitünün hatıra defterine şu ifadeleri yazmıştır:

*“ Gördüklerim yüreğimi sevinç ve büyük bir ümitle doldurdu. Türk çocuklarının yüksek kabiliyetine inanım tamdır. Bunun bin delili görülebilir. Fakat bugün burada görülmeye ve takdir olunmaya değer en kıymetli bir beşarettir. Bu bilgi yapısında yetişmek fırsatına erişen çocuklarımızı tebrik eder ve memlekete faydalı olmalarını dilerim.”*²²⁸

Büyük savaşların muzaffer komutanı, büyük inkılâpların ideoloğu, hazırlayıcısı ve uygulayıcısı olan Gazi, yaşam içerisinde son derece mütevazı bir şekilde davranmakta idi. Kimi zaman öğrencilerin arasına katılıp onlarla sohbet ederken, kimi zaman da köylünün sofrasına ansızın gelip onlarla beraber yemek yiyebiliyordu. Bazen bir köylünün gözlerini tedavi ettiriyor, yoksul olan bir başka köylüye de bir çift öküz hediye etmekten mutluluk duyuyordu.²²⁹

Eski düşmanlarının dahi kalplerini fethetmeği başaran Gazi'yi Eski Yunanistan Başbakanı Venizelos 26 Eylül günü ziyaret etmiş,²³⁰ Gazi'ye duyduğu hayranlığı Fransız Büyükelçisine anlatırken; *“Çok büyük bir insan. Bu kadar engin düşünceli, devlet yönetiminde bu derecede bilgi sahibi bir generale hayatım boyunca hiç rastlamadım.”*²³¹ demiştir. Yine 17 Ekim'de güven mektubunu sunan Fransa Büyükelçisi'nin söylediği övücü sözlere karşılık veren Gazi'nin ne kadar mütevazı bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Gazi Elçiye verdiği cevapta:

²²⁸ **Milliyet**, 3 Kasım 1933, s.1,6.

²²⁹ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1933, s.1.

²³⁰ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1933, s.1.

²³¹ Turhan Feyzioğlu v.d. **Atatürk Yolu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 3. Basım, Ankara, 1995, s.XIX.

“ *Türkiyedeki şahsi eserimi ifade eden pek nazik sözlerinizden dolayı bilhassa teşekkür ederim. ancak bu eser bütün büyüklüğü ile ferdi olmaktan gurur duyduğum millete racidir* ”²³² diyerek, gelecek kuşaklara büyük bir ders vermiştir.

Balkan ve I. Dünya Savaşı’ndan çıkıp cumhuriyet dönemine geçildiğinde ülkeyi yönetenlerin elinde yetersiz bir nüfus, küçük bir ekonomi, eğitimsiz bir halk, kara ulaşımı bozuk, demiryolları tahrip olmuş bir yapı vardı. Bu durumdaki insanların sosyal ve kültürel değişimlere kapalı olması normaldi. İşte Gazi, ülkedeki tüm bu olumsuz durumlara rağmen, bütün dünyanın şaşıracağı ve takdir ettiği değişim ve ilerlemeyi sağlamıştır. Bütün bunlar yapılırken, halka karşı despot bir yaklaşım sergilememiş, tam tersine halkı kucaklayan, halkla bütünleşen bir lider portresi çizmiştir. Türk kadınına getirdiği yenilikleri daha cephe alanında iken okuduğu kitaplarla belirleyerek konu hakkında²³³ hazırlıklı olduğu, ilk fırsatta da fikirlerini uygulamaya geçirdiği görülmektedir. Son olarak, Fransa’nın Ankara Büyükelçisi Conte de Chambrun da anılarında Gazi’den şöyle bahsetmektedir:

“ *Mustafa Kemal; hükümdar, diktatör, halife ve daha birçok şeyler olabilirdi, fakat büyük adam olabilmek için onun parlak unvanlara ihtiyacı yoktu. Hazırladığı ve kendi ölçüsüne göre kurduğu bir cumhuriyetin başkanı olduktan sonra, çizdiği medeniyet üzerinde yürümeğe başladı. Kendisi şüphesiz tahta çıkabilirdi. Fakat basireti buna mâni oldu. Kibirsizdi: gösterişi sevmez, öğünmesini bilmezdi. Hergün biraz daha filozoflaşıyor, halk arasında kıymeti artıyordu.*”²³⁴

²³² **Milliyet**, 18 Ekim 1933, s.5 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III** (II.Cilt), s.315.

²³³ Şükrü Tezer, **Atatürk’ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972, s.75-76.

²³⁴ Feyzioğlu v.d., **a.g.e**, s.115.

İKİNCİ BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA TÜRK İNKİLÂBI

A) EĞİTİM VE KÜLTÜR ALANINDA TÜRK İNKİLÂBI

1933 ÜNİVERSİTE REFORMU

Osmanlılarda yüksek okul seviyesindeki ilk eğitim Orhan Bey döneminde İznik'te kurulan Medreseler'de vermeye başlanmıştır. Medreselerin daha düzenli ve sistemli hale getirilmesi Fatih döneminde gerçekleşmiştir.¹ İkinci yüksek okul saray okulu olan Enderun'dur. Burada da medresede okutulan derslerin yanı sıra Türkçe ve edebiyat, askeri bilgiler, tarih, siyaset, muharebe sanatı gibi dersler okutulmuştur. Zamanla hattatlık, tezhip, oymacılık, minyatür, mimarlık, müzik gibi güzel sanatlar dersleri de okutulmuştur. Yedi-sekiz yıl süren eğitimleri, uzmanlık alanına ayrılınca on iki – on dört yıl kadar oluyordu.²

XVI. yüzyıl ortalarında medreselerde bozulma süreci başlamış ve bozulma artarak devam etmiştir. Bozulmanın temelinde pozitif bilimlerin yerine dini derslere ağırlık vermeye başlaması yatmakta, bunun yanında padişahların yeterliliği olmayan şahısları müderris olarak atamaları da bozulmayı derinleştirmekteydi. Bu durum medreselerdeki eğitim düzeyinin düşmesine neden olmuştur.³

¹ İlhan Tekeli - Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Basım, Ankara, 1999, s.14–15.

² İlhan Tekeli - Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 18–20; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 2001'e**, Alfa Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2001, s.88.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s.67–68 ; Yusuf Halaçoğlu, **XIV-XVIII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 5.Basım, Ankara, 2003,s.143 ; Akyüz, **a.g.e.**, s.74.

XVII-XVIII. yüzyıllarda Avrupa’da bilim alanında büyük ilerlemeler kaydedilirken,⁴ medreselerde pozitif bilimler bir tarafa bırakılmış, bilimsel davranışlar terk edilmiştir.⁵ Tanzimat döneminde eğitimde reform çalışmalarına gidilerek Darülfünun kurulmasına ve buranın orta öğretimden sonra devam edilecek bir yüksek okul olmasına karar verilmiştir. Ancak yeterli sayıda öğrenci bulunamaması ve binanın yapımının yirmi yılda tamamlanabilmesi gibi sebeplerle Darülfünun düşüncesi uygulanamadı.⁶ Eğitim konusunda yapılan değişiklikler kapsamında 1847’de Darülmualimin [erkek öğretmen okulu], 1862’de Darül Muallim-i Sıbyan ve 1870’de Darülmualli’mat [kız öğretmen okulu] kuruldu.⁷

1863’de Darülfünun kuruldu. Daha sonraları İstanbul Üniversitesi adını alacak olan bu kurum, kurulduğu dönemde bu günkü anlamda bir üniversite değildi. Öğretmenleri, sınıfları, belli programları yoktu. Pozitif bilimlere inanan bazı insanlar, burada serbest konferanslar vermişler ve bu konferanslar o dönemde yayınlanan Takvim-i Vekayi gazetesinde basılmıştır. 1870 yılında Darülfünun üç fakültesi olan yeni bir okul olarak örgütlenmiş, başına da Hoca Tahsin getirilmiştir. Bir iki eğitim döneminden sonra Darülfünun 450 öğrencisi olduğu halde kapatılmıştır. II. Abdülhamit’in son dönemlerinde, 1900’lerde yeniden açılmıştır.⁸

II. Meşrutiyet döneminde eğitim konusunda yeniden düzenleme girişimleri yapıldı.⁹ Almanya’dan profesörler davet edildi. Bu profesörlerin öncülüğünde araştırmayı özendirme çalışmaları yapıldı. Ayrıca Ziya Gökalp, İsmail Hakkı

⁴ Richard S. Westfall, **Modern Bilimin Oluşumu**, Çev., İsmail Hakkı Duru, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, 12. Basım, Ankara, 2000, s.4. Geniş bilgi için ayrıca bkz. William Bixby, **Galileo ve Newton’un Evreni**, Çev., Nermin Arık, Tubitak Popüler Bilim Kitapları 2.Basım, Ankara, 2002 ; Alexandre Koyré, **Bilim Tarihi Yazıları 1**, Çev., Kurtuluş Dinçer, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, 3.Basım, Ankara, 2002 ; Cemal Yıldırım, **Bilimin Öncüleri**, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, 18.basım, Ankara, 2001.

⁵ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Nizamı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)**, V.Cilt, 4. basım, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s.181.

⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856–1861)**, VI. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.basım, Ankara, 1983, s.169.

⁷ Tekeli – İlkın, **a.g.e.**, s.67 ; Yalçın v.d.,**a.g.e.**, II.Cilt , s.104-105.

⁸ İlhan Başgöz, **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, T.Cumhuriyet, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1995, s.180–181.

⁹ Akyüz, **a.g.e.**, s.241-252.

(Baltacıoğlu) gibi iyi yetişmiş gençlere görev verildi. Böylece öğrenciler, milli tarih, dil, edebiyat konularına daha fazla ilgi duyup araştırma yapmaya başladılar. Fuat Köprülü'nün de bu kadroya katılmasıyla Türkoloji konusunda bilim ve araştırma yöntemleri Türk eğitim dünyasında yer edinmeye başladı.¹⁰

Gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ise sahip oldukları haklarından faydalanarak diğer kurumların yanında okullarını da açmışlardı. Bu okullarda kiliselerine bağlı olarak denetimden uzak, milli dillerinde eğitim yapıyorlardı.¹¹ Özellikle Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndan aldıkları güç ve yetkilerle daha da fazla okul açan gayrimüslimler, bu okulları bağlı oldukları devletler adına bir çeşit ileri karakol gibi kullanıp, emperyalist amaçları doğrultusunda faaliyet gösterdiler.¹²

Kurtuluş Savaşı gerçekleştirildikten sonra ülkesini çağdaş medeniyet seviyesine çıkarmayı hedefleyen Gazi, bunun ancak bilim ve teknolojiye sahip olmakla mümkün olduğunu düşünüyordu. Bunun yolu da halkın iyi bir eğitimden geçmesiyle mümkün olabilirdi. Bu konuda 1 Mart 1922'de TBMM'deki açılış konuşmasında; *"...Bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli evvela mevcut cehli izale etmektir,"* diyerek eğitime verdiği önemi ve başlangıç noktasının ne olacağını belirtiyordu.¹³ Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu dönemlerinden birinde de 7 Mart 1921'de TBMM, bir karar alarak öğretmen ve öğrencilerin askere alınmasını ertelemişti.¹⁴ Ayrıca 15 Temmuz 1921'de Ankara'da Eğitim Kongresi toplanmış, yurdun çeşitli yerlerinden gelen 250'den fazla öğretmen bir araya gelmişti.¹⁵ Böylece meclis, eğitim-öğretim işlerini cephedeki savaştan daha çok önemsedğini göstermişti.¹⁶

¹⁰ Başgöz, **a.g.e.**, s.181-182.

¹¹ Gülnihal Bozkurt, **Alman – İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Basım, Ankara, 1996, s.157; Akyüz, **a.g.e.**, s.252.

¹² Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.6.

¹³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III** (I.Cilt), s. 245 ; Akyüz, **a.g.e.**, s.305.

¹⁴ Akyüz, **a.g.e.**, s.290.

¹⁵ Akyüz, **a.g.e.**, s.292.

¹⁶ Reşat Kaynar, Necdet Sakaoğlu, **Atatürk Düşüncesi: Sorular ve Konferanslar**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996 s.91.

Gazi, batı dünyasının üstünlüğünün pozitif bilim ve onun ürünü olan teknolojiye sahip olmakla gerçekleştiğini 1923 yılında Kütahya'daki öğretmenlere yaptığı konuşmada belirtmişti:

“ ... Bir millet irfan ordusuna malik olmadıkça muharebe meydanlarında ne kadar parlak zaferler elde ederse etsin o zaferlerin payidar neticeler vermesi ancak irfan ordusuyla kaimdir. Milletimizi hakikî saadet ve selâmete isal etmek istiyorsak, bizi ölümden kurtaran ve hayata götüren bugünkü şekli idaremizin ebediyetini istiyorsak, bir an evvel büyük, mükemmel, nurlu bir irfan ordusuna malik olmak zaruretinde bulunduğumuzu inkâr edemeyiz.”¹⁷

Gazi'nin yeni Cumhuriyet rejiminin gideceği istikameti en iyi ifade eden sözlerinden biri de 22 Eylül 1924'de Samsun'da öğretmenlere hitap ederken: “ ... Dünyada her şey için, medeniyet için, hayat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir,”¹⁸ cümlesiyle ifadesini bulmuştur. Bu sözler, Türk halkına sonsuza değin meşale olacak niteliktedir.

Cumhuriyetin ilk on yılında T.C. Hükümeti Darülfünununun iç işlerine karışmamış, mümkün olduğunca maddi destek sağlayarak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır.¹⁹ Bu yıllar içinde Türkiye bütün kurumlarında değişiklik yapmış ve yapmaya devam ederken, Darülfünun yeniliklere ayak uyduramamıştır. Hocalar arasında basına yansıyan sertlikte tartışmalar olmuş, Darülfünun ne alfabe değişikliği, ne de dil ve tarih konularındaki değişikliklerin hiçbirisinde pay sahibi olmamıştı. Bu durum Darülfünuna karşı hükümetin de bakış açısını değiştirmesine sebep olmuştur.²⁰

¹⁷ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III** (II. Cilt), s. 168.

¹⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III** (II. Cilt), s. 202.

¹⁹ Abdurrahman Çaycı, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları-Bildiriler) 21-23 Eylül 1987, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s.232.

²⁰ Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, s. 408-409 ; Başgöz, **a.g.e.**, s. 183.

1933 yılında basında da bu konuda ağır eleştiriler çıkmaya başlamıştı. Kadro Dergisi'nde yazan Şevket Süreyya (Aydemir) Darülfünunu eleştirirken;

“ ... Bizim darülfünunumuzun kürsüleri, Türk inkılâbının ilk gününden bu güne kadar bütün cemiyet ilimleri sahasında, inkılâbın kuruluş ve yaratış davalarını işleyen reel olan, orijinal olan bir tek eser, bir tek broşür hatta bir tek sahife vermemiştir,”²¹ diyerek eğitim kurumunun çok etkisiz olduğunu dile getiriyordu. Darülfünunun ıslahatı ve çağdaş bir eğitim vermesi 1932 bütçe görüşmelerinin konusu olmuş, Darülfünunda ıslahat yapılması şartı ile ödenek ayrılmıştı.²² Darülfünun konusunda inceleme yapmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı İsviçre'den Cenevre Üniversitesi Pedagoji Profesörü Albert Malche'ı davet etmişti. Prof. Malche 16 Ocak 1932'de İstanbul'a gelmiş ve göreve başlamıştı. Dört aylık bir çalışmadan sonra da raporunu sunmuştu.²³ Prof. Malche'in raporu kısaca şöyle özetlenebilir:

- 1-Bilimsel özerklik korunarak, personel seçiminde hükümet sorumluluk almalıdır.
- 2-Darülfünun belli bir hedefe ilmi ve fikri bakımdan ağır hareket etmektedir.
- 3-Profesörler mümkünse yurt dışında yetiştirilmelidir.
- 4-Öğrenciler Darülfünunda ders notu tutma yöntemini terk edip, araştırma ve uygulamaya yönelik yönetime geçmelidir.
- 5-Yabancı yayınların takip edilebilmesi için öğrencilere ilk yıllarında mutlaka yabancı dil öğretilmesi gereklidir.
- 6-Kütüphaneler yetersizdir. Kütüphaneler merkezileştirilmeli ve öğrenciye ödünç kitap verilmelidir.
- 7-Öğretim görevlileri ders saatleri dışında öğrencilerine zaman ayırmalı, öğrenciler kişisel araştırmalara yönlendirilmelidir.

²¹ Şevket Süreyya (Aydemir) “ Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı”, **Kadro**, Cilt II, Sayı:14, Şubat 1933, s. 7. Ayrıca eleştiriler için Bkz. Falih Rıfkı (Atay), **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1932 s.1, Burhan Asaf (Belge) “Üniversitenin Manası” **Kadro**, Cilt II, Sayı 20, Ağustos 1933, s.25.

²² Ernst E. Hirsch, **Hatıralarım: Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi**, Türkiye İş Bankası Vakfı, Ankara, 1985, s.242.

²³ Akyüz, **a.g.e.**, s.326 Cevdet Doğan **a.g.e.** s.74 ; Çaycı **Gazi Mustafa Kemal**, s.409; Başgöz **a.g.e.**, s.185 ; Yalçın v.d., **a.g.e.**, s.140.

8-Darülfünun öğrencilerin sosyal ihtiyaçlarını karşılamalı, pansiyonlar, yurtlar, kantinler, spor alanları öğrencinin hizmetine sunulmalıdır. Mezunlar dernekleri kurularak mezunların Darülfünun’la ilişkisinin kesilmemesine çalışılmalıdır.

9-Darülfünunun yenileşmesi ve dışarıya açılması geniş bir çevreye faydalı olabilmesi bakımından faydalıdır. Bunun için halka açık konferanslar düzenlenmeli, halka hitap eden kitap-dergi yayınlanmalıdır.²⁴

Gazi, Prof Malche’ın bu raporunu incelemiş, önerilerini benimsemiş raporla ilgili notlar almıştır.²⁵ Bu raporu bir kültür programı olarak değerlendirmiş ve çağdaş üniversitenin kurulması için uygulamaya koydurmuştur.²⁶ Bu aşamada ilk yapılan Prof. Malche ile bir senelik bir mukavele imzalanarak hükümet hizmetine alınması ve raporun uygulanması için görevlendirilmesi olmuştur.²⁷ Rapor sadece Darülfünun ile ilgili değildi; ayrıca lise eğitimini de kapsamaktaydı ve Prof. Malche da lisedeki eğitimin yetersiz olduğunu tespit etmişti.²⁸ Basında da bu konuyla ilgili görüşler ileri sürülmekte eğitimdeki düzenlemelerin ilkokula kadar inmesi ve bu konudaki tartışmaların yapılmasının faydaları ifade edilmekteydi.²⁹

Diğer taraftan, Darülfünun düzenlemelerine katılan fakülte meclisleri toplantılar yaparak alınacak önlemleri tespitiye yönelik raporlar hazırlamaktaydı.³⁰ Bu toplantılarda, Mülkiye ve Ticaret okullarının Hukuk Fakültesine, Eczacılık okulunun Fen Fakültesine, Diş hekimliğinin Tıp Fakültesi’ne bağlanması, Fen Fakültesi Kimya şubesinin Kimyager Eczacı ve Sanayiye Kimya mühendisi yetiştirecek hale getirilmesi, Mühendislik Fakültesi’nin bağımsız kalması, İlahiyat Fakültesi’nin bir

²⁴ Çaycı a.g.e, s.410–411 ; Akyüz, a.g.e., s.326.

²⁵ Yücel Aktar, “Atatürk’ün İstanbul Üniversitesiyle İlgili Notları ve Görüşleri”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları Bildirileri) 21–23 Eylül 1987, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.246.

²⁶ Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe: Atatürk ve Yakın Tarihimize İlişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2005, s.435–440; Raporun tam tercümesi ve Atatürk’ün değerlendirmesi için Bkz. Utkan Kocatürk “Atatürk’ün Üniversite Reformu ile İlgili Notları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi** Cumhuriyet,I, Sayı I,Kasım 1984, s.3–15.

²⁷ **Cumhuriyet**, 23 Mart 1933, s.2; **Son Posta**, 22 Mart 1933 s. 3 ; Mustafa Ergin, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.140.

²⁸ **Cumhuriyet**, 21 Ocak 1933, s.1–2.

²⁹ Hergün “Maarifte Islahat Var” **Son Posta**, 10 Mart 1933, s.3.

³⁰ **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1933, s.2.

enstitü halinde Edebiyat Fakültesi'ne bağlanması gibi çeşitli fikirler öne sürülüyordu.³¹ Özellikle, Tıp Fakültesi'nde çalışan müderrislerle, Hukuk Fakültesi'nde çalışan müderrislerin dışarıda mesleklerini yapıp yapamayacaklarına dair tartışmalar fazla yer tutuyordu.³² Bu toplantılarda avukat müderrislerin müderrislik şerefine yakışmayacak davaları takip etmemeleri kararlaştırılmıştı.³³

Prof. Malche ise raporu ile ilgili yaptığı açıklamada, fakülte'deki öğrencilerin liselerdeyken yabancı dil öğrenemediğini, bu durumda fakültelerdeki eğitim esnasında başvurulacak eserlerin yabancı dilde olmasının öğrencilerin başarılarını engellediğini söylüyordu. Ayrıca, müderrislerin muavin ve asistanları olmadığını, bunun da müderrislerin birçok işi bizzat yapmasına ve yüklerini bir kat daha arttırmasına sebep olduğunu ifade ediyordu. Mülkiye Mektebi'nin Beyazıt'a naklinin Hukuk Fakültesi ile ortaklaşa derslerde bulunması dolayısıyla faydalı olacağını, müderrislerin bu iki okul arasındaki gidip-gelmeden dolayı zaman kazanacaklarını belirtiyordu.³⁴

Prof. Malche'in başkanlığında oluşturulan komite Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Başkanlığı üyesi Avni Bey, Rüştü Bey ve Mühendislik Fakültesi müdürü Kerim Bey ile Ankara Lisesi Müdürü Osman Bey'den oluşmaktaydı. Bu komite her gün Darülfünun'da çalışmalar yapıyordu. Prof. Malche; *"Bizim gayemiz Darülfünun'da iki sınıf talebe yetiştirmektir: Evvelâ pratiği çok kuvvetli hayat adamı, sonra da gelecek nesilleri yetiştirecek âlimler."* diyerek yaptığı düzenlemelerden beklentilerini ifade ederken, bütün çalışmaları esnasında Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gelecek emirler doğrultusunda çalışacağını da belirtiyordu.³⁵

Prof. Malche çalışmalarına Tıp Fakültesi'ni düzenlemekle başladı. Özellikle Tıp Fakültesi'nin bulunduğu Anadolu yakasından (Haydarpaşa), Avrupa yakasına taşınması işine öncelik verdi. Bu konudaki çalışmasının amacı ise öğrencilerin

³¹ **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1933, s.2.

³² **Milliyet**, 15 Mayıs 1933, s.1,5.

³³ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1933, s.6.

³⁴ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1933, s.1,6.

³⁵ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1933, s.1,2.

Cerrahpaşa, Haseki Nisa ve Gureba hastanelerinden daha fazla faydalanmalarına imkân tanımaktı. Bu semtlere yakın bina arayışına da hemen girişti.³⁶ Müderrislerin ve müderris muavinlerinin düzenlemelerle ilgili çalışmalara katılımlarını sağlamak amacıyla bir personel tanıma –anket- çalışması başlattı ve yaklaşık iki yüz kişinin fikirlerinin ve kapasitelerinin ne olduğunu tespit etmeye çalıştı.³⁷ Gönderilen fişlerde her bir adaya, muavinlik süresini geçirdikten sonra müderris olanlara 5 puan, Avrupa’da öğrenim görenlere 5 puan, bildikleri her yabancı dil için 3 puan, yazdıkları her eser için de 3 puan verilmek üzere değerlendirme yapıldı.³⁸

Bazı doktorlar Tıp Fakültesi’nin Haydarpaşa’dan Avrupa yakasına taşınmasını zararlı görmüş, Anadolu yakasının hastanesiz kalma tehlikesini öne sürmüşlerdi.³⁹ Fakültenin eski dekanı operatör Cemil Paşa, basına yaptığı açıklamada bu işin aceleyle getirilmemesi gerektiğini, laboratuvar, ameliyathane, kütüphane, otopsi salonu, konferans salonu gibi önemli bölümleri nakletmenin zorluğunu belirtti. Bunların gerçekleştirilmesi için yılların geçmesi gerektiğini ifade ediyor, nakil işi ile eğitimin sekteye uğrayacağını ve ileri gideceğimize gerileyeceğimizi savunuyordu. Avrupa yakasında bu iş için uygun binanın olmadığını, Prof. Malche’ın tıp doktoru olmadığından bu işleri bilmediğini söylüyordu. Tüm bunlara rağmen binanın yapılması, iki milyon lira ayrılması ve iki seneye yayılması şartı ile kendisinin de taşınmaya taraftar olabileceğini ifade ediyordu.⁴⁰

Tıp Fakültesi’ni nakil komisyonu üyelerinden Dr. Tevfik Remzi ise nakil emrinin Prof. Malche’ın kararı ile değil yetkili makamlardan geldiğini söylüyordu. Ayrıca kendisinin de İsviçre’de bulunduğunu ve Prof. Malche’ın Cenevre Tıp Fakültesi’nin yönetimini ve ıslahatını yaptığını, teknik sorunları giderme konusunda uzman olduğunu belirtiyordu. Amerika’da iktisatçı olan Flexner adlı kişinin tıp eğitimiyle

³⁶ **Cumhuriyet**, 23 Mayıs 1933, s.2.

³⁷ **Milliyet**, 24 Mayıs 1933, s.1.

³⁸ **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1933, s.3.

³⁹ **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 25 Mayıs 1933, s.1,5.

⁴⁰ **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1933, s.1,5.

ilgili yazdığı “Hekimin Yetiştirilmesi” isimli kitabının tıp çevrelerinde çok önemsendiği ve değerli bir eser olarak kabul edildiği örneğini veriyordu.⁴¹

Mayıs ayında basında fakültelere yabancı dekanların getirileceği yazılmış, bu söylentilere cevaben Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip açıklama yapmak zorunda kalmıştı. Kesinlikle böyle bir düşünceleri olmadığını söyleyen Bakan, yapılacak düzenlemelerde Prof. Malche’a görev verdiklerini ve başka yabancı dekanlara ihtiyaçlarının olmadığını ifade ediyordu.⁴² Basında Darülfünun’la ilgili çıkan eleştirilere karşılık bu konuyu destekleyenler de vardı. Bunlardan biri olan ve Cumhuriyet gazetesinde yazan Yunus Nadi (Abalıoğlu) makalesinde: “ ... Muhakkaktır ki şimdiki halde biricik Darülfünunumuzun ıslahı için başlayan hareket millî hayatımızda çok büyük bir adımdır,”⁴³ diyerek desteğini açıklamıştı. Ahmet Şükrü ise : “ Bir üniversite kurmak kolay bir iş değildir. Ve büyük ve tarihi işi başarırken Maarif Vekilinin gösterdiği azmi cesareti ve metaneti tarih takdirle kaydedecektir”⁴⁴ diyerek üniversitenin kurulmasına desteğini belirtiyordu.

Bu arada, TBMM 31 Mayıs günü yaptığı toplantıda Darülfünunun düzenlenmesiyle ilgili konuları görüşerek 2252 sayılı kanunu çok hızlı bir şekilde kabul etti.⁴⁵ Uzun bir süre Tıp Fakültesi’ne bina arayan ıslahat komitesi de sonunda Darülfünun binasında karar kıldı ve Haydarpaşa’daki Tıp Fakültesi’ni Darülfünun binasının içerisine taşıma kararını verdi. Bu kararla bir Darülfünun Mahallesi oluşturulma fikri uygulamaya konuldu. Hukuk, Edebiyat ve İlahiyat Fakülteleri Zeynep Hanım Konağı’na, Fen ve Tıp Fakülteleri Darülfünun binasına, Askeri Tıp Fakültesi ve Öğrenci Yurdu’nun İstanbul Lisesi’nin binasına geçmesi için çalışmalara başlandı.⁴⁶ Yeni üniversitenin öğretim kadrosu da belirlendi ve uçak postası ile Ankara’ya gönderildi.⁴⁷ Yeni üniversitede yapılan kadro

⁴¹ **Milliyet**, 28 Mayıs 1933, s.1,5.

⁴² **Cumhuriyet**, 31 Mayıs 1933, s.3.

⁴³ Yunus Nadi, “Darülfünunumuzda İslah Faaliyetleri”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1933, s. 1,2.

⁴⁴ Ahmet Şükrü, “ Darülfünun’dan Üniversite’ye”, **Milliyet**, 31 Temmuz 1933, s.1,2.

⁴⁵ **Düstur**, 3. Tertip, Cumhuriyet,14 s.1229; **TBMM ZC**, Devre IV, Cilt XV, 1933, s. 483 ; **Milliyet**, 1 Haziran 1933, s.1 ; Mustafa Ergin, **a.g.e.**, s.1.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 22 Haziran 1933, s.3.

⁴⁷ **Cumhuriyet**, 26 Haziran 1933, s.1 ; **Milliyet**, 26 Haziran 1933, s.1.

şekillendirmesine göre; kürsülerini koruyan öğretim üyeleri, tercüme heyetinde çalışacak öğretim üyeleri ve emekliye sevk edilecek öğretim üyeleri olarak bölümlere ayrıldı.⁴⁸ Ayrıca yurt dışında parlak bir eğitim gören ve bir iki yıl içinde tez verecek olan öğretim görevlileri adayları ile yabancı öğretim üyelerinin katılması kadroyu tamamlayacaktı.⁴⁹ Ancak, Temmuz ayına gelinmiş olmasına rağmen Avrupa'dan henüz hiçbir öğretim üyesi gelmemişti. Prof. Malche, Hitler'in iktidara gelmesiyle Almanya'dan ayrılarak İsviçre'ye sığınan Prof. Schwartz ile irtibata geçti. Zürihte oluşturulan "Yabancı Ülkelerdeki Alman Bilim Adamlarının İhtiyaç Birliği" nin [Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland] temsilcisi olarak Prof. Schwartz, Temmuz ayı ortalarında İstanbul'a geldi.⁵⁰ Dr. Reşit Galip ile görüştü ve 30 öğretim görevlisinin İstanbul Üniversitesi'nde çalışması kararlaştırılarak anlaşma imzalandı.⁵¹ Alman Prof. Schwartz Zürih'e çektiği telgrafta; " *üç değil otuz*"⁵² diyerek sevincini bildiriyordu. İmzalanan anlaşmaya göre; üniversite tam gün çalışacaktı ve öğrenciler için en kısa zamanda çevirmenler yardımıyla ders kitapları hazırlayacaklardı. Göreve başlamalarının üçüncü yılından itibaren derslerini Türkçe olarak verecekler ve istenilmesi halinde hükümete bilirkişi raporları hazırlayacaklardı. Buna karşılık, yabancı öğretim üyelerine yüksek maaş, yol giderleri, sağlık sigortası ödenecekti. Bir Türk profesör 150 TL alırken, yabancı profesörlere 500–800 TL maaş bağlanmış, ayrıca devlet himayesi garantisi verilmiştir.⁵³

Bu arada, basında çıkan haberlerde üniversitede kürsü alacak öğretim üyelerinin bundan böyle ne 'tüccar profesör' yani ilimden ziyade ticaretle uğraşan, ne de 'tercüman Profesör' yani derslerini kitaplardan tercüme ederek ders veren kimseler olamayacakları belirtiliyordu.⁵⁴ Milli Eğitim Bakanlığı Darülfünun'daki öğretim üyelerine bir genelge göndererek görev başında kalacak olanların her sene başında

⁴⁸ **Milliyet**, 30 Haziran 1933, s.1,2.

⁴⁹ Hirsch, **a.g.e.**, s.243 ; Çaycı, **a.g.m.**, s.235.

⁵⁰ Ergin, **a.g.e.**, s.141.

⁵¹ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1933, s.2.

⁵² Arslan Terzioğlu " Atatürk'ün 1933 Üniversite Reformu ve Avrupa Tıbbı ile Olan İlişkiler", **Türk Tıp Tarihi Atatürk'ün 1933 Üniversite Reformu ve Türk Avrupa Tıbbi İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul,17 Kasım 2000, s.5.

⁵³ Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, s.409.

⁵⁴ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933, s.2.

Milli Eğitim Bakanlığı'na birer rapor vermelerini bildirmişti. Bu raporda, öğretim üyelerinin bir yıllık çalışmaları, takip ettikleri yöntemler, aldıkları sonuçlar, özel araştırmalarının ne derece ilerlediği, Avrupa'nın bilimsel eserlerinden hangilerini getirip incelediklerini bildirmeleri isteniyordu.⁵⁵ Eğitim Bakanlığı'ndan gelen bir diğer emirle de, Darülfünun Divanı lağvedilerek yerine Tevfik Recep başkanlığında bir idare heyeti oluşturuldu. Heyete fakülte dekanlarından oluşan beş üye seçildi.⁵⁶ Prof. Eglî başkanlığında yapılan Darülfünun nakil ve inşaat işlerinin⁵⁷ 15 Eylül'de sona ermesi ve bütün fakültelerin bu tarihte hazır olmasına çalışılıyordu.⁵⁸

Darülfünun'la ilgili tüm bu çalışmalar devam ederken Gazi, Darülfünun'u 2 Temmuz 1933'te ziyaret etmiştir. Hukuk Fakültesi'nde yapılmakta olan sınava katılarak beş öğrenciye bizzat sorular sormak suretiyle seviyelerini tespitte çalışmıştır. Birinci sınıftan 1423 numaralı Fazlı adlı öğrenciye: “ *İzmir'de Yunan işgali esnasında nasıl plebisit yapılmak istenmişti?*” sorusunu sordu. Öğrenci mütareke zamanında geçen bu olayı anlattı ve hiçbir hukuki değerinin olmadığını ilave etti. Gazi, sınava katılan 1426 numaralı Alâettin adlı öğrenciye Sevr Antlaşması'nın mali ve iktisadi hükümlerini, 1437 numaralı Yusuf Cemil adlı öğrenciye 1908 yılından sonraki umumi siyasi durum, Bulgar istiklâli, Trablusgarp işgali, Balkan Muharebesi neticeleri, devletlerin vekâlet ve mandaları, sorularını sordu. Yine, 1451 numaralı Rıza ve 1452 numaralı Şecaettin Salih adlı öğrencilere Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan antlaşmalar, bunların askeri hükümleri, sömürgeci ve sömürülen devletler, Amerika'daki ayrılık çatışmaları, Liberya devletinin kuruluşu, federasyon ve konfederasyon devletler arasındaki farklar konusunda sorular sordu. İki saate yakın sınav salonunda kalan Gazi, öğrencilerin fotoğraf çektirme isteklerini de kırmayarak birlikte fotoğraf çektirdi. Darülfünun'dan ayrılırken her müderrisin elini sıkarak iltifatlarda bulunmuş, sınavına katıldığı Ahmet Reşit adlı müderrise “ *Tedris iyi, fakat biraz daha fazla gayret göstermeli!*”⁵⁹ demiştir.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1933, s.3.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 7 Temmuz 1933, s.3.

⁵⁷ **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1933, s.1,4.

⁵⁸ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1933, s.1,3.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1933, s.1,6.

Milli Eğitim Bakanlığı Darülfünun düzenlenmesi ile ilgili çalışmaları sürdürürken gelecekte bu okulda eğitim görececek öğrencilerin de hazır bir şekilde buraya gelmeleri için liselerde ve ilkokullarda da düzenlemeler yapmaya çalışıyordu. Öğrencilerin üniversite derslerini takip edebilecek seviyede yetişmeleri için değişiklikler yapıyordu. Bakalorya sınavlarına önem vermek, öğrencilerin hangi meslek ve bölümü seçtiğini önceden bildirmesi, bir yabancı dili iyi şekilde öğrenmesi önlemlerden bazılarıydı.⁶⁰ Milli Eğitim Bakanı Dr. Reşit Galip tarafından yazılan ve Türk çocuklarının milli gurur, milli görev ve sorumluluklarının en özlü anlatımı olan and içme töreni İlkokullara getirildi. Buna göre; öğrenciler her sabah okulun bahçesinde veya salonunda toplanacak ve şu andı okuyacaktır:

*“ Türküm, doğruyum, çalışkanım. Yasam, küçüklerimi korumak, büyüklerimi saymak, yurdumu, budunumu özümden çok sevmektir. Ülküm yükselmek, ileri gitmektir. Varlığım Türk varlığına armağan olsun”*⁶¹

Bunun yanında, Türkiye’ye davet edilmiş olan Alman uzman Kurt Daynas’ın tavsiyeleri doğrultusunda, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından ilkokulların eğitim programına o yıldan itibaren ‘Beden Eğitimi Dersi’nin konulması kararlaştırıldı. Böylece, öğretmenler diğer dersler gibi Beden Eğitimi Dersi’ni de programlarına alacaklardır.⁶² Dr. Reşit Galip Bey, yapılan çalışmalara duyduğu güveni basına yaptığı açıklamalarla ilan ederken, yeni Türk Üniversitesi’nin dünyanın en yüksek bilim kurumlarından biri haline getirileceğini ifade ediyordu.⁶³

⁶⁰ **Milliyet**, 25 Nisan 1933, s.1.

⁶¹ **Milliyet**, 25 Nisan 1933, s.1 ; Akyüz, **a.g.e.** s.316 ;Erdoğan Başar, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920-1960)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004, s.267 ; Uluğ İğdemir, **Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.295.

⁶² **Cumhuriyet**, 29 Ağustos 1933, s.1,5.

⁶³ **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1933, s.1.

Bu arada, Haydarpaşa'dan nakledilecek Tıp Fakültesi'nin eksiklerini gidermek ve Anadolu yakasındaki sağlık sorunlarını çözmek için Zeynep Kamil Hastanesi açıldı. Hastane kırk yataklı olup ihtiyaca göre yatak sayısı artırılabilirdi.⁶⁴

27 Temmuz günü, Darülfünun kapısında yazılı olan "İstanbul Darülfünunu" levhası kaldırıldı ve yerine "İstanbul Üniversitesi" levhası takıldı.⁶⁵ Üniversitede çalışacak ve açıkta kalacak öğretim üyeleri kesin olarak belirlendi. Bu üyelere ikişer mektup yollandı. Mektuplardan birinde Darülfünun'un lağvedildiği bildiriliyor, diğer mektupta ise görev alacak öğretim üyelerinin 1 Ağustos'tan itibaren göreve başlamaları iletiliyordu.⁶⁶ Aynı günlerde çıkartılan söylentilerle ilgili olarak da Dr. Reşit Galip şunları söylüyordu:

*"Şunlar çıkıyor, bunlar kalıyor tarzında kadrolar, listeler tertibi doğru değildir. 2252 numaralı kanun, darülfünunu ilga etti için hakikatle bütün vazifeler kendiliğinden nihayet buluyor demektir."*⁶⁷

31 Temmuz günü İstanbul Üniversitesi'nin kadrosu açıklandı. Buna göre Üniversite'de kalanlar ve çıkarılanlar aşağıdaki tablodaki gibi ilan edilmiş basında bu öğretim görevlileri de ismen açıklanmıştır:

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 25 Temmuz 1933, s.1 ; **Milliyet**, 25 Temmuz 1933, s.1.

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1933, s.1,6.

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1933, s.1,6.

⁶⁷ **Cumhuriyet**, 26 Temmuz 1933, s.2

Tablo I **1933 YILINDA İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ KADROSU**

Fakülte	Çıkarılanlar	Kalanlar
Tıp Fakültesi	30	26
Fen Fakültesi	17	4
İlahiyat Fakültesi	5	6
Hukuk Fakültesi	15	11
Edebiyat Fakültesi	13	6
Eczacılık Fakültesi	7	5
Diş Hekimliği Fakültesi	5	1
TOPLAM	92	59

Kaynak: C., 1 Ağustos 1933, s.1,5 ; M., 31 Temmuz 1933, s.1,2

Dr. Reşit Galip üniversitenin açılışı dolayısıyla basına açıklamalarda bulunmuş, Darülfünun'un tarihini uzunca anlattıktan sonra, Darülfünun'un kapatılma sebeplerini de açıklamıştır. Ülkede siyasi, sosyal inkılaplar olurken Darülfünun'un bütün olup bitenlere tarafsız kaldığını ve Türkiye gibi radikal bir inkılâp ülkesinde gelecekteki yöneticileri eğiten, hayattan ve inkılâptan bu kadar uzak duran bir kuruma daha fazla görev verilemeyeceğini dile getirirken, ülkenin bilim ve eğitimi için en kestirme faydalı yolun Darülfünun'un kapatılması olduğunu vurguluyordu. Ayrıca, Üniversite'de Türk İnkılâbı Enstitüsü, İslam Tetkikleri Enstitüsü, Türkiyat Enstitüsü, Morfoloji Enstitüsü, Kimya Enstitüsü ve Elektro Mekanik Enstitüsü'nün hizmet yapacağını müjdeliyordu.⁶⁸ Konuşmasının sonunda Üniversiteye ne kadar güvendiğini şu sözlerle ifade ediyordu:

"... Yeni Üniversite, içinde çalışacak birkaç yüz kişi için kurulmuş lüks bir tesis değildir. Millet, Devletin, Cumhuriyetin, İnkılâbın en hayati en temiz maksatlar, ihtiyaçlar için bel bağladığı; yarının devlet ve millet adamları olacak, bu günkü

⁶⁸ Cumhuriyet, 1 Ağustos 1933, s.1,5-6 ; Milliyet, 1 Ağustos 1933, 1,6.

*gençliği, kaybedilmiş asırları kazandıracak fikir ve ruh kuvvetile yetiştirmek vazifesini başarmağa kudretli bir irfan yurdu olacaktır.”*⁶⁹

Dr. Reşit Galip’in Üniversite’ye olan güvenini açıklamasından bir gün sonra Yunus Nadi de köşesinde yeni Üniversite’yi destekleyen bir yazı yazıyor ve şöyle diyordu: “ ... Onu dünden beri artık başlamış olan yepyeni hayatında en büyük ümitlerle ve bütün dikkatimizle takip edeceğiz.”⁷⁰ İstanbul Milletvekili Alaettin Cemil (Topçubaşoğlu) ise:

*“ ... Üniversitenin en bariz vasfı garp ilimlerine ve metodlarına verdiği ehemmiyettir. Bu suretle yeni üniversite Türk gençliğine geniş bir tetkik ve tettebbü sahası açmış oluyor. Zira garp medeniyetinin esas ilimde böyle geniş bir tetkik ve tettebbü imkânlarına dayanmıştır.”*⁷¹

diyerek üniversitenin yöntem ve çalışma prensibine olan güvenini belirtiyordu. Milliyet gazetesindeki köşesinde yazan Ahmet Şükrü de fikirlerini şu satırlarla açıklıyordu:

*“ ... Bir milletin hayatında, üniversite yalnız memleket gençlerini terbiye eden, onları hayat için yetiştiren bir müessese değildir. Böyle olsaydı, alelâde bir mektepten farkı olmazdı. Üniversite millî kültür’ün kaynağı olan müspet ilmin ocağıdır. Bu itibarla milletlerin hayatında üniversitenin rolü büyüktür.”*⁷²

Bu arada gazeteciler Üniversite’ye alınmayan bazı eski müderrislerle röportajlar yapmış, yeni Üniversite ile ilgili fikirlerini sormuşlardı. Eski Müderrislerin birçoğu durumu kabullenmiş ve yeni Üniversite’nin başarılı olmasını temenni etmişlerdi.⁷³ Günün anlam ve önemi dolayısıyla aynı günlerde basında yoğun bir Üniversite

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 1 Ağustos 1933, s.6.

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1933, s.1,2.

⁷¹ Alaettin Cemil (Topçubaşoğlu), “ İstanbul Üniversitesi”, **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1933, s.1,2.

⁷² Ahmet Şükrü, “ Üniversite Açıldı”, **Milliyet**, 20 Kasım 1933, s.1.

⁷³ **Cumhuriyet**, 2 Ağustos 1933, s.1,6.

konusu işlenmekteydi. Kazım Nami yazısında Darülfünuna ihtiyaç kalmadığına dikkat çekiyor ve şöyle diyordu:

*“...Darülfünunun, teşrinievvelde onuncu dönüm yılını kutlayacağımız Türk Cumhuriyetini, Türk İnkılâbını duymamış olduğunu gördük. Oradan, inkılâpçı Türk kafalarına ufak bir ışık bile sızmamıştır. Artık böyle bir ölüye rahmet okutmakta hiç te mantık yoktur.”*⁷⁴

Ahmet Şükrü ise: *“...Maarif Vekâleti, hocalığın yüksek vazife ve mes’uliyetlerini anlıyan ve bunları feragatle yapacak olan unsurları intihap etmezse, ıslahattan bir netice elde edilemez.”*⁷⁵ sözleriyle öğretim görevlilerinin yapılan düzenlemelerin kilit noktası olduğunu belirtiyordu.

Milli Eğitim Bakanlığı, 20 Haziran 1933 tarihinde inkılâp fikrinin bütün eğitim hayatına yayılması düşüncesiyle önemli bir karar almıştır. Türk İnkılâbı’nın mali, sosyal, hukukî ve iktisadî alanlardaki etkilerini, hedeflerini ve sonuçlarını ders halinde okutmak amacıyla İnkılâp Enstitüsü’nü kurmuştur. Diğer fakültelerdeki öğrenciler de Enstitüdeki dersleri takip edecekler, bu derslerden geçemeyen ve sertifika alamayanlar, kendi mesleklerine ait diplomayı da alamayacaklardı.⁷⁶ Daha sonra İnkılâp Tarihi Enstitüsü’ne bütün öğretim görevlilerine de devam zorunluluğu ve onların da İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nden sertifika alması şartı getirilmiştir.⁷⁷ Milli Eğitim Bakanlığı bununla da yetinmeyerek liselerin ve öğretmen yüksek okullarının son sınıfında okutulan “İnkılâp ve Cumhuriyet Devri Tarihi” dersinin daha derinlemesine incelenmesi ve öğrenilebilmesi için bu dersin liselerin bütün sınıflarında okutulmasına karar vermiştir.⁷⁸ İnkılâp Tarihi Enstitüsü’nün öğretime açılması ve ilk İnkılâp Tarihi dersinin verilmesi, 4 Mart 1934 tarihinde dönemin

⁷⁴ Kazım Nami, “Yeni Türk Üniversitesinin Eşiğinde”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1933, s.1.

⁷⁵ Ahmet Şükrü, “Darülfünun Islahı”, **Milliyet**, 4 Haziran 1933, s.1.

⁷⁶ **Cumhuriyet**, 21 Haziran 1933, s.1 ; **Milliyet**, 21 Haziran 1933, s.5 ; Başgöz, **a.g.e.**, s.188 ; Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**, s.414.

⁷⁷ **Milliyet**, 12 Kasım 1933, s.1,2.

⁷⁸ **Cumhuriyet**, 4 Aralık 1933, s.3 ; **Milliyet**, 4 Aralık 1933,s.1.

Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur tarafından verilen dersle gerçekleşmiştir.⁷⁹ Başbakan İsmet Paşa da Ankara'da açılan İnkılâp Tarihi kürsüsünün ilk dersini 20 Mart 1934 tarihinde vermiştir.⁸⁰

İnkılâp Tarihi Enstitüsü'ne, kaldırılan Darülfünun Rektörlük Köşkü tahsis edilmiş, derslerin ise Üniversite'nin konferans salonunda verilmesine karar verilmişti.⁸¹

Üniversite Rektörlüğü ise Milli Eğitim Bakanlığı'na bir dilekçe ile başvurarak Dr. Reşit Galip'in inkılâpları bizzat yaşayan ve yakından bilen bir kişi olarak İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde ders vermesini rica ediyordu.⁸² Dr. Reşit Galip, İstanbul Üniversitesi'ne cevaben yolladığı bir mektupla daveti memnuniyetle kabul ettiğini bildiriyordu.⁸³ İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde ders verecek diğer öğretim görevlileri de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyelerinden seçilen Şemsettin (Günaltay), Hikmet (Bayur), Yusuf Akçora, Sadri Maksudi (Arsal) idi.⁸⁴ Bu öğretim görevlilerine Mükremin Halil, Ziyaettin Fahri ve Hilmi Ziya Bey'ler eşlik edeceklerdi.⁸⁵

İstanbul Üniversitesi'nin açılmasına birkaç gün kala Gazi TBMM'nin dördüncü dönem, üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada:

“... Arkadaşlar! Üniversite tesisine verdiğimiz ehemmiyeti beyan etmek isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi maarıfte ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürümek katî kararımızdır.”

⁷⁹ **Ayn Tarihi**, Sayı IV, Mart 1934, s.1; Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.558–559.

⁸⁰ **Ayn Tarihi**, Sayı IV, Mart 1934, s.30–36 ; Kocatürk **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.559.

⁸¹ **Cumhuriyet**, 23 Kasım 1933, s.1,3 ; **Milliyet**, Kasım 1933, s.1,5.

⁸² **Cumhuriyet**, 3 Ağustos 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 3 Ağustos 1933, s.1,5.

⁸³ **Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 6 Ağustos 1933,s.1,6.

⁸⁴ **Cumhuriyet**, 7 Ağustos 1933s.1,6.

⁸⁵ **Milliyet**, 3 Ağustos 1933, s.1,5 ; İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde görev yapan öğretim görevlileri ve işlenen derslerle ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker, Yusuf Kemal Tengirşenk, **1933 Yılında İstanbul Üniversitesinde Başlayan İlk İnkılâp Tarihi Ders Notları**, Haz. Oktay Aslanapa, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1997.

diyerek Üniversite'nin kuruluşunda radikal tedbirlere başvurulmasının sebeplerini anlatmıştır.⁸⁶

İstanbul Üniversitesi'nin çağdaş bir yapıya kavuşturularak açılması çalışmaları sürerken, Üniversite'ye idari ve mali konularda özerklik verilmemiştir. Rektörün, genel sekreterin, profesör ve doçentlerin işe alınması ve işten çıkarılmaları yetkisi Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Bu Üniversite'nin serbest eleştiri yapmasına engel olmuş,⁸⁷ Üniversite bir yıl boyunca kendi programını yapamamış ve her fakülteye bir öğretim müfettişi gönderilmiştir. Bu da özerkliği büsbütün kısıtlamış gibi göstermektedir.⁸⁸ Ancak bu durum çok uzun sürmemiş, zamanla meydana gelen gelişmelere bakıldığında özerkliğin Üniversite tarafından kullanıldığı ortaya çıkmıştır. Şöyle ki; Almanya, Türkiye'ye sığınan öğretim görevlilerinin durumunu değerlendirmek için yüksek düzeyde bir bürokratını önce 1937'de sonra 1939'da Ankara ve İstanbul'a göndermiştir ve Yahudi asıllı öğretim görevlilerinin Nazi-Almanya'sı hakkındaki kötü propagandasını önlemek ve Yahudi asıllı değil, Alman asıllı öğretim görevlilerinin gönderilmesini sağlamak için çalışmıştır. Örneğin, İstanbul Tıp Fakültesi'ndeki Radyoloji Kürsüsü'nü kuran Prof. Dr. F.Dessauer'in sağlığı nedeniyle İsviçre'ye gitmesi üzerine Alman Hükümeti bu göreve Prof. Dr. Risse'nin tayin olmasına istemiş, Türk Büyükelçiliği vasıtasıyla bu isteğini bildirmiştir. Ankara'dan da Milli Eğitim Bakanlığı aynı konuda İstanbul Üniversitesi'ne baskıda bulunmuştur. İstanbul Üniversitesi ise bütün bu baskılara rağmen, bu görev için Avusturya'dan Yahudi asıllı Prof. Spaltzer'i görevlendirmiştir.⁸⁹ Bu örnek bize İstanbul Üniversitesi'nin özerk bir şekilde çalıştığını göstermektedir.

Yeni bir üniversite oluşturma çabası içerisinde bulunan Milli Eğitim Bakanlığı bir taraftan eski Darülfünun müderrislerinin önemli bir kısmını elemiş, diğer taraftan yurt dışında iyi eğitim görmüş kişileri üniversiteye katmış ve nihayet yurt dışından yabancı öğretim görevlilerini eğitim kadrosuna katmıştır. Ancak sorunları aşmak hiç

⁸⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III (I.Cilt), s.392.

⁸⁷ Akyüz, a.g.e., s.327.

⁸⁸ Milliyet, 6 Ağustos 1933, s.1,6.

⁸⁹ Terzioğlu, a.g.m., s. 9-10.

de kolay değildi. Bu yabancı öğretim görevlileri Türkçe bilmiyorlardı. Öğrencilerin kitap, konaklama, yiyecek sorunları vardı ve bu sorunları bir anda çözmek mümkün değildi. Üniversite açılırken ortaya çıkan sorunlardan biri de, Türk öğretim görevlilerinin maaşlarının çok düşük olmasıydı. Özellikle asistanlar bu durumdan yakınıp istifa etmeye başlamışlardı.⁹⁰ Bu sorunu çözmek için maaşlarda iyileştirme yapıldı ve asistanların maaşları 55 TL'den 70 TL'ye çıkartıldı.⁹¹

Açıklanan öğretim üyeleri kadrosunda üç bayan öğretim görevlisinin de olduğu görülmüş, bunlardan Remziye Salih Sorbon Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Pasteur Enstitüsü'nde, kimya yüksek lisansı yapmış, daha sonra da doktorasını tamamlamıştır. Fransızların bile nadir kazanabildiği bilimsel bir unvan olan 'Trés Honorable' sıfatını kazanmış başarılı bir bayan öğretim görevlisidir. Diğerleri ise, Almanya'da eğitim gören Saffet Rıza ve Amerika'da eğitim gören Fazilet Şevket Hanımlardır. Her ikisi de doktoralarını tamamlamıştır.⁹²

İstanbul Darülfünunu'nda çalışan öğretim görevlileri, müderris, müderris muavini gibi unvanlarla anılıyordu. 12 Kasım'dan itibaren uluslararası olarak kabul edilen unvanlar İstanbul Üniversitesi'nde kullanılmaya başlandı. Buna göre; müderris'e profesör, müderris muavini'ne doçent denilmiş, bir de ordinaryüs* unvanı getirilmiştir.⁹³

Milli Eğitim Bakanlığı gelecekte Üniversite'nin öğretim görevlisi kadrolarında yer almak üzere Avrupa ve Amerika'ya öğrenci göndermeye karar vermiş, bu amaç doğrultusunda başarılı öğrencileri tespit etmek için sınavlar açmış ve bu öğrencileri belirlemiştir.⁹⁴

⁹⁰ **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1933, s.2 ; **Milliyet**, 1 Eylül 1933, s.1,5.

⁹¹ **Milliyet**, 13 Kasım 1933, s.1.

⁹² **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1933, s.1,6 ; **Milliyet**, 4 Ağustos 1933, s.1,2.

⁹³ **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1933, s.2 ; **Milliyet**, 13 Kasım 1933, s.1,6.

* Türk Üniversitelerinde en az beş yıl profesörlük yapmış, bilimsel çalışmalarıyla kendini tanıtmış öğretim üyeleri arasından seçilerek bir kürsünün yönetimiyle görevlendirilen kimselere verilen unvan. (1960 yılından sonra kaldırılan bu unvanı daha önce alanların hakları saklı tutulmuştur.)

⁹⁴ **Milliyet**, 9 Eylül 1933,s.1 ; **Milliyet**, 22 Kasım 1933, s.3.

Basında eğitim-öğretim ile ilgili on yıllık bir sürenin sonucunda varılan noktayı tespit amacıyla bir istatistik yayınlanmış, buna göre; Cumhuriyet'in ilanından beri geçen on senede İstanbul sınırları içinde, 27 büyük, 91 küçük olmak üzere 118 yeni okul binası yaptırılmıştır. 1932 yılında 157'si merkezde, 83'ü köylerde olmak üzere 240 okul vardı. 1933 yılında 175'i merkezde ve 233'ü köylerde olmak üzere 403 okul vardı.⁹⁵ Bu rakamlara bakıldığında büyük bir artışın olduğu görülmektedir.

Basında yayınlanan ve bütün ülkeyi kapsayan bir başka eğitim istatistiği ise 1923–1933 yıllarını karşılaştırmaya yöneliktir.

Tablo II 1923–1933 YILLARI ARASINDA ÖĞRENCİ VE OKUL SAYILARI

Yıl	Öğrenci	İlkokul	Ortaokul	Yüksekokul
1923	349.580	5.962	164	17
1933	593.593	6.629	148	19

Kaynak: M., 16 Ekim 1933, s.3

Bu istatistiklerde de görüldüğü gibi, hem öğrencilerin, hem de okulların sayısında geçen on yıllık süreç içerisinde önemli artışlar gerçekleşmiştir.

İstanbul Üniversitesi'nde eğitimin başlamasına birkaç gün kala yabancı öğretim görevlisiyle mukaveleler imzalanmış, buna göre; anlaşmalar genellikle beş yıllık olmuş, bazı doçentlerle üç yıllığına ve matematik profesörü Von Mises Richard ile on yıllık anlaşma yapılmıştır. Yapılan mukavelede yabancı öğretim görevlilerinin üç yılda Türkçeyi öğrenip, dördüncü yılbaşında derslerini Türkçe vermeleri gerektiği belirtilmişti. Yabancı öğretim görevlileri ve branşları şöyledir:

Arndt Fritz (Kimya), Braun Hugo (Bakteriyoloji), Brauner Leo(Ziraat), Dember (Fizik), Finlay Freundlich(Astronomi), Heilbronn A. (Ziraat), Fon Hippel A.(Elektro Mekanik), Hirsch Ernst (Ticari Hukuk), Hirsch Julius (Tıp-Hijyen), Honig Richard (Hukuk), İgresheiner Joe(Tıp),Kantorowicz Alfred (Diş-Protez), Kessler Gerhards (Sosyoloji), Liepmann Wilhelm(Tıp-Jinekoloji), Lipschitz Werner (Tıbbi Kimya),

⁹⁵ Milliyet, 13 Ekim 1933, s.3.

Löwenthal Karl (Tıp-Doku Bilimi), Von Mises Richard (Matematik), Neville André (Zooloji), Neumark Fritz (Tıp-Hijyen), Nissen Rudolf (Tıp-cerrahi), Oberndorfer Liezfried Praper Willy (Mekanik), Reichenbach Hans (Felsefe), Roepke Wilhelm(İktisat), Röstow Alexandre (Coğrafya), Schwartz Philippe (Tıp-Anatomi),Spitzer Leo (Edebiyat-Dil), Karl Strupp (Uluslar arası Hukuk), Winterstein Hans (Tıp-Fizyoloji), Porges Herzog (Kimya), Schlenk (Kimya), Brand(Hukuk), Chaput (Jeoloji), Fesuch(Fizik), Gutzwiller (Hukuk).⁹⁶

Yukarıda adı geçen yabancı öğretim görevlilerine olan katılımlarla beraber, eski öğretim görevlileri ve yeni öğretim görevlileri olmak üzere, İstanbul Üniversitesi 18 Kasım'da yapılan törenle Hukuk, Fen, Edebiyat Fakülteleri ile öğretim kadrosu 27 Türk, 38 yabancı ordinaryüs profesör, 18 Türk, 4 yabancı profesör, 93 Türk doçent olmak üzere öğretim hayatına başlamıştır.⁹⁷ Törene yabancı elçiler, milletvekilleri, komutanlar, gazeteciler, Milli Eğitim memurları, öğrenciler ve başka birçok insan katılmıştı. Hatta Üniversite'ye alınmayan eski öğretim görevlileri de vardı.⁹⁸

Sağlık sorunları sebebiyle 13 Ağustos'ta istifasını veren Milli Eğitim Bakanı'nın yerine Dr. Refik (Saydam) göreve getirilmişti.⁹⁹ Yeni Milli Eğitim Bakanı açılış konuşmasını yaptı ve konuşmasında:

*“ Cumhuriyetin bilgiye ne derece ehemmiyet verdiği en büyük delili bu muazzam müesseseye, devlet varidatının her sene yüzde birine yakın bir meblağın tahsisine karar verilmesidir; bu hal hükûmetimizin memleketin yakın atideki inkişafından ne derece emin olduğunu da gösterir,”*¹⁰⁰ diyerek üniversiteye verilen önemi ve duyulan güveni belirtiyordu.

Üniversite Rektörü Dr. Neşet Ömer Bey ise yaptığı konuşmada; gelecekte Türk gençliğinin inkılâba layık yeni bir zihniyetle yetişen, bilim ve tekniği en yüksek

⁹⁶ **Milliyet**, 14 Kasım 1933, s.1,5.

⁹⁷ Yalçın v.d., **a.g.e.**, s.144.

⁹⁸ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1933, s.1,5-6.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 14 Ağustos 1933, s.1,2.

¹⁰⁰ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1933, s.1,5-6.

seviyede kavrayan, bağımsız çalışan ve düşünen kişiler olarak yetişeceğine inandığını söylüyordu.¹⁰¹ Üniversite'nin açılması dolayısıyla öğretim görevlileri ve öğrencilerin Gazi'ye yolladığı teşekkür telgrafına karşılık olarak Gazi de cevaben bir telgraf yollamıştı. Cevabında:

“ *İstanbul Üniversitesi'nin açılmasından çok sevinç duydum. Bu yüksek ilim ocağında kıymetli profesörlerin elinde Türk çocuğunun müstesna zekâ ve eşsiz kabiliyetinin çok büyük inkişafına mazhar olacağından eminim. Cümlenize muvaffakiyetler dilerim efendim,*”¹⁰² diyerek üniversitenin açılmasından duyduğu sevinç ifade ederken, Türk gençlerine olan inancını da belirtiyordu.

19 Kasım Pazar günü eğitime başlayan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nin ilk dekanı Prof. Dr. Tevfik Salim Paşa idi. Reform niteliğinde yapılan ıslahatlar en fazla Tıp Fakültesi için gerçekleşti. 1909'dan beri Haydarpaşa'da Prof. Dr. Reider Paşa'nın tavsiyeleriyle yapılan binalarda faaliyette olan Tıp Fakültesi, Avrupa yakasında Haseki, Gureba, Cerrahpaşa, Şişli Çocuk ve Bakırköy Akıl Hastanelerine, teorik tıp kürsüleri de Beyazıt'taki Merkez Bina'ya taşındı.¹⁰³ İstanbul Üniversitesi'nin kurulma telaşı yaşanırken, Ankara'da da bir Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş, bunu aynı seviyede bir yüksek okul olan Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin kurulması takip etmiştir. Bu okullar daha sonra kurulacak olan Ankara Üniversitesi'nin temellerini atmıştır.¹⁰⁴

Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi ile ilgili haber ve yorumların Amerika Birleşik Devletleri basınında da yer alması ve Üniversite Reformu'yla beraber görev verilen Alman bilim adamlarının çalışmalarının dikkatle izlenmesi bu olayın önemini göstermekteydi.¹⁰⁵ Avrupalı bilim adamları, İstanbul Üniversitesi'ni Avrupa'nın en iyi “Alman Üniversitesi” şeklinde değerlendirerek yorum yapmaktaydılar. Bu

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 19 Kasım 1933, s.1,5-6.

¹⁰² **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1933, s.3 ; **Milliyet**, 21 Kasım 1933, s.1,6.

¹⁰³ Terzioğlu, **a.g.m.**, s.6.

¹⁰⁴ Başgöz, **a.g.e.**, s. 190.

¹⁰⁵ Terzioğlu, **a.g.m.**, s. 9.

dönemdeki Alman üniversiteleri yaptıkları yayınlar, yeni buluşlar ve güçlü disiplinleriyle Dünya'nın en gelişmiş üniversiteleri arasındaydı.¹⁰⁶

İstanbul Üniversitesi'ndeki Reform sürecinin başlatılmasıyla üniversitenin kapasitesi arttırıldı. Bu sayede halk çocukları da öğrenim imkânı buluyor, böylece inkılâpçı bir kadro yetiştirme şansı artıyordu. Daha da önemlisi uluslararası standartlarda kurulan İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi'nin oluşumuna, dolayısıyla da bu günkü birçok üniversitenin temellerine harcı koymuş oluyordu.¹⁰⁷ Türk basınında da konu ilgiyle takip ediliyordu. Ülkü Dergisinde Mehmet Saffet: "... *Bu inkılâp, memleketimizin kültür hayatında tarih ve dil inkılâbından sonra üçüncü mühim bir inkılâptır*"¹⁰⁸ diyerek konunun önemini gözler önüne seriyordu. Aynı dergide yazan Nusret Kemal ise: "... *Üniversite inkılâbı yapılmış değil, başlanmıştır. İnkılâplar yapılmaz, başlanır. İnkılâbı ilk hamleden ibaret sananlar, yanılır.*"¹⁰⁹ diyerek bundan sonra daha çok çalışılması gerektiğini ifade ediyordu.

Gazi'nin gerçekleştirdiği en önemli reformlardan biri de, hiç kuşkusuz 1933 Üniversite Reformu'dur. Cumhuriyetin onuncu yılında başarıyla gerçekleştirilen bu reform, etkilerini çok uzun yıllar sürdürmüştür. Çağdaş bir toplum-devlet olabilmenin en önemli unsurlarından biri bilim ve teknolojiye sahip olabilmektir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği için gerekli bilim adamlarını ve yöneticilerini yetiştirmek İstanbul Üniversitesi'nin gerçekleştirdiği görevleri arasında yer almıştır. Üniversitenin ülkenin "kültür birliği"ni oluşturma gibi önemli bir görevi de üstlendiği ve milli kültür politikasının tüm yurda yayılıp yerleşmesini sağladığı inkâr edilemez bir gerçektir.

¹⁰⁶ Terzioğlu, **a.g.m.**, s.12-13.

¹⁰⁷ Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk.**, s.237.

¹⁰⁸ Mehmet Saffet, "Üniversite İnkılâbı" **Ülkü**, Cilt II, sayı 7, Ağustos 1933, s.8-15.

¹⁰⁹ Nusret Kemal, "İstanbul Üniversitesi ve Bir Terbiye Esası", **Ülkü**, Cilt II, sayı 11, Aralık 1933,s.378-381.

B) EKONOMİ ALANINDA TÜRK İNKİLÂBİ

1. Devletçilik Politikası ve Ekonomik Gelişmeler

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda ağır bir yenilgi ile karşılaşan Osmanlı İmparatorluğu, siyaset sahnesinden çekilirken Türk halkı, Gazi'nin komutasında yaşam mücadelesine girişmiştir. Dört yıl süren savaşta en önemli sorumlulukları olarak mücadeleyi yürüten Gazi, daha savaş sona ermeden bağımsız Türkiye Devleti'nde uygulanmak üzere, bir ekonomi politikasının ortaya çıkarılması için bir kurul kurdurmuştur. Bu kurulun başına da Ziya Gökalp'ı getirmişti. Ziya Gökalp'ın başkanlığındaki kurul çalışmalar esnasında fikir ayrılığına düşmüş, iki görüş ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi devletin ekonomiye karışmaması anlamında yani liberal politikayı öne çıkarırken, diğer görüş sahipleri ise, devletin ekonomiye bütün yönleriyle hâkim olması anlamında sosyalizmi desteklemişlerdir. Ziya Gökalp uzlaştırıcı kişiliğini kullanarak, her iki görüşü birleştirip "Karma Ekonomi" dediğimiz modeli oluşturmaya çalışmıştı. Bu model ilerde ekonomi edebiyatına "eklektik model" olarak geçmiştir.¹¹¹

Kurtuluş Savaşı'nın sonunda geriye dönülüp bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ekonomik miras olarak, sanayide kırık dökük bir takım makineler, ülkeyi kontrol eden yabancı sermaye, yarı bağımlı bir ekonomi, devletin iç ve dış borç tutarının faizini dahi ödeyemeyen bir maliye, savaşlarda kaybedilmiş bir genç nesil ve yetişmiş yönetici sınıftan yoksun bir ülke görülüyordu.¹¹²

Gazi, ekonomiyi bir ülkeyi ayakta tutan en önemli dayanak olarak görüyor, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını da ekonomiye gereken önemin verilmemiş olmasına

¹¹¹ Ahmet Mumcu v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II: Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1986, s.236.

¹¹² Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.253 ; Tezel, **a.g.e.**, s.97-108.

bağlıyordu.¹¹³ Daha 1 Mart 1922’de Cumhuriyeti ilan etmeden, meclisin üçüncü toplanma yılını açarken şu açıklamayı yapıyordu:

*“...Efendiler; bugünkü uğraşımızın amacı, tam bağımsızlıktır, tam bağımsızlık ise ancak, malî bağımsızlık ile gerçekleşebilir. Bir devletin maliyesi bağımsızlıktan yoksun olunca, o devletin yaşantısını sağlayan bütün bölümlerinde, bağımsızlık, felce uğramış demektir. Çünkü, devletin organları, ancak malî güç ile yaşar. Malî bağımsızlığın korunması için ilk şart, bütçenin ekonomik bünye ile denk ve uygun olmasıdır. Bu sebeple, devletin bünyesini yaşatmak için, başka kaynaklara başvurmadan, memleketin kendi gelir kaynaklarıyla yönetimini sağlayacak çare ve tedbirleri bulmak, gerekli ve mümkündür.”*¹¹⁴

Türk ekonomi hayatının mihenk taşlarından biri olan 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi’nde ise ekonomik başarıyı sağlamanın mutlak öneminden bahsederek aksi halde kalıcı bir zaferden söz edilemeyeceğini belirtiyor ve şöyle diyor:

*“ ... Siyasi ve askeri zaferler, ne kadar büyük olursa olsun ekonomik zaferlerle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner. Bu kuvvetli ve parlak zaferimizi de taçlandırarak olan Bayındırlık yolunda sonuç alabilmek için, ekonomik egemenliğimizin sağlanması ve güçlendirilmesi gerekir. ”*¹¹⁵

Ekonomide bu düşüncelere sahip olarak Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren eyleme geçerek ekonomik bağımsızlığı sağlamaya çalışmış, uygulamalara önem vermiş ve gerektiğinde bu süreçlere müdahale ederek pozitif etkilerde bulunmuştur.¹¹⁶ Cumhuriyetin onuncu yıldönümü olan 1933’e gelindiğinde, geçen zaman süresi içerisindeki ekonomik çabalara karşın, istenen seviyeye

¹¹³ Özel, **a.g.e.**, s.293.

¹¹⁴ Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti,inin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s.33–34.

¹¹⁵ Afetinan, **a.g.e.**, s.42.

¹¹⁶ Mustafa M. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk araştırma merkezi, Ankara, 1998, s.66.

ulaşılamamıştır. Bunun önemli sebeplerinden birisi de, hiç kuşkusuz 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin olmasıydı. Dünyadaki tüm kapitalist ülkelerde ağır tahribat yapan krizin etkilerini azaltmak için hükümet müdahalede bulunmuş Türk Lirası'nın değerini koruma, ithalatı kısıtlama gibi tedbirler almıştır.¹¹⁷ Bu politikaları uygulamak ve süratle sonuç alabilmek, halkın refah seviyesini yükseltmek için, devletin çeşitli önlemler almasının yanında değişik bazı kurumlar oluşturması gerekmiştir.¹¹⁸ Böyle bir durumda ortaya çıkan "Devletçilik" özellikle seçilmiş değil, şartların zorlamasıyla ortaya çıkmış kendine has bir modeldir.¹¹⁹

Bu model, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin etkilerinin Türkiye'de daha az hissedilmesine ve sanayi kurma çalışmalarına da büyük etki yapmıştır. Bir başka ifadeyle, devletçilik politikasının uygulamaya konmasıyla ekonomik krizin Türkiye'ye ödeteceği ağır bedelin önüne geçilmesine çalışılmış, doğrudan kamu yatırımlarıyla da geleceğin kurtarılabilmesi adına büyük adımlar atılmıştır.¹²⁰ Gazi, birçok kez ekonomi ile ilgili yaptığı açıklamalarda devletçiliğin tanımını yapmıştır. Bu tanıma çok benzer bir şekilde 1931 CHF kongresinde kabul edilen ve değişmeyen ilkeler arasına alınan devletçilik ile sınıf ayırımından ziyade meslekler ön plana çıkarılmış, ekonomide devlet hâkimiyetinin gerekliliği ifade edilmiştir.¹²¹ CHF programı devletçiliğin anlamını şu şekilde açıklamıştır:

*"Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadi sahada- Devleti fiilen alakadar etmek mühim esaslarımızdandır."*¹²²

¹¹⁷ Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.263.

¹¹⁸ Eroğlu, **a.g.e.**, s.292.

¹¹⁹ Özel, **a.g.e.**, s.291; Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 2001, s.60.

¹²⁰ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası: Devletin Ekonomideki Yeri ve Rolü**, Set Yayınları, İstanbul, 2004, s.27-28.

¹²¹ Serkan Tuna, **Türkiye'de Devlet İşletmeleri (1930-1940)**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002, s.86.

¹²² **C.H.F 1931 Nizamnamesi ve Programı**, Ankara, 1931, s.31.

Aynı tanım 1931 yılında basılan ve ortaokullarda ders kitabı olarak okutulan “Vatandaş için medeni bilgiler” kitabının 59. sayfasında yapılmış, sadece son cümle “...fiilen alakadar etmektir” şeklinde sona ermiştir.¹²³

Halkın ilk on yılın ekonomik gelişmesinden memnun olmaması, Serbest Fırka'nın CHF'yi ekonomik başarısızlık konusunda eleştirmesi ve halkın Serbest Fırka'ya yönelmesi 10 Mayıs 1931'de CHF'nin programına giren devletçilik ilkesinin uygulanmaya konmasını hızlandıran etkenler olmuşlardır.¹²⁴ Ayrıca, dönemin şartlarından dolayı yabancı sermayenin gelmeyişi,¹²⁵ bu yöndeki çalışmayı hızlandırmıştır.

Cumhuriyet gazetesinde yazan Alâettin Cemil, uygulanmakta olan devletçiliğin İngiltere, Almanya, Amerika, Fransa gibi liberal ülkelerde de uygulandığını, sadece küçük farklar olduğunu belirtiyordu.¹²⁶ Başbakan İsmet Paşa ise devletçiliği uygulamalarının sebeplerini hükümetin ekonomik politikalarını destekleyen “Kadro” dergisinde yazdığı yazı ile açıklıyordu:

“... İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi. Asırların ihmalini telâfi edecek, haksız tahripleri imar edecek, yeni zamanın çetin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek için, her şeyden evvel, devleti iktisatta yıpratacak âmillerden kurtarmak lâzım geliyordu. Demek ki, iktisatta devletçilik'i, biz, inkişaf yolu takip edebilmek için bir müdafaa vasıtası ve bu sebeple bir aziymet noktası, bir temel addetmeğe mecbur bulunuyorduk. ...Biz, iktisatta devletçilik'i, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. ... Geri ve eksik vesait içinde bırakılmış olan kahraman ve büyük bir milletin sanayini ve iktisadi düzenlerini, devletin bütün vasıtaları ve imkânları ile bir an evvel vücuda getirmek,

¹²³ Afetinan, **a.g.e.**, s.23.

¹²⁴ Özel, **a.g.e.**, s.299 ; Yıldırım, **a.g.e.**, s.33 ; Şerafettin Turan, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003, s.115.

¹²⁵ Tezel, **a.g.e.**, s.201 ; Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev., Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Basım, Ankara, 1988, s.280.

¹²⁶ Alâettin Cemil, “Fırka Programında Devletçilik”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1933,s.1,2.

*taşıdığımız vazifelerin en ağırı ve en muhimmidir. ... En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir. ...Gelecek on sene nihayetinde, ümit ederim ki, TÜRK DEVLETÇİLİĞİ, memleketteki eserleri ve beynelmilel tesirleriyle, “iktisadiyatta devletçilik anlayışı”nın en müttekâmil ilmi ve şaheseri olarak zikronulacaktır.*¹²⁷

Yine Kadro’da yazan Vedat Nedim; “Bizim gibi geride kalan devletlerin mesafeyi çabuk kapatabilmesi için devlet ve millet’in sentezini yapan böyle bir siyasete ihtiyaç vardır”¹²⁸ diyerek devletçilik ilkesinin kullanılma zorunluluğunu belirtiyordu. Daha önce belirtildiği gibi, on yıllık süreç içerisinde özellikle sermaye eksikliğinden kaynaklanarak sanayileşmenin istenen düzeye gelmemesi, 1929 krizinin etkileri, devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu hale getirmiştir. 1933 yılı devletçiliğin fiili olarak uygulandığı, sanayileşme, eğitim ve nüfus artışına önem verildiği bir yıl olarak ön plana çıkmıştır.¹²⁹ Yunus Nadi, devletçilik konusu üzerinde yazdığı makalede şu açıklamaları yaparak, devletçilik politikasının uygulanmasının haklılığını vurgulamıştır:

*“ ... Biz iktisatta devletçiliği, inkişaf için yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakar bir noktaî nazardan değil, ilerlemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspetve en müessir vasıta sayıyoruz”*¹³⁰

Alaettin Cemil ise, devletçiliğin tanımını yaparken, özel sermaye bağlantısına dikkat çekiyordu: “...Fırka programı izahında fertlerin ve şirketlerin yapabilecekleri işlerde onların semereli ve muvaffak olarak çalışabilecekleri şeraiti tanzim etmenin de devletin vazifesi’ olduğu söyleniyor. Müdahaleli İktisat sistemini bu kadar güzel anlatan pek az cümle vardır.”¹³¹

¹²⁷ İsmet (İnönü), “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 22, Ekim 1933, s.4-6.

¹²⁸ Vedat Nedim, “ İktisatta İstiklâl”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 22, Ekim 1933, s.16-17.

¹²⁹ Eroğlu, a.g.e., s.292-294.

¹³⁰ Yunus Nadi, “ Devletçilik Vasfı”, **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.1-2.

¹³¹ Alaettin Cemil, “ Devletçilikte Müdahaleli İktisat”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1933,s.1.

Türkiye’de 1920’li yıllarda Türk lirasının değeri düşerken, gayrimüslim tüccarlar karlarının bir bölümünü yurt dışına çıkarmakta, dış ticaret karlarını sermayeye katmamakta ve bunun sonucunda da cari açıkların oluşmasını hızlandıran bir ortam oluşmaktaydı. Bu durum, Hükümeti kambiyo piyasasında denetim mekanizması kurmaya zorladı. 1929 yılında konuyla ilgili düzenler yapıldı.¹³² 2 Mart 1933 günü, kambiyo kontrolü amaçlanarak Türk parası kıymetini koruma kararnamesi Resmi Gazete’de yayımlandı.¹³³ Maliye Bakanlığı yurt dışına gidecek olanlara verilen kambiyo ları daha sıkı şartlara bağladı.¹³⁴ Türkiye ile ticari antlaşması olmayan ülkelerden yapılacak ithalat için hükümete kısıtlama yapabilme yetkisi verildi.¹³⁵

Devletçilik görüşünün ekonomiye hâkim olmaya başlamasıyla birlikte planlı döneme yöneliş de belirginleşmiş¹³⁶ ve bizzat devletin ekonomiye müdahalelerinin yanında ‘işletmeci devlet’ vasfı da kullanılmaya başlanmıştır. Bu amaçla, 2 Nisan’da verilen¹³⁷ ve Meclis’in 13 Mayıs 1933 tarihinde kabul ettiği bir kanunla, Türkiye dâhilinde altın ve petrol aramak ve bunlarla beraber çıkacak diğer madenleri, sonuçlarını elverişli bulduğu takdirde işletmek üzere, Ekonomi Bakanlığı’na bağlı, özel durumu olan ve Bakanlığın denetiminde bulunan “Altın ve Petrol Arama ve İşletmeleri” adıyla iki ayrı müdüriyet kuruldu. Bu müdüriyetlerin emrine petrol için 300 bin lira, altın için 200 bin lira verildi. Kanun gereğince bu iki işin özel teşebbüsler tarafından yapılamayacağı kaydedilmişti.¹³⁸ Batı tarzı demokrasilerde özel sektörün ön planda tutulması ancak gerektiğinde devletin devreye sokulması tamamlayıcı, destekleyici olması düşünülen bir durumdur. Türkiye için de böyle olmakla birlikte, ülkenin özel koşulları gereği Gazi, devlet işletmelerini sadece kar elde etmeye dayalı bir düşünceyle kurmak, piyasayı düzenlemek, özel sektöre yardımcı olmakla sınırlı tutmak istememiş, devletçiliğin belli bir süre başta

¹³² Tezel, **a.g.e.**, s.171.

¹³³ **Cumhuriyet**, 3 Mart 1933, s.1,6-7.

¹³⁴ **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1933,s.1,4.

¹³⁵ **Cumhuriyet**,21 Nisan 1933, s.1,5.

¹³⁶ Afetinan, **a.g.e.**, s.22.

¹³⁷ **Cumhuriyet**, 3 Nisan 1933, s.1.

¹³⁸ **Düstur**, 3. Tertip, cilt 14, s.623.

sanayileşmeyi sağlamak amacıyla ve ekonomiye önemli müdahalelerde bulunacak şekilde işlevini sürdürmesini istemiştir.¹³⁹

Hükümet aslında yeraltı madenlerimize gereken önemi uzun zamandır vermeye çalışan bir politika uygulamaya gayret etmiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1932'ye kadar geçen süre içerisinde kömür madeninin üretimi 597 bin tondan 12 milyon 305 bin tona çıkarılmıştır.¹⁴⁰ Kömür madenine verilen önem 1933'te de aynı şekilde devam ediyordu. Başbakan İsmet Paşa'nın kömür havzası Zonguldak'a yapacağı seyahat günlerce basını meşgul etmişti.¹⁴¹ İstanbul'da yılda 100 bin ton yabancı kömür satıldığı tespit edilmiş,¹⁴² İsmet Paşa ve Celal Bey bu konuya dikkat çekmişler ve her türlü önlemin alınmasına karar vermişlerdir.¹⁴³

Basında yayınlanan bir istatistik dönemin ekonomik durumunu yansıtması bakımından önemli bir gösterge niteliğindedir. 20 ilde 26 değişik gıda maddesinin fiyatlarının incelenmesi ile enflasyon gözlemlenmiştir. Buna göre, hayat 1932 yılında 1914 yılına nazaran 12,56 kat artmış, 1929 yılına kadar her yıl artan enflasyon 1929 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. 1914 yılından 1931 yılına kadar İstanbul'da enflasyon kâğıt para hesabı ile % 1098 artmış, altın para hesabı ile değerlendirmede ise bu artış %25 olmuştur. İstanbul'da enflasyonu en çok arttıran kalemlerden birinin kiralar olduğu tespit edilmiştir. 1914'e nazaran 1931'de kiralar % 1566, altın para hesabı ile % 74 oranında artmıştır. Fiyatları en az artan ürünler gıda maddeleridir. Altın para ile ölçüm düşünüldüğünde enflasyon oranı %10 'da kalmıştır.¹⁴⁴ Buna bağlı olarak Son Posta gazetesinde de halkın gelirinin yükseltilmesinin zorunluluğundan bahsediliyordu. Yazıda:

"... Yaşama seviyesi, bir milletin refah seviyesini gösterir. Bir lokma ekmeğe zeytin katık ederek yaşayan insanlar, hakikatte yaşıyorlar demek değildir. Türk

¹³⁹ Tuna, a.g.e., s.91.

¹⁴⁰ Cumhuriyet, 26 Kasım 1933, s.4.

¹⁴¹ Cumhuriyet, 16,17,18,19,21 Kasım 1933,s.1 ; Milliyet, 16,17,20 Kasım 1933,s.1.

¹⁴² Milliyet, 27 Kasım 1933, s.1,6.

¹⁴³ Milliyet, 26 Kasım 1933, s.1.

¹⁴⁴ Cumhuriyet, 18 Mart 1933, s.1,6.

*vatandaşlarına yaşamasını öğretmek ve yaşayış seviyemizi yükseltmek lazımdır.”*¹⁴⁵ denilerek ulaşılan seviyenin yetersiz olduğu belirtiliyordu.

Gazi'nin para politikasının öncelikli hedefi, devlet giderleri ile kaynakları bir denge içerisinde tutup enflasyonu önlemektir. Ayrıca halkın refahını artırmak için yatırım yapmak gerekliydi. Ancak yatırım yapmak için bütçenin zorlanmaması, emisyonu gidilmemesi politikalarını uygulatan Gazi, enflasyonu tetikleyen en önemli faktör olarak, Merkez Bankası'nın para basmasını görmekteydi.¹⁴⁶ 1919'dan 1933'e kadar emisyon hacmi % 20 oranında artmıştır. Ekonominin % 4–6 oranında reel büyüme sağladığı bir durumda yıllık banknot artışı % 1 olmuştur ki bu da deflasyonist bir para politikasını ifade eder. Gazi'nin bu politikasının örneklerinden biri Ergani bakır madenine gidecek demiryolunun finansmanı için yapılan iç borçlanmadır. Para basılmamış ve halktan borç alma yoluna gidilmiştir. Hükümetin çok önem verdiği, basının da destek olduğu bu kampanya ile 12 milyon TL toplanmasına karar verilmişti.¹⁴⁷ Çıkarılan kanun gereğince,¹⁴⁸ Nisan'da Maliye Bakanlığı gazete ilanları ile iç borçlanmaya başladı. Buna göre %5 faizli olan tahvillerin satışı 1–30 Nisan arasında gerçekleşecektir.¹⁴⁹ Ülke çapında desteklenen kampanya ile tahviller kısa sürede satıldı. Hatta birinci etapta 4 milyon TL tahvil satışı düşünülürken, halk bankalara 6 milyon TL tutarında kayıt yaptırmıştır.¹⁵⁰ Gazete yazarları konuyu işliyor ve halkı tahvil almaya davet ediyorlardı. Yunus Nadi:

“ ... *Milli hayatımızın ilerleyişinde bu bizim şimdi alışacağımız pek büyük kıymetli bir usuldür ki onu tamamen kendi millî hayatımıza malettiğimiz zaman medenî ve içtimaî hatırı sayılır bir tekâmül* ”¹⁵¹ satırlarını kaleme almış, tahvil satışlarının bitmesinden sonra ise;

¹⁴⁵ Hergün, “ Yaşama Seviyemizi Yükseltelim”, **Son Posta**, 21 Mart 1933, s.3,8.

¹⁴⁶ Feyzioğlu v.d., **a.g.e.**, s.89-90.

¹⁴⁷ **Cumhuriyet**, 4 Ocak 1933, s.1,6.

¹⁴⁸ **Düştur**, 3. Tertip, cilt 14, s.117.

¹⁴⁹ **Cumhuriyet**, 15 Nisan 1933, s.7.

¹⁵⁰ **Milliyet**, 3 Mayıs 1933, s.1.

¹⁵¹ Yunus Nadi, “ Büyük Milli Hamle: Yeni Dahili İstikrazımız”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1933, s.1.

“... Ortaya çıkan parlak netice karşısında İsmet Paşa hükümeti’ni mi, yoksa aziz ve büyük milletimizi mi tebrik etmek lâzım geldiğinde mütehayyiriz. Doğrusu her ikisini de aynı kuvvet ve samimiyetle tebrik etmektir. Ve biz kalp ve vicdanımızın bütün saflığıyla bu muzaaf vazifeyi ifa etmiş olmakla bahtiyarız”¹⁵² diyerek mutluluğunu dile getirmiştir. Hayrettin Şükrü de konuyla ilgili yazısında: “... Bu haller halkımızın millî tasarruf terbiyesini iyice anladığını gösteren ve malî rüştünü isbat eden ve ilerisi için büyük ümitler veren müsbet delillerdir.”¹⁵³ diyerek sonuçtan duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.

Birinci tertip tahvillerin başarıyla satışından sonra, ikinci tertip tahvillerin de 9 Aralık’ta satışa çıkarılmasına karar verildi.¹⁵⁴ Hükümet Ergani için çıkardığı tahvillere önem veriyordu; zira bu madenden çıkarılacak 200 bin ton saf bakıra ulaşmanın en önemli yolu bu idi. 1935 yılında madenin faaliyete geçirilmesi planlanmıştı.¹⁵⁵ Abidin Daver “Bizim Altın Madenimiz” diye makale yazıyor ve bakırı Akdenize ulaştırdığımızda altına çevirmiş olacağımızı belirtiyordu.¹⁵⁶

Hükümet bir taraftan ihracatını artırmaya çalışırken, diğer taraftan da ithalatını kısıtlamaya çalışıyordu. 1931–1932 yıllarında, ihracatçılara sattıkları malın yarısı kadar ithalat yapma vesikası verilmişti. Takas Sistemi denilen bu yöntemden ithal eşyaların fiyatlarını ve bakanlıklarda bürokrasiyi arttırması sebebiyle 1933’te vazgeçildi.¹⁵⁷

İç piyasada daha dengeli bir ekonomik mekanizma kurmak, halkın yerli ve yabancı bankalardaki mevduatlarını güvence altına almak amacıyla Mevduatı Koruma Kanunu getirilmiştir.¹⁵⁸ Bu kanunun hedefi, Türkiye’ye sermaye

¹⁵² Yunus Nadi, “Millî Bir Muvaffakiyet: Dahili İstikraz”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1933, s.1.

¹⁵³ Hayrettin Şükrü, “Dünyanın En Kârlı İş”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1933, s. 4.

¹⁵⁴ **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁵⁵ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.1.

¹⁵⁶ Abidin Daver “ Bizim Altın Madenimiz”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.1.

¹⁵⁷ **Cumhuriyet**, 25 Ağustos 1933, s.1,4 ; Yahya Sezai Tezel, **a.g.e.** s.174.

¹⁵⁸ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 14, s.1203.

getirmedikleri halde işlerini yerli tasarruflarla halleden yabancı bankaların faaliyetlerine son vermek ya da Türkiye'ye sermaye getirmelerini sağlamaktı.

Kanun tasarısının 12 Mart günü Meclise sevk edildiği¹⁵⁹ ve 8 Haziran'da onaylandığı kanunla, ülkede kredi vurgununun önüne geçilmeye çalışıldı ve kredi işlemlerinde düzen sağlandı.¹⁶⁰ Yine bu kanunla, kredi vermek ve faizleri düzenlemek hükümetin denetimi altına alınıyordu. Son tetkik seyahatinde halktan faizlerle ilgili şikâyetleri dinleyen Gazi, konuyla ilgilenmiş, faizlerin % 12'nin üzerinde olmamasını istemiştir.¹⁶¹ Böylece insafsızca faiz alan bir takım tefecilerin faaliyetlerine de kısıtlama getirildi. Hatta faiz oranlarını gizleyerek işlem yapanlara para ve hapis cezası getirildi.¹⁶²

Ülkede eksikliği hissedilen küçük esnaf kredileri problemini giderme adına kurulan Halk Bankası 8 Haziran günü yayınlanan kanunla gerçekleşmiştir.¹⁶³ Üç milyon lira olan sermayesinin bir kısmını hükümet, bir kısmını il özel idareleri, bir kısmını da belediyeler karşılayacaklardı (Yıllık bütçelerinden en az % 1 ayırarak). Buna karşılık bankanın görevi küçük esnafa kredi vermektir. Bankanın merkezinin Ankara olmasına karar verilmiştir. Ayrıca, bir Belediye Bankası kurma çalışmaları hızla devam etmiş ve 11 Haziran günü kabul edilen kanunla bu banka da kurulmuştur.¹⁶⁴ İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, bankanın sermayesinin belediye kanununa göre her yıl belediyelerin tahsil ettiği gelirlere ayıracakları % 5 miktarından oluştuğunu, 15 yıl içinde sermayesinin 156 milyon liraya çıkacağını söylüyordu. Banka belediyelere düşük faizli kredi vererek ülkenin imar gelişimine katkıda bulunacaktı.¹⁶⁵

Yapılan düzenlemelerle halkın milli bankalara olan güveni sağlanmış ve milli banka mevduatlarında büyük artış olmuştur. Basında bununla ilgili istatistikler

¹⁵⁹ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1933, s.1,6.

¹⁶⁰ **Düster**, 3. Tertip, Cilt. 14, s.1420.

¹⁶¹ **Milliyet**, 18 Nisan 1933, s.1.

¹⁶² **Milliyet**, 31 Mayıs 1933, s.1,5.

¹⁶³ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 14, s.1430.

¹⁶⁴ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 14, s.1523.

¹⁶⁵ **Milliyet**, 12 Haziran 1933, s.1,4.

yayınlanmıştır; buna göre 1923 yılında milli bankalar mevduatı 2.328.000 lira iken, yabancı bankalarda 1.570.000 lira tutarındaydı. 1931 yılında durum 34.208.000 lira yerli, 4.005.000 lira yabancı mevduat seviyesine gelmişti. 1933 Mart ayı itibarıyla yerli banka mevduatı 38.000.000 lira, yabancı bankaların mevduatı ise 4.000.000 lira olmuştur. 1923–1933 yıllarındaki gelişime bakıldığında, halkın milli bankalardaki tasarruf hesaplarının yaklaşık 18 kat artmış olduğu görülmektedir. Milli bankaların iyi yönetildiği İngiliz basınının gözünden kaçmamış, The Economist ve Mancister Gardiyen gibi dergilerde bu başarıdan takdirle bahsedilmiştir.¹⁶⁶ 1932 yılı banka bilançolarına bakıldığında yalnız iki milli bankamızın haricinde bilançosunu zararla kapatan bankanın olmadığı görülmektedir.¹⁶⁷

1933 malî yılının sonuna doğru basında gelirlerle ilgili altı aylık bir dönemi kapsayan istatistikte, 1932 yılı gelirleriyle bir karşılaştırma yapılmıştır. Buna göre, 1932 yılının altı aylık vergi gelirleri 86.974.000 lira, 1933 yılının vergi gelirleri 83.120.000 lira olmuştur.¹⁶⁸ Vergi gelirlerinin önemli bir kısmını toplayan İstanbul Defterdarlığı Maliye Bakanlığı'nın yaptığı çalışmayla, İstanbul teşkilatında düzenlemeye giderek 450 memuru açıkta bırakmıştır.¹⁶⁹ Böylece önemli bir yapılanma gerçekleştirmekle beraber, daha az sayıda memurla çalışarak ciddi anlamda mali tasarruf elde edilmiştir.¹⁷⁰

Ekonominin önemini bilen ve her ortamda bunu dile getiren Gazi, İzmir seyahatinde de şöyle diyordu: “ ...Çok eski ve yüksek medeniyetler kaynağı olan geniş vatanımızı zamanın iktisadî şartlarına uyduracağız.”¹⁷¹ Ekonomi Bakanı Celal Bey de ekonomiyi canlı tutmak, 1929 ekonomik krizinin etkilerini azaltmak ve diğer ekonomik tetkiklerde bulunmak üzere seyahate çıkmıştır. İzmir'den Isparta'ya geçen Celal Bey, pamuklu mensucat fabrikalarından birinin Nazilli'de kurulması kararı sebebiyle buraya da uğramıştır. Özel teşebbüsü desteklemek ve liberal

¹⁶⁶ **Cumhuriyet**, 27 Mart 1933, s.1,6.

¹⁶⁷ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1933, s.4.

¹⁶⁸ **Cumhuriyet**, 18 Aralık 1933, s.3.

¹⁶⁹ **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1933, s.1,2.

¹⁷⁰ **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1933, s.1,2.

¹⁷¹ **Milliyet**, 1 Şubat 1933, s.1.

politikaları uygulama taraftarı olan Celal Bey'in Ekonomi Bakanı sıfatı ile söylediği sözler ilginçtir:

*“ ... Firkamızın devletçilik telâkkisi, şahsi faaliyetleri imha eden, istila görmüş vatandaşların hususî mesaisine meydan ve imkân bırakmayan bütün istihsal vasıtalarını devlet eline alan bir iktisadi sistem değildir. Bilakis memleketimizin imarı için zenginleşmesi için, bütün vatandaşların mesaisini teşvik ve teshil edeceğiz. Yalnız bunların birbirini takip etmelerine mani olacağız ve bunların başaramayacağı ve memleketimiz için zarurî olan mühim iktisadi teşebbüslerinde devlet bizzat yapacaktır. Mesela memleketimizde bol pamuk yetişiyor. Vesaitî nakliye mevcuttur, enerji vasıtaları vardır. Burada büyük bir pamuklu mensucat fabrikası kurulabilir, fakat bunu ne siz ve ne de memlekette diğer hususî teşekküller yapabilmeye muktedir değildir. İşte bu mühim teşebbüsü devlet başaracaktır. Sizler böyle bir devletçiliğin aleyhinde misiniz? Anlamak isterim.”*¹⁷²

12 Aralık 1930 günü Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin yaptığı çalışmalar sonucunda Türkiye'de Tasarruf Haftası ilan edilmişti.¹⁷³ 12 Aralık 1933 günü yapılacak dördüncü Milli İktisat ve Tasarruf Haftası'nın kutlamalarının geçen yıllardan daha iyi olması için hazırlıklar Kasım ayından itibaren sürdürülmekteydi.¹⁷⁴ Kutlamalar Ankara Halkevi'nde İsmet Paşa'nın konuşmasıyla başladı.¹⁷⁵ Uzun konuşmasında ülkenin ekonomisinden, uluslararası ilişkilerinden, çalışmanın erdeminden, tarımdan, sanayiden bahseden İsmet Paşa:

“ ... Millî ve iktisadî tasarruf bir zihniyettir, bir eğitimidir, bir harekettir, bir siyasettir. Millî tasarruf dediğimiz zaman, bunu mümkün olduğu kadar az yiyerek, mümkün olduğu kadar para biriktirmek gibi dar bir anlamda kullanmak ve göstermek doğru değildir.

¹⁷² **Milliyet**, 5 Şubat 1933, s.1.

¹⁷³ Özkan, **a.g.e** , s.154.

¹⁷⁴ **Milliyet**, 24 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁷⁵ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 13 Aralık 1933, s.1,6 ; **Aynı Tarihi**, Sayı I, Aralık 1933, s.18-28.

Milli Tasarruf, vatandaşın kuvvetinden, sıhhatinden, hakkından, her türlü varlığından tasarruf etmesi değildir. Yani herhangi bir kuvvetini sakınarak tamamen yerinde ve iyi bir tarzda kullanmak için istekli olmasıdır.

... Millî tasarruf, biriktirilen paranın her hangi bir yerde hapsolünmasının tamamen zıttıdır. Daha büyük bir iş için daha büyük vasıtalar, daha büyük kuvvetler lâzımdır.”¹⁷⁶ diyerek açılış konuşmasında çok önemli mesajlar vermiştir. Kutlamalarda o dönemde Ankara Kız Lisesi tarih öğretmeni olan Afet (inan) Hanım da bir konuşma yapmış, konuşmasında:

“ ... Tasarruf denince, bundan sadece para biriktirmek anlamını çıkaranlar da vardır. Konuyu yalnız bu yönden görenler ve söyleyenler, parasını küple toprağa gömenlerden farksız gibidir.

Tasarruftan amaç, her zaman kazandığından fazla sarfetmemek ve fakat, sarfetmek için, mutlaka çok üretim yoluna gitmektir. Toplanan sermaye ise millî ekonomiye hizmet etmelidir. Ferdin kendî çıkarı bundadır.”¹⁷⁷ diyerek dinleyenlere Tasarruf Haftası ile ilgili düşüncelerini ifade ediyordu.

TBMM Başkanı Kazım Paşa da Tasarruf Haftası ile ilgili radyoda yaptığı konuşmada: *“ ... Sanayimizin başlıca hedefi millî paramızdır, ucuz ve iyi yerli malı baş şiarımız ve baş hedefimizdir.”¹⁷⁸ sözlerini de içeren uzunca bir konuşma yapmıştır.*

Bütün yurttaki kutlanan Milli İktisat ve Tasarruf Haftası dolayısıyla çeşitli etkinlikler yapılmaktaydı. Her kutlamada yapılan ‘en güzel vitrin’ yarışması bu yıl da yapılmıştır.¹⁷⁹ Yine hafta dolayısıyla Büyük İktisat Toplantısı İstanbul

¹⁷⁶ **Cumhuriyet**, 13 Aralık 1933, s.5 ; Afetinan, **a.g.e.**, s.171-172.

¹⁷⁷ **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1933, s.5 ; Afetinan, **a.g.e.**, s.179 ; **Aydın Tarihi**, Sayı I, Aralık 1933, s.28-35.

¹⁷⁸ **Cumhuriyet**, 14 Aralık 1933, s.5 ; **Aydın Tarihi**, Sayı I, Aralık 1933, s.35-42.

¹⁷⁹ **Milliyet**, 15 Aralık 1933, s.5.

Üniversitesi'nde yapıldı,¹⁸⁰ ayrıca öğrenciler Beyazıt'tan Taksim'e kadar geçit resmi yaparak kutlamalara katıldılar.¹⁸¹ Milli tasarruf düşüncesiyle ve Başbakan İsmet Paşa'nın direktifi ile kumaş sanayi Türk köylüsünün kullanacağı bir kumaş türü üretmek için çalışmış ve bu kumaşı üretmiştir. Sağlam, hafif, ucuz olması planlanan bu kumaşı Türk sanayi bütün bu özellikleriyle üretebilmeyi başarmıştır. Türk Şayağı adı verilen kumaştan¹⁸² üretilen elbiselerin 5 liraya satılması kararlaştırılmış, elbiselere büyük rağbet gösterilmiştir.¹⁸³ Böylece önemli bir tasarruf sağlanarak dövizin yurt dışına çıkması önlenmiştir.

15 Mayıs'ta başlayan Bütçe Görüşmelerinde¹⁸⁴ söz alan milletvekilleri hükümeti denk bütçe yaptığı için tebrik ettiler.¹⁸⁵ Gerçekten de hükümet uyguladığı politika gereğince denk bütçe yapmış, aynı dönemde Amerika, Fransa, İtalya, Almanya, İspanya, Belçika, Yugoslavya, Çekoslovakya, Romanya gibi ülkelerde yapılan bütçelerde büyük açıklar oluşmuştu. 1929 ekonomik krizi dolayısıyla denk bütçe yapan bir-iki ülkeden biri Türkiye olmuş, 1933 bütçesi 170.477.000 lira gelir ve 170.476.000 lira gider şeklinde bağlanmıştır.¹⁸⁶ 1932 malî yılı bütçesine göre gelirlerde 5.645.200 lira, giderde 5.847.946 lira artış olmuştur.¹⁸⁷ Geçmiş yıllarla karşılaştırma yapıldığında gelir-gider dengesi açısından farklı bir bütçe olmazken miktar olarak artış göstermiştir:

¹⁸⁰ **Milliyet**, 17 Aralık 1933, s.1,4.

¹⁸¹ **Milliyet**, 29 Aralık 1933, s.1.

¹⁸² **Milliyet**, 24 Kasım 1933, s.1.

¹⁸³ **Milliyet**, 26 Aralık 1933, s.1.

¹⁸⁴ **Cumhuriyet**, 5 Mayıs 1933, s.1.

¹⁸⁵ **Cumhuriyet**, 16 Mayıs 1933, s.1,5.

¹⁸⁶ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1933, s.1,7.

¹⁸⁷ **Cumhuriyet**, 28 Şubat 1933, s.1,2.

Tablo III

1933 YILI DEVLET BÜTÇESİ

GİDERLER			GELİRLER
İdare Masrafları	12.190.696	İrat ve Servet Vergileri	33.700.000
Milli Müdafaa	40.048.000	İstihlâk ve Muamele V.	71.700.000
Asayiş	12.780.000	İnhisarların SafiHasılatı	33.625.000
Maliye	18.298.252	Fevkalade Gelirler	22.718.000
Kültür	7.863.983	Diğer Gelirler	9.205.000
Adliye	7.953.478		
Nafia	10.046.999		
İktisat (ve Ziraat)	6.361.589		
Sıhhat	4.196.884		
Borçlar	50.735.597		
TOPLAM	170.476.597	TOPLAM	170.477.000

Kaynak: Kemal Turan, "1933 Devlet Bütçesi", **Ülkü**, Cilt I, Sayı 5, Haziran 1933 s.347-348.

1931 yılında kabul edilen metre, kilogram gibi yeni ölçü birimleri okka, endaze, arşın gibi aslında belirsiz olan ve bölgeden bölgeye değişen ağırlık ve uzunluk ölçülerinin yerine kullanılacaktı. Bu hem iç piyasada alışverişin daha sağlam esaslar üzerine oturmasını sağlayacak, hem de uluslararası ekonomik ve ticari ilişkilerimizde büyük bir kolaylık getirecekti.¹⁸⁸ 31 Aralık 1932 günü hükümet yürürlüğe girmesi gereken ölçüler kanununun hazırlıkların tamamlanmaması yüzünden bir yıl

¹⁸⁸ Nami Çağan, v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi 1/2**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1995, s.95.

ertelenmesi için meclisten kanun çıkardı.¹⁸⁹ Daha sonra yıl içerisinde yeni ölçülerle ilgili hazırlık çalışmaları yapıldı. Ticaret odası halkın ve esnafın yeni ölçüleri kolaylıkla öğrenebilmesi için broşürler dağıtmaya ve bu broşürlerle ölçülerin bütün şekillerini göstermeğe karar verdi.¹⁹⁰ Ülkü dergisinde yazan Selim Nüzhet yeni ölçülerin faydalı ve gerekli olduğunu belirterek şöyle diyordu:

“ ... Cumhuriyet devrinde maziden miras kalan bozuk birçok usullerin düzeltildiği gibi, bozuk olan ölçü ve tartı usulümüzün de yenileştirilmesi zarurî idi. Garbe doğru yürürken, önümüze açılan sanayi faaliyetlerine doğru katî adımlarla ilerlerken metre sistemini kabul bir zarurettir. Ve metre sisteminin kabulü cumhuriyetin halkın lehine başardığı çok hayırlı bir iş olacaktır.”¹⁹¹

Ölçülerin 1 Ocak 1934 tarihinde kullanılmaya başlanması 10 Ağustos 1933 tarihli kararname ile kabul edildi.¹⁹² Yeni ölçülerin kullanılacağı tarihin yaklaşması İstanbul'daki hazırlıkları hızlandırmış, 17 fabrika yeni ölçü aletlerini imal etmek üzere çalışmalarını arttırmıştı.¹⁹³ 1 Ocak tarihinden sonra muayene ettirilmemiş ve damgalanmamış ölçüleri kullananlar cezalandırılacaktı.¹⁹⁴ Yeni ölçülerin kullanılmasına iki gün kala yeni ölçü birimlerini satan dükkânların önünde büyük kalabalıklar oluşmuştu.¹⁹⁵ 1 Ocak 1934 tarihinde kullanılmaya başlayan yeni ölçüler sayesinde batı ülkeleriyle olan ticari ilişkilerimizde kolaylık sağlanmıştır. Ülke içerisinde de standart yakalanmış ve haksız kazançlar önlenmiştir. Bu tarihten itibaren dünyanın birçok ülkesinde kullanılan ölçülere kararlı ve isabetli bir şekilde geçilmiştir.

Osmanlı Devleti Kırım Savaşı sürerken 1854 yılında ilk dış borçlanmasını yapmıştı. Borç almaya devam ederek 1874 yılına gelindiğinde dış borçlarının toplamı 238.773.272 liraya ulaşmıştı. Borcunu ödeyemeyen Osmanlı Devleti 1875 yılında

¹⁸⁹ **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 14, s.72.

¹⁹⁰ **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1933, s.2.

¹⁹¹ Selim Nüzhet, “Yeni Ölçü ve Tartımız”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı11, Aralık 1933, s.420-421.

¹⁹² **Düstur**, 3.Tertip, Cilt14, s.1681.

¹⁹³ **Milliyet**, 1 Eylül 1933, s.3.

¹⁹⁴ **Cumhuriyet**, 22 Ekim 1933, s.3.

¹⁹⁵ **Cumhuriyet**, 31 Aralık 1933, s.1,5 , **Milliyet**, 31 Aralık 1933, s.1.

borçların faiz ve ödemelerini beş yıl süreyle yarıya indirdiğini beyan etmişti. Bu da Osmanlı hazinesinin iflası demektir. 1877–1878 Osmanlı–Rus Savaşı sonrasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile Rusya’ya ağır savaş tazminatı ödemek durumunda kalındı. Kötü durumda bulunan Osmanlı maliyesi daha da kötüleşti alacaklılar Osmanlı borçlarını Berlin Kongresi’ne götürdüler. Sonuç alınamayınca 1881 yılında İstanbul’da borçların ödenmesiyle ilgili görüşmeler başladı. Osmanlı Devleti yapılan antlaşmayı bir kararname ile 20 Aralık 1881’de yayınladı. Yayınladığı tarih (28 Muharrem 1229) dolayısıyla “Muharrem Kararnamesi” dendi.¹⁹⁶ Düyun-u Umumiye’nin de temeli atılmış oldu. Bu kurum zamanla hem malî hem de siyasi bir kurum haline geldi.¹⁹⁷ 1838 yılında İngiltere ile imzalanan ticaret sözleşmesi de kapitülasyonların genişlemesini sağlayan bir etkendi.¹⁹⁸

Lozan Antlaşması ile kapitülasyonlara son verildi. Düyun-u Umumiye İdaresi de Türkiye’den çıkarıldı. Hükümet daha sonra aldığı bir kararla Paris’te çalışmalarını sürdüren Düyun-u Umumiye Meclisi’ne ödediği komisyonu da kesmiş ve borçların ödeme servisini üzerine almış ve 4 Haziran 1944 tarihinde Düyun-u Umumiye İdaresi tamamen kaldırılmıştır. Düyun-u Umumiye, Osmanlı ekonomisini zayıflatırken, diğer taraftan Devletin siyasi açıdan da yıkılmasını hazırlayan kurum olmuştur.¹⁹⁹

Osmanlı Devleti’nin borçlarını ödemeyi üstlenen Türkiye Cumhuriyeti 1925 yılında Osmanlı’dan ayrılan diğer ülkelere de borcun taksim edilmesinden sonra tarafına düşen % 67’lik kısmını 1928 tarihinde TBMM’de onaylatarak 1929’da taksitlerle ödemeye başlayacaktı. Buna göre 1929–1954 yılları arasında toplam 68,2 milyon altın Osmanlı Lirası ödeyecekti. Bu da 1925 yılında belirlenen 107,5 Osmanlı Lirası tutarının üzerinden % 37’lik bir indirim yapılması anlamına gelmekteydi Birinci taksit 1929’da zamanında ödendi. İhracat gelirlerinin %10’una denk düşen bu ödeme hükümeti zorladı. Türk Lirasının döviz karşısında hızlı düşüşünün hükümette

¹⁹⁶ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, 3.basım, İstanbul, 1985, s.327–328.

¹⁹⁷ Macit İnce, **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, 6.Basım, Ankara, 2001, s.184-185 ; Rıfat Uçarol, **a.g.e.**, s.329.

¹⁹⁸ Akalın, **a.g.e.**, s.40.

¹⁹⁹ İnce, **a.g.e.**, s.186-187.

yol açtığı endişe, 1929 ekonomik buhranının açtığı endişeyle birleşince, hükümet 1930 taksidini ödeyemeyeceğini anladı ve Düyun-u Umumiye İdaresi'ni yeni bir antlaşma yapmaya zorladı.²⁰⁰

22 Nisan 1933 tarihinde Paris'te Türk hükümetini temsilen Şükrü Saraçoğlu'nun imzaladığı antlaşma ile borç miktarı 7 milyon ve yıllık taksitleri de 700 bin liraya düşmüştür. Yapılan antlaşma ile Türkiye'nin borç toplamı eski borcunun bir yıllık faizi kadar bir seviyeye çekilmiştir.²⁰¹ Antlaşma 18 Mayıs 1933 günü TBMM Başkanlığına sunulmuş, 25 Mayıs 1933 bileşiminde görüşülmeye başlanmış 2234 sayılı kanun olarak aynen kabul edilmiştir.²⁰²

Böylece Lozan Antlaşması'nın hükümleri gereğince eski gümrük tarifelerinin 1929 yılına kadar sürecek olması,²⁰³ diğer bir ifadeyle Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin dış ticaret vergi gelirleri üzerinde 1929'a kadar tasarrufta bulunamayacak olması, bütçe gelirinin %22'sini oluşturan Aşar'ın kaldırılmış olması, denk bütçe politikası, para basılmaması, en nihayetinde Osmanlı borçlarının ödenmesi gibi faaliyetler, Türk ekonomisini zor durumda bırakmıştır. Bütün bu koşulların yan yana gelmesiyle ekonomik ve malî kaynaklara ulaşmak zorlaşmış, bu da devletçilik politikasının Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında uygulanmasını engellemiştir.²⁰⁴

1933 yılında miktarı indirilen ve dağınık bir şekilde bulunan Osmanlı Borçları için "Türk Borcu" adı altında çıkarılan yeni tahvillerle "tek borç" oluşturulmuştur. 1954 yılında da Osmanlı Borçlarının tamamı ödenerek yüzyıl önce alınan borçlar ve faizlerin tamamı bitirilmiştir.²⁰⁵

²⁰⁰ Tezel, **a.g.e.**, s.207,211

²⁰¹ **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1933,s.1 ; **Milliyet**, 24 Nisan 1933, s.1 ; Özhan Uluatam, **Geçmiş Bakmak: Cumhuriyet, Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi; 1920-2000**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001, s.105-106 ; Osmanlı Devleti'nin Borçlarının ödenmesiyle ilgili geniş bilgi için Bkz. Şükrü Saraçoğlu, "Borçlar Meselesinin Halli", **Ülkü**, Cilt 1, Sayı 5, Haziran 1933, s.337-344.

²⁰² **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 14, s.1058; **Milliyet**, 29 Mayıs 1933, s.1,6.

²⁰³ Tezel, **a.g.e.**, s.153.

²⁰⁴ Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, Set Yayınları, İstanbul, 2004, s.40-41

²⁰⁵ Macit İnce, **a.g.e.**, s.187.

Bir ülkedeki kara, hava, demir ve deniz yollarının gelişmiş bir düzeyde olması o ülkenin savunmasına olduğu kadar, ekonomisinin gelişip büyümesine de yararlı olur. Osmanlı Devleti'nden kalan ulaştırma imkânları Türkiye Cumhuriyeti'nin ihtiyacını karşılayacak düzeyde değildi, hatta ilkel bir konumdaydı. Bu nedenlerle Cumhuriyetin ilk yıllarından başlayarak ulaştırma konusuna büyük önem verilmiştir.²⁰⁶

1933 yılına gelindiğinde Edirne-İstanbul arasındaki bağlantıyı sağlayan kara yolunun son derece kötü bir durumda bulunması sebebiyle bu yolun asfaltlanmasına ve ihtiyaca cevap verecek hale getirilmesine karar verilmiştir. Yolun Lüleburgaz-Çorlu arasında bulunan 60 kilometrelik kısmı geçilemeyecek kadar bozuktur. İstanbul valisi Edirne, Kırklareli, Tekirdağ valilerini de olaya dâhil ederek yol ile ilgili çalışmaya başlanmıştır.²⁰⁷

Bayındırlık Bakanlığı'nın o yıl inşasına karar verdiği başka kara yolları da vardı. Bu yollar, Sur Harici yollarla Topkapı-Silivri, Bakırköy- İncirli- Yeşilköy, Edirnekapı- Arnavutköy, Üsküdar-Şile, Maltepe-Kartal, Paşabahçe-Çubuklu, Büyükdere-İstinye, Yalova-Bursa, Yalova-Karamürsel yollarıdır. Yol inşaatının üç yılda bitirilmesi planlanmış, sonraki beş yılda da bakım ve onarımının müteahhit tarafından yapılması konusunda anlaşma sağlanmıştır.²⁰⁸

1923-1933 yılları arasında demiryollarına ağırlık veren hükümetler kara yollarına bütçeden yeterli ödenek ayıramamış, bu da karayollarının bu dönemde yeterince gelişmemesine sebep olmuştur. Bu dönemde ancak 2200 kilometre şose yol yapılabilmektedir.²⁰⁹

Çok yeni bir sektör olmasına rağmen hükümet hava yollarının geliştirilmesi ile de ilgilenmiş, 3 Şubat günü ilk defa İstanbul-Ankara arasında hava seferlerinde

²⁰⁶ Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.267.

²⁰⁷ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1933, s.1,6.

²⁰⁸ **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1933, s.2.

²⁰⁹ Yıldırım, **a.g.e.**, s.57.

çalışacak Amerikan uçaklarından birisi saat 10⁰⁰'da İstanbul'dan hareket ederek bir saat on dakika da Eskişehir'e ulaşmış, saat 14⁰⁰'te tekrar havalandırarak 15¹⁰'da Ankara'ya varmıştır. Meclisten kanun çıktıktan sonra havayolu ile posta taşımacılığının düzenli yapılmasına başlanacaktır.²¹⁰ Daha sonra kanun tasarısı hazırlanmış, 8 Mayıs 'ta Meclis gündemine alınan tasarının son şeklinde; Türkiye'de hava yolları tesis etmek ve yollar üzerinde nakliyat yapmak üzere Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı, tüzel kişiliğe sahip Türkiye Hava Yolları adıyla bir kurum oluşturulmuştur. Tasarıya göre, Türk Hava Yolları Savunma Bakanının teklifi, hükümetin kararı ile atanan bir müdür tarafından yönetilecektir. Bütçesi Savunma Bakanlığı'nın vereceği yardım ve işletme hâsılatından oluşacaktır.²¹¹ 20 Mayıs günü 2186 sayılı kanunun Meclis'te kabul edilmesiyle Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı "Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi" kurulmuştur.²¹² Sivil hava ulaşımının gelişmesi ise ancak 1938 yılında Hava Yolları'nın Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı Kamu İktisadi Teşekkülü haline gelmesiyle başlamıştır.²¹³

Deniz yolları konusunda da 29 Mayıs tarihinde çıkarılan kanunla düzenleme çalışmaları başlamış oldu.²¹⁴ Böylece, 1 Eylül tarihinden itibaren Deniz Yolları İşletmesi devlet tekeline geçmiş, düzenli gemi seferleri ve kabotaj hakkı Deniz Yolları İşletme İdaresi ile Türk armatörlerinin kuracağı anonim şirkete verilmiştir.²¹⁵ Basında Türk deniz ticaret filosunun on yılda on kat büyüdüğü belirtiliyor ancak yeterli görülüyordu.²¹⁶ Yine yapımına 1933 yılında girişilen Gölçük Tersanesi'nde ilk petrol tankerinin inşasına 26 Mayıs 1934 tarihinde başlanmıştır.²¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkede 4112 km demiryolu vardı. 3756 km.sini imtiyazlı şirketler, Doğu Anadolu'daki 356 km demiryolunu ise Ruslar inşa etmişti. Bu uzunluktaki demiryolunun ülkenin ihtiyacına cevap vermesi imkânsızdı.

²¹⁰ **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1933, s.1.

²¹¹ **Cumhuriyet**, 9 Mayıs 1933, s.1.

²¹² **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, s.617.

²¹³ Yıldırım, **a.g.e.**, s.61.

²¹⁴ **Düster**, 3. Tertip, Cilt 14, s.1145 ; **Cumhuriyet**, 29 Mayıs 1933, s.1,5.

²¹⁵ **Cumhuriyet**, 2 Eylül 1933, s.5.

²¹⁶ **Cumhuriyet**,31 Ekim 1933, s.5.

²¹⁷ Uluatam, **a.g.e.**, s.116.

Ülkenin büyük bölümünde demiryolu yoktu. Bu yüzden dönemin en önemli ulaşım sistemi demiryolu yapımına ülkenin kalkınmasına ve savunmasına yapacağı katkılar da düşünülerek el atılmış ve bağımsız bir demiryolu politikası izlenmeye başlanmıştır.²¹⁸ Bu politika doğrultusunda 1930'a kadar büyük bir oranda demiryollarının millileştirilme çalışmaları tamamlanmıştır.²¹⁹ İkinci hamlede ise yeni demiryolları inşa etmek politikası başlatılmıştır. 1924–1930 yıllarında devam eden demiryolu yapımı hızla sürerken 1929 ekonomik buhranının Türkiye'ye ulaşmasıyla demiryolları yapımı 1931–1932 yıllarında yavaşlamış planlanan demiryollarının yapımı gerçekleştirilememiştir.

1933 yılı ekonomik krizin etkisinin azaldığı ve demiryolu inşaatlarının hızlandığı, yeni inşaatların başladığı bir yıl olmuştur.²²⁰ Bu inşaatlardan Ergani-Diyarbakır hattı için 1933'te iç borçlanmaya gidilmiş,²²¹ yabancı sermayenin ihalelerdeki üstünlüğüne son verilmiştir.²²² Sivas-Erzurum hattı ile ilgili olarak meclise gönderilen kanun tasarısına göre de yaklaşık 700 km. uzunluğundaki demir yolunun yapılması isteniyordu.²²³ Tasarı 20 Mayıs günü 2200 numaralı kanunla kabul edilmiştir.²²⁴ Sivas-Erzurum ihalesini dört milli şirketten oluşan grup kazanarak bu konuda da bir ilk gerçekleştirmiş oldu.²²⁵ İhaleyi kazanıp demiryolunu yapan Türk şirketi büyük bir başarı göstererek inşaatı antlaşmanın 16 ay öncesinden bitirmiş ve teslim etmişti. Sivas-Erzurum hattının açılışı 20 Ekim 1939 günü olmuştur.²²⁶

Hükümet Afyon-Antalya hattı ve ayrıca Fevzipaşa-Ergani hattı üzerinden Elazığ'da son bulacak bir demiryolu ihalesi için 11 Mart günü Meclis'ten 25 milyon lira bütçe isteyen bir kanun tasarısı hazırlayıp Meclis'e vermiştir.²²⁷ Tasarı Meclis'te

²¹⁸ Yıldırım, **a.g.e.**, s.38-39.

²¹⁹ Özkan, **a.g.e.**, s.155.

²²⁰ Yıldırım, **a.g.e.**, s.44.

²²¹ **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, s.117 ; **Cumhuriyet**, 13 Ocak 1933, s.1,5.

²²² Yunus Nadi, “ Türk Şimendiferine Türk Sermayesi”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1933, s.1.

²²³ **Cumhuriyet**, 27 Nisan 1933, s.1.

²²⁴ **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, s.651.

²²⁵ **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1933, s.1 ; **Milliyet**, 13 Haziran 1933, s.1.

²²⁶ Yıldırım, **a.g.e.**, s.102.

²²⁷ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1933, s.1,6 ; **Milliyet**, 4 Nisan 1933, s.1,5.

görüülerek 1 Nisan tarihinde 2134 ve 2135 numaralı kanunlarla kabul edilmiştir.²²⁸ Demiryollarının en iyi şekilde yapılmasını sağlamak, sektördeki gelişmeleri takip etmek için Amerika'dan demiryolları konusunda uzman olan M.Charles Belle getirildi. ²²⁹ M.Charles Belle üç aylık çeşitli tetkiklerden sonra yaptığı açıklamada: “Amerika Birleşik Devletleri'nin kısa sürede gelişmesi, demir yollarının gelişmesiyle bağlantılıdır. Türkiye'nin gidişatı da aynı yöndedir, kısa zamanda parlak sonuçlar alınacaktır.” ²³⁰ diyerek, demiryolları ile ilgili çalışmalarında Türk hükümetinin doğru yolda olduğunu belirtiyordu.

Afyon-Antalya hattı 25 Kasım 1936 tarihinde tamamlanmıştır.²³¹ Kayseri-Ulukışla hattının 2 Eylül 1933 günü tamamlanmasıyla Karadeniz sahilinden Akdeniz sahiline kadar uzanan bir demiryolu bağlantısı gerçekleşmiş oldu.²³² Demiryollarının inşası sürerken, diğer yandan da yabancıların ve Türk özel sektörünün elinde olan hatlar satın alınıyordu. Bunlarda biri de Samsun-Çarşamba hattıydı. Burası kamu yararı gözetilerek zarar eden özel sektörden alınmış ve Devlet Demir Yollarına katılmıştır.²³³

Malatya-Çetinkaya hattını Sivas-Erzurum hattıyla birlikte 12 Haziran 1933 günü yapılan ihalede kazanan Mühürzade Nuri Bey ve ortakları olmuştu.29 Ekim 1933 günü başlayan inşaatın tamamı 16 Ağustos 1937'de bitirilmiştir.²³⁴

Fransızlar tarafından işletilen Adana-Fevzipaşa hattı 27 Nisan 1933 günü teslim alındı. Devlet Demir Yolları tarafından işletmeye başlandı.²³⁵ Diğer taraftan, 15 Kasım 1933 tarihinde Fevzipaşa-Diyarbakır hattının 319. kilometresinde bulunan Başkil kazasına ulaşan yapım çalışmalarından dolayı halk coşkun sevgi gösterilerinde bulunmuştur.²³⁶ Bu hat Haziran 1927'de başlamış, hattın tamamı olan

²²⁸ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 14, s.457.

²²⁹ **Cumhuriyet**, 30 Mart 1933, s.1.

²³⁰ **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1933, s.5.

²³¹ Yıldırım, **a.g.e.**, s.97.

²³² **Cumhuriyet**, 4 Eylül 1933, s.1,5 ; Uluatam, **a.g.e.**, s.110.

²³³ **Düstur**, 3.Tertip, Cilt 14, s.976.

²³⁴ Yıldırım, **a.g.e.**, s.103.

²³⁵ Yıldırım, **a.g.e.**, s.143.

²³⁶ **Cumhuriyet**, 16 Kasım 1933, s.1.

Fevzipaşa-Diyarbakır demiryolu 22 Kasım 1935 tarihinde Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın katıldığı bir törenle hizmete başlamıştır.²³⁷

Cumhuriyet gazetesinde yazan Abidin Daver, demiryolları ile ilgili Cumhuriyet öncesi ve Cumhuriyet dönemini karşılaştıran yazısında şöyle diyor:

“... 1908–1918 nihayetine kadar geçen on sene zarfında Alman ve Fransız sermayesile yaptırılan demir yollarının uzunluğu 1200 kilometreye zor balığ olmuştur. ... Cumhuriyetin yaptırdığı yeni demiryolları şunlardır;

<i>Kütahya-Balıkesir</i>	253 kilometre
<i>Fevzipaşa-Malatya</i>	254 “
<i>Ankara-Sivas</i>	602 “
<i>Samsun-Sivas</i>	400 “
<i>Filyos-Irmak</i>	204 “

Yekun 1713 “

*Eylem yapılmakta olan hatlar 1934 senesinde bitince 819 kilometre daha yeni şimendiferimiz olacaktır. Demek ki Cumhuriyet İdaresi on sene zarfında 470 kilometrelik harap bir hattı tamir etmiş ve yeniden 2319 kilometrelik demiryolu yapmıştır.”*²³⁸

Konya Milletvekili Tahsin (Uzer) ise, demiryolu politikasına askeri ve ekonomik yönden bakarak doğuda demiryollarının olmamasının geçmişte askeri ve ekonomik açıdan ne kadar çok zorluklara sebep olduğunu örneklerle anlatıyordu.²³⁹ Ali Süreyya da demiryolu politikasının önemini ifade ediyor, Osmanlı-Cumhuriyet karşılaştırmasını yapıyor ve demiryolu konusunda yapılanları destekleyerek şunları söylüyordu:

²³⁷ Yıldırım, **a.g.e.**, s.89.

²³⁸ Abidin Daver, “Çelik Ağ Siyasetinin Yeni Bir Muvaffakiyeti”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1933, s.1.

²³⁹ Tahsin (Uzer), “Erzurum Demiryolu”, **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1933, s.1-2.

“ ... Şimendiferin millî hayattaki ehemmiyetini gereği kadar takdir edebilmek için millî mücadele başlangıcında B.M.Meclisinin Gazi'nin riyasetinde toplanan ilk hükûmetinin daha millî devletin temelleri yeni atıldığı, dünyanın bütün felaketlerinin yurdun başına çöktüğü ve en küçük kurtuluş ümidinin gülümsemediği bir sırada derhal şimendifer yapmağı programına koyduğunu hatırlamak kâfidir.

... İmparatorluğun senede altmış kilometresine mukabil Cumhuriyet senede 234 kilometre yaparak bire karşı dört misli bir üstünlük göstermiştir. ... Cumhuriyet şimendifer politikasıyla yarınki ideal Türk vatanının en sağlam temellerinden birini almış oluyor.”²⁴⁰

Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu günden itibaren diğer birçok alanda olduğu gibi ulaştırma alanında da büyük bir gayret içerisinde olmuş, ancak bu dönemde en çok demiryolu politikasına önem verilmiştir. Sermayenin büyük kısmının demiryollarına yatırılmasından dolayı da kara, hava ve deniz ulaşımına yeterli sermaye yatırılmamış, dolayısıyla bu sektörler yeterince gelişmemiştir. Gelişmenin yavaş olması sadece sermaye eksikliğine de bağlanamaz; zira yeterli araç-gereç olmaması, yetişmiş teknik elemanların sayısının yok denecek kadar az olması, sorunların çözümünü zorlaştırmıştır. Yine de, demiryollarında elde edilen başarı küçümsenmemelidir, demiryollarının gelişmesi sayesinde iç pazarın da önemli ölçüde geliştiği görülmüştür. Ayrıca demiryolları sayesinde toprak altındaki değerli madenlere ulaşım, o madenlerin kullanılmasıyla da endüstrileşmede önemli adımlar atılabilmektedir.

2. Sanayi Sektöründeki Gelişmeler ve Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

Tüketim açısından önemli olan şeker sanayine yönelik çalışmalar devletçilik ilkesinin kabulünden sonra da devam etmiştir.²⁴¹ Bu alana yönelik fabrikalardan biri de Eskişehir’de yapımı süren şeker fabrikasıdır. Cumhuriyet yönetiminden önce

²⁴⁰ Ali Süreyya, “Demiryolu Siyasetimiz”, *Ülkü*, Cilt 1, Sayı 1, Şubat 1933, s.53,59.

²⁴¹ *Milliyet*, 18 Ocak 1933, s.1 ; *Son Posta.*, 20 Mart 1933, s.4.

ülkede hiç şeker üretimi yapılmazken artık ülke ihtiyacının yarısı Alpullu ve Uşak fabrikalarından karşılanabilmekteydi ve bu üretim miktarına yedi yılda ulaşılmıştır. 1934 yılının sonunda da ülkenin tüm şeker ihtiyacının karşılanması planlanmaktadır. Şeker üretim maliyetinin %9,6'sı yurt dışına çıkmakta, geriye kalan %90,40 üretim maliyeti ise yurt içinden karşılanmaktadır.²⁴² Dış ülkelere şeker ithalatından dolayı verilen paraların ülke içinde kalması ve tüm şeker ihtiyacımızın karşılanabilmesi için çalışmalar devam ederken, Eskişehir, Bilecik, İzmit, Bursa, Kütahya gibi illerin şeker ihtiyacını karşılamak üzere 3 milyon lira sermayeli bir anonim şirket kurulmuştur. Bu illerde şeker fabrikaları tesis ve işletme imtiyazı 25 yıllığına İş Bankası'na verilmiştir.²⁴³

Ülkenin önemli bir ihtiyacı olan şeker üretiminin tamamen yurt içinden karşılanması için yoğun faaliyet içinde olan hükümet, kurulması planlanan Sivas Şeker Fabrikası için Almanya'ya İş Bankası aracılığı ile Samsun ve Bafra tütününü göndermiş karşılığında fabrikada kullanılacak malzemeler almıştır.²⁴⁴ Dördüncü şeker fabrikasının temel atma töreni de Turhal'da Ekonomi Bakanı Celal Bey tarafından 7 Ekim tarihinde yapılmıştır.²⁴⁵ Temel atılırken fabrikanın gelecek yıl faaliyete geçmesi planlanmış ve 19 Ekim 1934 tarihinde Turhal Şeker Fabrikasının açılış töreni yapılmıştır.²⁴⁶

Ülkenin ihtiyacını karşılayacak şeker fabrikalarının hızla kurulma çalışmaları devam ederken, basında şeker tüketimi ile ilgili yayınlanan bir istatistikte Türkiye'nin Avrupa'da kişi başına en az şeker tüketimi olan ülkesi olduğu belirtiliyordu. Verilen istatistikte, Türkiye'nin kişi başına 4 kilogram şeker tükettiği aktarılırken, buna karşılık Danimarka 55.1, İngiltere 47.1, İsviçre 44.8, İsveç 43, Hollanda 40, Avusturya 30, Belçika 28.7, Çekoslovakya 26.7, Fransa 24.2, Almanya 23, İspanya 13.7, Lehistan 12.4, Macaristan 10.7, Rusya 9.2, İtalya 8.1, kilogram

²⁴² Hayrettin Şükrü, "Şeker Fabrikalarımız", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1933, s.4.

²⁴³ **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1933, s.4.

²⁴⁴ **Cumhuriyet**, 16 Ağustos 1933, s.1.

²⁴⁵ **Cumhuriyet**, 9 Ekim 1933, s.3 ; **Milliyet**, 7 Ekim 1933, s.1,5.

²⁴⁶ Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.569.

şeker tüketmekteydi.²⁴⁷ Oranlara bakıldığında birçok ülkenin tüketiminin Türkiye'deki tüketimden on kat fazla olduğu görülmektedir.

Altı ay gibi kısa bir sürede tamamlanarak ve Türkiye'nin üçüncü şeker fabrikası olarak faaliyete geçen Eskişehir Şeker Fabrikasının açılışına Ekonomi Bakanı Celal Bey, Milli Eğitim Bakanı Hikmet Bey, milletvekilleri ve diğer misafirlerle kalabalık bir halk topluluğu katılmıştır. Törende Başbakan İsmet Bey, yaptığı konuşmada sanayinin önemini anlatmış, çağdaş devletler seviyesine çıkmak için mutlaka bir sanayi toplumu olmamız gerektiğini belirterek şöyle demiştir:

*“... Arkadaşlar, şeker fabrikası büyük sanayidir. Onu muvaffakiyetle başarmak ümitbahş bir misaldir. Sanayi ilk kurulduğu zaman hazineye vereceği müşkülât yüzünden vatandaşların sureti mahsusada dikkat ve sebatlarını icap ettirir. Yoksa davadan vazgeçmek lazımdır. Yüksek hayat yaşamak isteyen milletler bu davadan vazgeçemezler ve geçemeyeceklerdir. Milletler ailesi içinde lâıyk olduğu yüksek mevkii tutmak için sanayi behemahal kurması lâzımdır.”*²⁴⁸

Gazi ise Eskişehir Şeker Fabrikasının defterine: *“... Eskişehir şeker fabrikası gibi modern bir sanayi ocağı vücade getirmiş olmakla teşebbüs ve himmet sahipleri memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimiz önünde fiilen maddeten isbat etmiş bulunuyorlar. Türkiye Cumhuriyetini böyle sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet”*²⁴⁹ sözlerini yazarak memnuniyetini belirtiyordu.

Birinci adımın 1926 yılında atıldığı Türkiye Şeker Fabrikaları sekiz yıl içerisinde önemli bir mesafe kat etmiş dokuzuncu yılda yani 1934 yılında da dışarıya olan şeker bağımlılığının sona ermesi planlanmıştır. Gazi, 20 Temmuz 1930 tarihinde Alpullu Şeker Fabrikasının defterine şu satırları yazmıştır: *“... Memleketimizin her müsait*

²⁴⁷ **Cumhuriyet**, 7 Ekim 1933, s.3.

²⁴⁸ **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1933, s.5 ; **Milliyet**, 6 Aralık 1933, s.5.

²⁴⁹ **Cumhuriyet**, 6 Aralık 1933, s.6.

mantıkasında şeker fabrikalarının çoğalması ve bu suretle memleketin şeker ihtiyacının temini mühim hedeflerimiz sırasında tanınmalıdır.”²⁵⁰

Sanayileşmiş bir toplum, sanayi öncesinde yaşayan bir toplumdaki daha üst seviyede bir yaşam sürer. Bunun en önemli sebebi sanayileşmiş toplumun kişi başına düşen üretiminin daha yüksek olmasıdır. Bunu sağlayan en önemli faktör ise sanayileşmiş toplumun üretim faaliyetinde kendisine yardımcı olan daha zengin bir sermaye birikimine sahip olmasıdır.²⁵¹ Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sanayisini kurmaktaki en büyük sorunlarından biri de sermaye yetersizliğiydi. Özel teşebbüsün ciddi anlamda bir sanayi tesisi kurabilecek sermayesi yoktu. Bu eksikliği giderebilmek amacıyla 19 Nisan 1925'te Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Devlet sermayesi ile kurulan banka, devlete ait fabrikaları işletmek, sanayi tesisi kurmak ve sanayi kuruluşlarına kredi açmakla görevlendirilmiştir. Bu bankanın adı daha sonra Sanayi Kredi Bankası olmuştur. Bu banka ile ilgili 1925 yılında yapılan kanuna birincisi 10 Temmuz 1932 yılında, diğeri 3 Haziran 1933 yılında olmak üzere iki defa düzeltme yapılmıştır. Birinci düzeltmede Sanayi Kredi Bankası'nın o tarihe kadar gördüğü fabrika işleri “Devlet Sanayi Ofisi”ne verildi. Bankanın elindeki fabrikalar şunlardı: Hereke, Feshane Mensucat, Bakırköy Bez, Beykoz Deri ve Kundara, Uşak Şeker, Tosya Çeltik fabrikaları, iştirak ettiği fabrikalar da; Kayseri Bünyan İplik, Isparta iplik, Maraş Çeltik, Kütahya Çini fabrikaları ile Malatya Teşebbüsatı Sinaîye, Yalvaç Sanayi ve Ticaret, Trabzon Elektrik, Aksaray Azmi Millî şirketleridir.²⁵² Devlet Sanayi Ofisi'nin amaç ve görevleri; “halkın yapamadığı işleri yapmak” düşüncesiyle hareket edilerek tespit edilen görevlerle, fabrikaları yönetmek ve yatırımları düzenlemek olarak belirtilmiştir.²⁵³

3 Haziran 1933 tarihli ikinci düzenlemede, Sanayi Kredi Bankası ve Devlet Sanayi Ofisi kaldırılarak, ikisinin ayrı ayrı gördükleri işler birleştirildi. Bu işler

²⁵⁰ **Milliyet**, 11 Ekim 1933, s.6.

²⁵¹ Phyllis Deane, **İlk Sanayi İnkılâbı**, Çev. Tefik Güran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.145.

²⁵² Neşet Halil, “TBMM’ inde İktisadi Mevzuat”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı 10, Kasım 1933, s.227-228.

²⁵³ Tuna, **a.g.e.**, s.18.

kaldırılan her iki kurumun yerine kurulan Sümerbank'a verildi.²⁵⁴ Buna göre Sümerbank; ülke için faydalı olabilecek sanayi işletmelerinin kuruluşuna katılmak, sanayide çalıştırmak üzere yurt dışına eğitim amaçlı öğrenci göndermek, ülkenin sanayi kuruluşlarına kredi vermek ve bankacılık faaliyetleri yapmakla görevlendirilmiştir.²⁵⁵ 11 Temmuz tarihinde resmen faaliyete başlayan Sümerbank'ın genel müdürlüğünün Ankara'ya taşınacağına kadar İstanbul'da kalmasına karar verilmiştir.²⁵⁶

Sümerbank'ın sermayesi 20 milyon Türk lirası olarak belirlenmiş, 1934'te bankaya Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nı uygulama görevi verilince sermayesi de 62 milyon Türk Lirası'na yükseltilmiştir.²⁵⁷ 1933 yılında 3000 olan çalışan sayısı 1950 sonunda 34.000 olmuştur.²⁵⁸ Sümerbank'ın bankacılık kısmı 1995 tarihinde özelleştirilmiştir.²⁵⁹

Gazi Mustafa Kemal'in ilkelerinden olan "Devletçilik", ülkenin ekonomik geleceğini yönlendirmeyi devletin görevi olarak belirlerken, planlı döneme geçiş sürecini de beraberinde başlatmıştır.²⁶⁰ Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'na ulaşan çalışmalar Âli İktisat Meclisi'nin 1929 Haziran'ında hazırlamaya başladığı raporla başlamıştır. Âli İktisat Meclisi'nin başında bulunan Ekonomi Bakanı Şakir Kesebir Bey'in Başbakanlığa verdiği rapor, ihracatın artırılması, ithalatın yerli üretimle karşılanabilmesi imkânlarının tespit edilmesi ve bazı sanayi dallarının geliştirilmesini içeriyordu.²⁶¹ İkinci ekonomik program hükümet tarafından hazırlanan fakat uygulamaya alınmayan "1930 İktisadi Programı" idi. Gazi'nin 1930-1931 yıllarında yurt içinde uzmanlarla yaptığı geziden sonra hazırlanan bir rapordur. Bu rapor, Gazi'nin ekonomiye verdiği önemi gösteren önemli bir belgedir. Daha sonra hazırlanan rapor ise, Ahmet Şerif Öney tarafından hazırlanan rapor olup,

²⁵⁴ Tuna, **a.g.e.**, s.36 ; **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1933, s.3 ; Yahya Sezai Tezel, **a.g.e.**, s.292 ; Uluatam, **a.g.e.**, s.108.

²⁵⁵ **Düster**, 3.Tertip, Cilt 14, s.1291 ; **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1933, s.1-2.

²⁵⁶ **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1933, s.2 ; **Milliyet**, 11 Temmuz 1933, s.1-2.

²⁵⁷ Tekinalp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul,1998,s.229.

²⁵⁸ Tezel, **a.g.e.**, s.351.

²⁵⁹ Özhan Uluatam, **a.g.e.**, s.108.

²⁶⁰ Afetinan, **a.g.e.**, s.24.

²⁶¹ Tezel, **a.g.e.**, s.293.

uygulanacak ekonomik politikanın karma ekonomi biçiminde olmasını öneren bir doğrultuda olmuştur. Hikmet Bayur da Mayıs 1932 tarihinde hazırladığı raporla, hammaddeleri işlemeye yönelik bir sanayileşme hedefi çizmiştir.²⁶²

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı uzun bir hazırlık döneminden sonra 1933 yılında yavaş yavaş belirginleşmeye başladı. 1 Aralık 1933 tarihinde Ekonomi Bakanlığı tarafından hazırlanan plan Cumhurbaşkanlığı ve Başbakanlığa sunulmuştur.²⁶³ Planda şu önemli görüşlere yer verilmiştir:

“... Türkiye’yi müstakil millet yapmak şiarının bugünkü mânası Türkiye’yi iktisaden müstakil ve tam teşekküllü bir vahdet haline getirmek demektir. Hükümet son senelerde aldığı tedbirlerle bu şiarın icaplarına tevessül etmekte gecikmemiştir.

...Bizde, bugün geniş mikyasta bir iktisat inkılâbı tahakkuk ettirebilecek vasıtaların ihtiyaca nisbetle matlup derecede bulunmaması devleti, vakit ğaip etmeksizin, iktisadî inkişafının istilzam ettiği tedbirlerle filen alâkadar olmağa mecbur etmektedir. Bu sebeptendir ki devletin böyle bir şamil program tatbikatına süratle geçmesi, hem millî enerjilerin tasarrufu, hem de dünya iktisadiyatının taayün eden seyri muvacehesinde, millî iktisadiyatının masuniyeti noktai nazarından bir zaruret olmuştur.

... Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî mûnazaalara ve ihtilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak davasında müttefiklerdir. Bu itibarla ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine, ergeç, set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta da birleşeceklerdir. Bazı ziraî memleketlerde ufak bir taviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmiyeceklerdir.

Bilhassa bu hakikat muhtaç olduğumuz sanayii, zaman kaybetmeden, kurmak için en mühim muharrikimizdir.

... Memleketin hayatî bir davası halini almış olan sanayileşmeğe dahil büyük işlerin devlet tarafından başarılması ve tahakkuk ettirmek istediğimiz iktisat plânına

²⁶² Tuna, a.g.e., s.132-137.

²⁶³ Uluatam, a.g.e., s.112 ; Tekinalp, a.g.e., s.221.

dahil bir çok tedbirlerin sırasıyla ve sistematik bir icraat programı halinde devlet tarafından tatbikine geçilmesi mühim mikyasta vesaite mütevakıftır.

Telâkkimize göre böyle fevkalâde mevzuların tahakkuk ettirilebilmesi için fevkalâde tedbirlere ihtiyaç vardır.”²⁶⁴

Planın başlıca amaçları şunlardır:

1—Programın uygulanmasında ve kurulacak sanayinin genişliğinin tespitinde ülkenin ihtiyaçlarının göz önünde bulundurulması. İhracat amaç dışı bırakılmıştır.

2—Bu raporun en büyük özelliği hammaddeleri ülkemizde bulunan veya ülkemizde üretilebilecek olan sanayinin oluşturulmasını istemesidir. Pamuk, demir, kömür ve ağaç ülkemizde bolca vardır.

3—Özel sermayenin kuramayacağı büyüklükteki sanayiye kurmak ve daha sonra bu tesisi özel teşebbüsün faydalanabileceği şekle büründürmek. Yani ana demir sanayisini kurmak, sonra özel teşebbüsün kuracağı makine, tel, boru, civata, vida gibi ürünler için yarı mamul mal üretmek.²⁶⁵

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile kurulması düşünülen sanayi beş ana grupta toplanmaktaydı:²⁶⁶

- 1-Dokuma (pamuk, kendir, yün)
- 2-Maden İşleme (demir, bakır, kükürt)
- 3-Selüloz (kâğıt, yapay ipek)
- 4-Seramik (şişe, porselen, cam)
- 5-Kimya (klor, fosfat)

Basında çıkan haberler sanayicilerin planı büyük bir memnuniyetle karşıladıkları yönündeydi.²⁶⁷ Ekonomi Bakanı Celal Bey de Mecliste programı açıklayan bir konuşma yapmış, üç buçuk saat süren toplantının birkaç gün daha süreceği belirtilmiştir.²⁶⁸ Cumhuriyet gazetesinde yazan Ali Süreyya, bu programın hiçbir

²⁶⁴ Afetinan, **a.g.e.**, Raporlar, kısım I, s.10.

²⁶⁵ Afetinan, **a.g.e.**, Raporlar ,Kısım I, s.12-13 ; Tuna, **a.g.e.**, s.142.

²⁶⁶ Afetinan, **a.g.e.**, Raporlar, Kısım I, s.13.

²⁶⁷ **Milliyet**, 3 Aralık 1933, s.1,6.

²⁶⁸ **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 17 Aralık 1933 s.1.

yeni ekonomi kanunu getirmediğini, ancak birçok ürünümüzün arttırılacağını, üreticilerin ihracat konusunda teşkilatlandırılacağını ve devletin birçok sanayi kurumunu planlı bir şekilde kurup, işleterek bir kat daha fazla verimli olunacağını belirtiyordu.²⁶⁹ Abidin Daver ise, I. Dünya Savaşı'nda siperlerde kullanılmak üzere kum torbası dahi üretmekten aciz olduğumuzu düşünür isek, bugün programlı milli bir sanayiye ne kadar ihtiyacımız olduğunun anlaşılacağını ifade ederken, bizim nesillerimiz “fedakâr nesiller” olarak adlandırılacaktır diyordu.²⁷⁰

1932 yılında İsmet Paşa sermaye temin etmek ve teknik yardım almak amacıyla Rusya ve İtalya'ya gitmişti. Aynı yıl Rusya'dan uzmanlar grubu gelerek bir rapor sunmuşlardı.²⁷¹ Bu raporda en fazla pamuk ipliği ve dokuması yer alıyordu. Hükümet Rusların raporlarıyla yetinmeyip Amerikalı ekonomist Edwin Kemmerer'i 1933 yılında Türkiye'ye davet etti. Uzmanlar grubuyla gelen Kemmerer'in raporu Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda 'büyük sanayici memleketler aralarındaki bütün siyasi ve iktisadî münazaalara ve itilaflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman ham madde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim davasında müttefiktirler' şeklinde belirtilen fikirlere uygun olarak adeta caydırıcı tarzda olmuştur. Yine de raporlarında Türkiye'de kârlı üretim yapılabileceği belirtilmiştir.²⁷² Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında, hükümetin büyük gayret sarf ettiği çalışmalarından ve halkın da acil ihtiyaçlarından olan çalışmalardan birisi de mensucat sanayisinin kurulmasıdır. Bu konuda Rusya ile sıkı bir işbirliğine girişilmiş Mart ayında bir heyet Rusya seyahati gerçekleştirmiş, burada yapılan görüşmelerde Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu tecrübe ve teknik malzemenin Rusya'dan ithal edilebileceği görülmüştür.²⁷³ Sanayi planı içinde yer alan ve Kayseri'de kurulacak olan mensucat fabrikası Rusların hem teknik, hem de sermaye açısından desteğini alan bir çalışmaydı. Ruslar bu fabrikanın projesini çizmişler ve Türkstroy adında bir şirket kurarak işlemleri hızlandırmışlardı.²⁷⁴ Türkstroy şirketi özellikle Türkiye'de kurulacak olan 8 milyon lira değerindeki mensucat fabrikalarının

²⁶⁹ Ali Süreyya, "İktisadi Program Niçin ve Nasıl Hazırlandı?", **Cumhuriyet**, 17 Aralık 1933, s.1,3.

²⁷⁰ Abidin Daver, "İktisadî Program ve Sanayimiz", **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1933, s.1.

²⁷¹ Turan, **a.g.e.**, s.123.

²⁷² Tezel, **a.g.e.**, s. 294-295.

²⁷³ **Cumhuriyet**, 29 Mart 1933, s.5.

²⁷⁴ **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1933, s.3.

projelerini ve kurulumunu yapmak üzere faaliyete geçirilmiştir. ²⁷⁵ Hazırlık çalışmaları sürdürülen Kayseri mensucat fabrikasının altı ay içinde faaliyete geçirilmesi düşünülüyordu.²⁷⁶ Fabrikanın temeli 20 Mayıs 1934 tarihinde atılmış,²⁷⁷ 16 Eylül 1935 günü törenle işletmeye açılmıştır.²⁷⁸

Açılan ve daha sonra açılacak olan işletmelerdeki kalifiye eleman sorununu çözmek için Rusya'ya dokuz aylık uzun süreli bir eğitim görmek üzere elli gencin gönderilmesi düşünülmüştür.²⁷⁹ Mensucat konusunda bir yazı yazan Ali Süreyya Bey, mensucatla ilgili çeşitli istatistikler vererek yapılan yatırımlarla on yılda dış ülkelere giden 512 milyon liranın artık yurdumuzda kalacağını müjdeliyordu.²⁸⁰ Bundan başka Sanayi ve Maadin Bankası ve onun yerine geçen Sanayi Kredi Bankası tarafından yapılan projeler ve yardımlarla Beykoz Deri ve Kundara Fabrikası üzerinde yapılan yenileştirmeyle bu fabrika Macaristan'dan Türkiye'ye kadar eşi benzeri olmaya bir tesis haline getirilmiştir. Burada askeri ve sivil olmak üzere yılda 650.000 çift ayakkabı üretim kapasitesine ulaşılmıştır.²⁸¹ Planın giriş bölümünde, daha önce aktarıldığı gibi,, sanayici ülkelerin sömürgeci yaklaşımlarının analiz edilmesi ve bu tehlikenin de göz önünde bulundurularak sanayileşmenin bir an evvel gerçekleştirilmesinin önemi belirtilmekte, sanayinin ekonomik, dolayısıyla da siyasi bağımsızlıkla ilişkisine dikkat çekilmekteydi. ²⁸² Bu bağlamda, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1934 Ocak ayında uygulanmaya başlanmış, Kayseri fabrikası örneğinde olduğu gibi diğer yatırımlar da başarılı sonuçlar vermiş ve 1934–1937 döneminde Türkiye sanayisini en hızlı geliştiren ülkeler arasına girmiştir.²⁸³

1938 sonunda Bakırköy pamuklu fabrikasına yapılan ekleme, Kayseri, Nazilli ve Konya Ereğlisi'nde kurulan pamuk ipliği ve kumaş fabrikaları bitmiş, üretime

²⁷⁵ **Cumhuriyet**, 8 Temmuz 1933, s.1,4.

²⁷⁶ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933, s.3.

²⁷⁷ Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.562 ; Uluatam, **a.g.e.**, s115.

²⁷⁸ Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, s.582.

²⁷⁹ **Cumhuriyet**, 24 Ağustos 1933, s.3.

²⁸⁰ **Cumhuriyet**, 26 Aralık 1933, s.1,5 .

²⁸¹ **Cumhuriyet**, 6 Mayıs 1933, s.1,6.

²⁸² Tuna, **a.g.e.**, s.143.

²⁸³ Özel, **a.g.e.**, s.305.

geçmiştir. Projelerin çoğunu Sümerbank, Şişe ve Cam fabrikası ile sömük fabrikasını İş Bankası yapmıştır. En pahalı proje olan Karabük Demir-Çelik Fabrikası İngilizler tarafından yapılmıştır. Fabrikanın yer seçimi ve kapasite konusundaki yanlışlıklar yüzünden iktisadî kayıplar yaşanmış ve Türk sanayileşme sürecini negatif yönde etkilemiştir. Selüloz, sülfirik asit, süperfosfat, kostik, soda ve klor tesisleri de 1940'ların başında tamamlandı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planına 1934–1938 yılları arasında yeni bir takım projeler de eklendi. Bunlar yıllık 90 bin ton kapasiteli Sivas Çimento Fabrikası ile yıllık 11 bin ton kapasiteli kâğıt ve 3600 ton yıllık kapasiteli kaolin fabrikalarının 1941–1943 yıllarında İzmit'te kurulmasından meydana gelmektedir.²⁸⁴

1933 yılı, ekonomide geçmiş yıllara göre devletin ağırlığının daha fazla hissedildiği bir yıl olmuştur. 1929 Ekonomi Buhranı'nın etkilerinin devam etmesi yabancı sermayenin ülkeye gelmesini engellemiş, ülkenin ihtiyacı olan büyük yatırımların gerçekleştirilmesi devlet eliyle yapılan yatırımlarla mümkün olabilmıştır. Bu durum devletin ekonomideki etkinliğini daha da arttırmıştır. Bu süreç sanayi planlarının yapılmasına ve karma ekonomi adı verilebilecek olan bir yapılanmanın doğmasına sebep olmuştur. Ekonomiyi yöneten hükümet, hedef olarak Türkiye'yi hızla sanayi ülkesi haline getirmeyi amaçlamış ve bu yönde hareket etmiştir. Görüldüğü gibi de, bu alanda çok önemli başarılarla imza atılmıştır.

C) KAZIM KARABEKİR PAŞA OLAYI

1933 yılında Türk basınına meşgul eden önemli konulardan biri, Kazım Karabekir Paşa'nın Milliyet gazetesinde “Ankaralının Defteri” köşesinde “Millici” imzasıyla yazılan yazılara cevap vermesi ve bu yazılara karşı gazeteye mektuplar göndermesiyle diğer gazetelere de yansıyan polemiktir.

Millici imzasıyla Milliyet gazetesinde Kurtuluş Savaşı'nı anlatırken 1920 yılında TBMM ikinci başkanı olan Celâlettin Arif Bey'in faaliyetlerine değiniliyordu. Bu

²⁸⁴ Tezel, a.g.e., s.303-304.

çerçeveindeki yazıda; Celâlettin Arif Bey, Erzurum'dan meclise telgraflar çekerek burada ordu ambarlarında suiistimal yapıldığını, Erzurum Vali Vekili Kazım Paşa'yı görevden almak istediğini, bunu yaparken de Kazım Karabekir Paşa'nın durumun vahametini anlamadığını belirtiyordu.²⁸⁵ Bu yazının gazetede çıkmasından sonra Kazım Karabekir Paşa da 30 Nisan 1933 tarihli bir mektup yazarak kendi fikirlerini açıklamış ve konuyla ilgili şunları söylemiştir:

“... İstiklâl harbine ait hâdiselerin hâlâ hakikatini bilememekliğin iki mühim sebebi vardır:

1- Yapanların şimdiye kadar bir şey yazamaması

2- Yazıcılarımızın da yapanlardan hakikati öğrenmek için bir şey sormamalarıdır.

...Celalettin Bey Erzurum'a geldiği zaman harici durum şu idi: Ermeniler katliamlarına devamla Kars ve Ardahan Vilayetlerindeki Türkleri bitiriyorlar, cephemize mütemadi taarruzda bulunuyorlar ve Sivas, Kızılıрмаğa diye bağırişiyorlardı.

...Dâhili vaziyet ise:

Ankara bir türlü mukabil harekete müsaade etmiyor ve böyle bir hareketin millî felaketin başlangıcı olacağını zannediyordu hatta bir aralık garp isyanlarını tedip için şarkın tahliyesine ve kıtaatımı garbe nakle bile kalkmıştı. Ben ise Ankara'nın bu mutalealarını pek tehlikeli bulmuş ve bazı tedbirlerle beraber iki fedaî müfrezesile işi hallettirmiştim.

... C. Arif Beyi de evvelce tanııyordum. Mahza millî hükümetimize karşı halkın ve ordunun ve şahsımın sarsılmaz hürmet ve muhabbetini göstermek için millet Meclisimizin bu ikinci Reisine karşı pek parlak bir karşılama yaptırđım. İlk mütâalamızda bana şu malûmatı verdi:

“Şarkta Umumi Valilik yapılmasını ve buraya da sizin tayininizi Ankara Düşünüyor.” Bu haber beni yeise düşürdü: Çünkü:

1-Ben daha mütarekenin başlanagıcında millî istiklâlimizin ancak millî bir kuvvetle kurtarılabileceğini ve bunun da Erzurum'da yapılacak milli bir teşekkül ile mümkün

²⁸⁵ **Milliyet**, 5 Mayıs 1933,s.8.

olabileceğini bir çok zatlara ve bu meyanda M.Kemal Paşa Hazretlerine de Şişlideki evlerinde bizzat söylemiş ve kendilerini şarka davet etmişim.

2-M.Kemal PHş.Hz. heniz İstanbulda iken ben şarkta işe başlamış ve Erzurum kongresile milli nüveyi hazırlamışım. İki buçuk ay sonra Erzuruma gelen müşarünileyh tekliflerimle mutabık kalmış ve bu suretle ben şarkta kendileri de garpteki siyaset ve harekâtı idare etmeyi millî plânımız olarak tespit etmiştik.

3-Ankarada Büyük Millet Meclisi açıluncaya kadar bu fikirde bulunan M.Kemal Pş. Hz. bundan sonra nedense bu fikirlerinden sarfinazar ettiler. Fakat ikna edici bir çok muhaberatım neticesi gene muayyen vazifeye intizar ediyordum.

4-Arif Beyin getirdiği malûmata nazaran şarktaki kurtarıcı vazifemden mahrum edilecektim. Bunun millî felaketin başlangıcı olacağı hakkındaki kanaatim ise değişmemişti. Bunu C.Arif Beye de anlattım. Tasavvur olunan Umumî Valiliğe benim değil kendisinin tayininin muvafık olacağı fikrimi o da kabul etti; ben de Ankaraya yazdım.

...Askeri harekâtı da malûm olan sür'at ve muaffakiyetle ikmalederek Ermeni ordusuna teslimi silâh ettirdim ve garp cephesine külliyetli silâh ve mühimmat ve para ve kolordularla yardım temin ederek millî davamızın muvaffakiyetini teminde uhteme düşen millî vazifemi tamamladım.²⁸⁶

Kazım Paşa bu sözlerle İstiklâl Mücadelesi'nin esasını şahsının kurduğunu söylerken diğer taraftan Gazi, İnkılâbın kendisinin dehasından oluştuğunu söyleyen arkadaşlarına şu cevabı veriyordu:

“ Hükümlerinizde yanılıyorsunuz... İki Mustafa Kemal var: Biri ben, fert olan, fani olan Mustafa Kemal... İkinci Mustafa Kemalden ise «Ben» diye bahsedemem. Ondan ancak «Biz» diye bahsedebilirim. O Mustafa Kemal, yani sizler, bu akşam etrafımda olanlar, memleketin her köşesinde çalışan köylüler, uyanık münevver, vatanperver, milliyetperver vatandaşlar... İşte ben onların hayalini tespit ediyorum, onların hayalini tahakkuk ettirmeğe çalıştım. O Mustafa Kemal ölmez. O, Türk milletinin ihtiyaçlarile beraber, gitgide uyanan şuuru ile beraber, tekâmül ede ede

²⁸⁶ **Milliyet**, 5 Mayıs 1933, s.8.

*ebedî olarak yaşayacaktır. Bizde Cumhuriyeti yapan, inkılâbı yaratan yaratan, O «Biz» diye ifade edebileceğim Mustafa Kemaldir»*²⁸⁷ Bu sözlerle Gazi, bir ülkeyi kurtaran ve yeni baştan kuran birisi olarak alçak gönüllülüğünü gösteriyordu.

Kazım Paşa Milliyet gazetesine fikirlerini açıklayan mektuplar göndermiş, bu mektuplar gazetelerde yayınlanmıştır. Dönemin canlı şahitleri de bu yazıları okuduktan sonra mektuplar yazarak gazetede yayınlamışlardır.

Kazım Paşa, Gazi'nin Sivas'a ve oradan da Ankara'ya gideceğini duyunca Heyet-i Temsiliye'ye bir telgraf göndermiş, telgrafında:

*“ Kuvayi milliyeyi temsil eden heyeti aliyenin, değil Ankaraya, hatta Sivasın garbine bile geçmemesi fikrindeyim. Çünkü şarki vilâyatın kuvayi milliyesini teşkil eden heyetin, bütün bütün uzaklaşması dolayısıyla bu memleketin teşkilâtsizliğini mucip olacağı gibi, şimdiye kadar pek meşru ve mantıkan idare edilmekte olan harekâtı milliyenin, ötedenberi daima her teşebbüsümüzü fena görmek ve göstermek isteyen düşmanlarımızca sabıkı misillû bir yerde muhafaza için Heyeti Temsiliyenin Sivastan garbe geçmemesi mütaleasında bulunduğumu arzeylerim.”*²⁸⁸ demişti.

Bu görüşleri ifade eden bir komutanın milli faaliyetlere bakış açısının yerel düzeyde ve çok dar kapsamda olduğu görülmektedir. Gazi'yi başkalarından ayıran en önemli özelliklerden biri de bakış açısını geniş tutması ve bütünlük çerçevesi içerisinde ülkenin tamamını harekete geçirmiş olmasıdır.

Kazım Paşa, 11 Mayıs günü yayınlanan bir yazısında Erzurum Kongresi'ni kendisinin hazırladığını Gazi'nin bu kongrede zerre kadar etkisinin olmadığını belirtiyordu.²⁸⁹ Kazım Karabekir Paşa, Erzurum'a vardığında cemiyete yardım edeceğini söylemesine rağmen o dönemde İngiliz denetleme kurulu başkanı olan yarbay Rawlinson'un Erzurum'a gelmesi sonucu Paşa, temaslarını Albay Rüştü Bey

²⁸⁷ **Cumhuriyet**, 12 Mayıs 1933, s.1 ; **Milliyet**, 11 Mayıs 1933, s.1.

²⁸⁸ **Cumhuriyet**, 7 Mayıs 1933, s.1,5.

²⁸⁹ **Cumhuriyet**, 11 Mayıs 1933, s.5.

yolu ile yapmıştır. Kendisini gizlemiştir. Oysa Gazi makam mevki gözetmeden Erzurum Kongresi'ni destekleyerek Kazım Karabekir Paşa'ya destek yönünde emirler vermiş, henüz geri çağırılma ve müfettişlik görevi elinden alınmadan önce bu faaliyetleri gerçekleştirmiştir.²⁹⁰ Bu ifadelere karşı gelen ve olayların yakın tanıklarından olan eski Erzurum valisi Münir Bey de (Akkaya) gazeteye mektup yazarak Erzurum Kongresi ile ilgili gelişmeleri anlatmış ve şöyle demiştir:

“... Kazım Karabekir Paşa Kolordu Kumandanlığı ile geldiği zaman ben Erzurum valisiydim. Hatıra defterimdeki kayıtlara göre vaziyetin hakikati şudur:

Karabekir Paşa 3/5/335 te (1919) Erzuruma geldi. Gazi Hz. 19/5/335 te Samsuna çıktılar ve Samsuna çıkar çıkmaz muhabereye, talimat vermeğe başladılar. Hem Karabekir Paşa, hem de vali olarak ben kendisinden direktif alıyorduk. Binaenaleyh millî hareket faaliyetleri noktaî nazarından Karabekir Paşa ile Gazi Hz.nin muvasalatları arasında üç ay değil ancak 16 gün kadar fark vardır. Erzurum Müdafaaî hukuk cemiyetinin Kâzım Karabekir Paşa daha Erzuruma gelmeden evvel vukubulan ısrar ve teşvikim üzerine teessüs etmiş bulunduğu ilk müdafaaî hukuk azalarının elbette hatırladadır. Binaenaleyh vali olarak milli hareket ve teşkilât hakkında Kâzım Karabekir Paşadan ne malûmat ve ne de talimat almışım. Vaziyet ve zamanın icap ettirdiği hususat hakkında daima kendisile sık bir temasta bulunur ve konuşurdum. Müdafaaî hukuk ve milli hareket hakkındaki ciddi ve faal icraat ancak Gazi Hz. Samsuna çıkmış, bana ve diğer valilere olduğu gibi Kâzım Karabekir Paşaya ve diğer kolordulara da verdikleri teşvikkâr ve ikazkâr emir ve irişatlarla başlamış, dallanmış ve uyanmıştır.

... Binaenaleyh Erzurum kongresinin de Karabekir Paşa tarafından değil, ancak Gazi Hz.nin Erzurumu teşrif ettiklerinden itibaren vukubulan teşebbüs ve istihzaratları neticesinde toplandığına canlı bir şahit bulunduğumu beyan eylemekliğin bir vicdan burcu bilirim efendim.”²⁹¹

²⁹⁰ Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997, s.213.

²⁹¹ **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1933, s.1,3 ; Erzurum Kongresinin toplanma sürecine ilişkin geniş bilgi için Bkz. Gencer - Özel, **a.g.e.**, s.105-108 ; Eroğlu, **a.g.e.**, s.126-129.

Merkezi İstanbul'da olan Vilâyatı Şarkiye Müdafai Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum şubesi 3 Mart 1919'da açılmıştır; bu şubenin idare heyeti tarafından tutulan 'Karar Defteri' o dönemdeki gelişmeleri ortaya koymasından bakımından önemli bir belgedir. Bu karar defterine göre, ilk aylarda cemiyette olumlu ve hareketli faaliyetlerin olmadığı tespit edilmiştir. Gazi Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkmasından sonra ise hem cemiyet teşkilatında, hem de askeri, mülkî bütün alanlarda sıkı bir faaliyetin başladığı özellikle 10 Temmuz'da Gazi'nin Erzurum'a gelmesiyle cemiyetin çalışmalarında büyük bir canlılık olduğu ve bunun da Karar Defteri'ne yansıdığı görülmüştür.²⁹²

Kazım Paşa'nın Milliyet gazetesine gönderdiği mektuplardan Paşa'nın o dönemdeki düşünce ve faaliyetleri de ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi, Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'nın daha ilk günlerinde durumu yanlış değerlendirmesi ve bu değerlendirmenin üzerine yanlış hükümlerde bulunmasıdır. Birinci Mektubunda Ermenistan taarruzundan bahsederken: "... *Ankara bir türlü mukabil harekete müsaade etmiyor, böyle bir hareketin millî felaketin başlangıcı olacağını zannediyordu*" derken Ermenistan'la mücadelesini Ankara'ya rağmen kazandığını ifade ediyordu. Oysa 15 Eylül 1920'de Genelkurmay Başkanlığı'na yolladığı telgrafta Ermenilere taarruzun yararlarını ve zararlarını bir rapor halinde bildirmiş ve kararı Genelkurmay'dan beklemiştir. Bunun üzerine Gazi, Genelkurmay Başkanı ile beraber hazırladıkları taarruz emrini, bir kararname şeklinde Kazım Paşa'ya tebliğ etmiştir. 'Zata mahsus ve bizzat açılacaktır' ibaresi ile 20 Eylül 1920 tarihinde Doğu Cephesi Komutanlığı'na gönderilen telgraf, Kazım Paşa'nın 15 Eylül 1920 tarihli şifreli telgrafına cevap olarak yollanmıştır. Bu telgrafta özetle, doğu ordumuzun derhal Kars istikametinde hareket etmesi, Ermenilerin üzerine yapılacak harekâta Gürcülerin dikkate alınarak topraklarına girilmemesi ve gerekirse onlarla da mücadele edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu kararın TBMM'nde alınan bir karar olduğu ve karar numarasının 225 olduğu Kazım Paşa'ya bildirilmiştir. Bu belge,

²⁹² **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1933, s.4.

Ermenilere yapılan taarruzunun TBMM'nin kararıyla olduğunu açık bir biçimde göstermektedir.²⁹³

Kazım Paşa üçüncü mektubunda: “... Şarkta yeni bir millî Türk hükûmeti vücuda getirerek şarkı tehlikeden kurtardıktan sonra Garp tehlikesi bertaraf edilebilir ve bu suretle mütareke hududu dâhilinde kalan anavatanımız kurtarılabilir.”²⁹⁴ diyerek ‘mütareke hududu’ndan memnun olduğunu ifade etmesi Paşa’nın o dönemdeki düşüncesini açıkça ortaya çıkarmıştır.

Konuyla ilgili bir yazı yazan Yunus Nadi Bey: “ ... Takdir ve hürmetle karşılanan bir vaziyeti bütün millî davanın temeltaşı gibi göstermekte ne askerlik ve ne de hakikat itibarile hiçbir isabet bulunmadığını ve bulunamayacağını müsaadelerile bugün açık söylemeğe mecburuz.”²⁹⁵ sözleriyle Kazım Karabekir Paşa’nın kendisini Milli Mücadelenin merkezi ve başlatıcısı olduğunu ifade etmesini eleştiriyordu.

Kazım Karabekir Paşa, beşinci mektubunda:

“... Ben itilaf devletlerinin aleyhimize harekete geçeceklerini bugün dahî tahmin etmiyordum. ...Kıtaatımı çete halinde dağıtma, inhilâlini ve bir Ermeni taarruzuna mukabele edemeyecek bir hale gelmesine mucip olurdu. Ben geldiğimden beri bir Şark taarruzu hazırlığında bulunduğum için bu emri mevkii tatbikata koymadım.”²⁹⁶ diyerek olayları değerlendirme biçimini ifade ediyordu. Buna göre Kazım Karabekir Paşa, İtilaf Devletlerinin harekete geçebileceklerini düşünmemiş ve gerektiğinde gerilla harbi yapması tavsiyesini yanlış değerlendirmiştir. Mektubundaki yazıdan anlaşıldığına göre de Kazım Karabekir Paşa, Gazi’nin düzenli ordu çalışmasının mimarı ve düzenli ordu taraftarı olduğunu unutmamıştır. Ayrıca Urfa, Antep, Maraş, Adana cephelerinde gerilla yöntemiyle başarılı olduğu da unutulmamalıdır.

²⁹³ **Cumhuriyet**, 22 Mayıs 1933, s.1,6.

²⁹⁴ **Milliyet**, 12 Mayıs 1933, s.4.

²⁹⁵ Yunus Nadi, “Büyük Dava Önünde Küçük İddialar”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1933, s.1.

²⁹⁶ **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1933, s.1 ; **Milliyet**, 14 Mayıs 1933, s.5.

Erzurum Kongresi'nde bulunmuş olan Denizli milletvekili Mazhar Müfit Bey (Kansu) de Erzurum Kongresi'nin açılışı ile ilgili gazeteye mektup yazarak : “ *Gazi Hazretleri Erzuruma geldikleri zaman Kazım Paşa'nın hazırladım dediği kongreden eser yoktu. Kongrenin küşadına ancak Gazi Hazretleri muvaffak oldular.*”²⁹⁷ sözleriyle Kazım Karabekir Paşa'nın söylediklerini doğrulamıyordu. Aynı şekilde, Kazım Karabekir Paşa'yı doğrulamayan ve dönemin tanıklarından olan eski İstanbul milletvekili Ali Rıza Bey de gazeteye yazdığı mektupta, Kazım Paşa'nın sözlerinin hayali ve bir masaldan ibaret olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ Kazım Karabekir Paşa'nın mektuplarından birinde “Gazi'nin İstanbul'dan isteği dışında gönderildiğini söylemesi üzerine, Milliyet gazetesinde ‘Millici’ imzasıyla cevap verilmiş ve Nutuk'tan örnekler verilerek yazı şu cümlelerle tamamlanmıştır:

“... İşin içine yalnız insafsızlık değil mühim nispette samimiyetsizlik karıştırmadan Gazinin nutkundan bu uzun fıkranın yalnız «beni İstanbuldan def' ve teb'it maksadile Anadoluya gönderenler» sözünü misal olarak Gazi Mustafa Kemal'in kendi arzusu hilâfına Anadoluya gönderildiğini söylemek tarih ve hakikate karşı pek büyük saygısızlık olmaz mı?”²⁹⁹

Ali Rıza Bey, yazdığı makalede Kazım Karabekir'in Kars Fatihi olarak tanınmasına kimsenin itiraz etmediğini, ancak şerefi sadece kendisine mâl etmesinin büyük bir iddia olduğunu belirterek, Kazım Karabekir Paşa'nın Kurtuluş Savaşı'ndan sonra başlayan büyük inkılâp hareketleri karşısında algılamasının ve hazmının durmasının üzüntü verici olduğunu belirtiyordu.³⁰⁰ Diğer taraftan, Kazım Karabekir Paşa'nın anılarında adı geçen ve Gazi'nin Şişli'deki evinde Kazım Karabekir Paşa ile olan sohbetine tanık olan Ruşen Eşref (Ünaydın), Kazım Karabekir Paşa'nın söylediği gibi sohbet esnasında Gazi tarafından dışarıya çıkarılmadığını, Paşa'nın bu konudaki sözlerinin doğruyu ifade etmediğini açıklamıştır.³⁰¹

²⁹⁷ **Milliyet**, 12 Mayıs 1933, s.4.

²⁹⁸ **Milliyet**, 13 Mayıs 1933, s.1,5.

²⁹⁹ **Milliyet**, 14 Mayıs 1933, s.8.

³⁰⁰ Ali Rıza, “ İstiklal Mücadelesinde Gerilla (Çete Harbi II)”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1933, s.4.

³⁰¹ **Milliyet**, 16 Mayıs 1933, s.8.

Milliyet gazetesine gönderdiği mektuplar yüzünden adeta eleştiri bombardımanına tutulan Kazım Karabekir Paşa için Yunus Nadi de şöyle diyordu:

“ ...Evvvelce Mustafa Kemalın Ankaraya değil, Sivastan bir adım bile garbe gitmemesi lâzım geldiği mütaleasında bulunmuş olan Kazım Karabekir Paşanın, meclisi meb’usan İstanbulda toplandıktan sonra, artık heyeti temsiliyenin memleket mukadderatını bu meclise tevdi ederek sahnedan çekilmesi lazım geldiği mütaleasında dahi bulunmuş olduğunu o zamana ait olarak, imzası altında şimdi neşredilen bir telgraftnamesinden hayretle öğreniyoruz.”³⁰²

Milli Mücadele esnasında Gazi’nin yanında bizzat bulunan Kazım Paşa (İnanç) ise, Kazım Karabekir Paşa’nın Gazi ile ilgili söylediği «İstanbul’dan aksi yönde arzusuna rağmen uzaklaştırıldı» sözünü değerlendirmiştir. O dönemde Genelkurmay’a vekâleten başkanlık yapan Kazım Paşa, gazeteye gönderdiği mektupta, 9. Ordu Müfettişlik görevinin yetkilerini bizzat Gazi’nin kendisine yazdığını bildirmiş ve Gazi’nin İstanbul’dan bir an evvel çıkmak için tüm gücüyle çalıştığını söylemiştir.³⁰³

Kazım Karabekir Paşa ile ilgili tartışmaların merkezinde yer alan ve dönemin yakın tanıklarının, belgelerini göstererek tartışmayı sürdüren Milliyet gazetesinin ‘Ankaralının Defteri’ köşesinde ‘Millici’ imzasıyla çıkan yazılar tarihe ışık tutar nitelikteydi. Millici, yazılarından birinde şu cümlelerle muhatabına soruyordu: “Karabekir Paşa İstanbula çektiği telgraftın Gazi tarafından yazıldığını unuttu mu ki kendisine malederek öğünüyor?”³⁰⁴

Kazım Karabekir Paşa’nın yazılarında eleştirdiği kişilerden biri de Falih Rıfki (Atay) idi. Falih Rıfki ise yazısında: ...Bu adamla konuşulmaz: Böyle bir adam ancak bir ders olarak millete teşhir olunur,”³⁰⁵ diyordu.

³⁰² Yunus Nadi, “Millî Tarihimizin Mühim Bir Safhası”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1933, s.1.

³⁰³ **Milliyet**, 16 Mayıs 1933, s.1-2.

³⁰⁴ **Milliyet**, 17 Mayıs 1933, s.8.

³⁰⁵ Falih Rıfki (Atay), “Bu Zatla Konuşulamaz”, **Milliyet**, 19 Mayıs 1933, s.1.

Şevket Süreyya da Kadro’da; Kazım Karabekir Paşa’nın komutanlık gücünün ve askeri harekâtlarının tartışılabileceğini, fakat Şeflik vasfının O’nda hiçbir zaman olmadığını vurguluyordu. Milli Mücadele’nin Şefinin Gazi olduğunu, çünkü bu mücadeleyi sezen, yaygınlaştıran, merkezileştiren ve mücadeleye millet ölçüsünü kazandıranın Gazi olduğunu belirtiyordu.³⁰⁶ Yunus Nadi Bey yaptığı bir başka eleştiride; Kazım Karabekir Paşa’nın günlük şeklinde biyografisini yazdığını ve bu biyografinin kısa kısa, başsız ve sonsuz dedikoduları içeren bir günlük olduğunu, hatta masal niteliği taşıdığını belirtmiştir.³⁰⁷

Kazım Karabekir Paşa’nın yazılarına Ankara milletvekili Aka Gündüz Bey’den de cevap gelmiş, Aka Gündüz yaptığı değerlendirmede konunun iki yerde düğümlendiğini vurgulamıştır. Bunlardan birincisi, Karabekir’in Gazi’yi Anadolu’da çalışmaya davet ettiğini söylemesi, ikincisi de Gazi’ye teklif edilen bakanlık görevinin yine Karabekir Paşa’nın telkinleriyle reddedilmiş olduğu iddiasıdır. Aka Gündüz Bey, Mondros Ateşkes Antlaşması’ndan hemen sonra Gazi’nin kendisine ifade ettiği sözleri şöyle açıklıyordu:

“... Bütün milletin bilmesi lâzımdır ki memleketin uğradığı bu kaza ancak anayurdun ortasında çalışmakla tamir edilebilir. Bir Mondros mütarekesi, bu şekilde bir işgal ve bu şekilde dâhili politika gürültüleri mevcut oldukça İstanbulda hiçbir şey yapılamaz. Milletin ruhu zindedir. Cevheri bozulmamıştır. Onu gene kendi içinden harekete getirmek lâzımdır. Bunu böyle yapacağım.

... Bu günkü kabineye istanbulun şehir çerçevesi içinde kalmış hususi bir heyetten başka bir şey denilemez. Devletin bütün mekanizmaları bozulmuştur. Aczi mutlak içindedir.

... Bu vaziyet içinde Dâhiliye nezaretini kabul etmekle ne olacak? Fikrim şu ve bu şekilde bir kabinenin bütün gayretlere rağmen aczi mutlak içinde bocalaması değil, bütün memleketin kurtulması noktasındadır. Bunun için de en iyi muhit Babiâli

³⁰⁶ Şevket Süreyya, “Bir Münakaşanın Manası”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 17, Mayıs 1933, s.5-6.

³⁰⁷ Yunus Nadi, “Kazım Karabekir Paşa Ne Demek İstiyor”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1933, s.1.

*haricinde ve anayurt ile dađınık vaziyete dūřmūř milletini içinde yepyeni bir hamle ile iře bařlamak lāzımdır. Bunu bōyle yapacađım... Yapmak için de tedbirlerimi almıřımdır.”*³⁰⁸

Bu açıklamalar, Gazi'nin her tūrlū hazırlığını Mondros Ateřkes Antlaşması'ndan hemen sonra bitirmiş olduğunu ve bu durumda Kazım Karabekir Pařa'nın hazırlıkları ben herkesten ōnce yaptım demesinin gerçekleri yansıtmadığını gōstermektedir.

Gazetelerde ıkan Kazım Karabekir Pařa'nın mektupları ile ilgili olarak Gazi'ye, mektupları okudunuz mu? diye soran Hakimiyeti Milliye başyazarı Falih Rıfki'ya Gazi: “ Okudum. Bu mektubu yazan ūzerine akıl doktorlarının dikkat nazarını celbederim”³⁰⁹ diyerek yazılanları ōnemsemediđini belirtmiştir.

Kazım Karabekir Pařa'nın Gazi'ye karřı muhalif hareketleri çok daha ōnceki tarihlere kadar inmektedir. Kazım Karabekir Pařa, Rauf (Orbay), Refet Pařa (Bele), Adnan Bey (Adıvar), Ali Fuat Pařa (Cebesoy) gibi muhaliflerle Cumhuriyetin ilanından kısa bir sūre sonra halife ile siyasi konularda gōrūřmeye bařlamıř, hatta 12 Kasım 1923'te bizzat ziyaretine gitmiřtir. Ziyaretle ilgili dūřūncelerini yazdıđı anı defterinde, Gazi'nin, çıkamadıđı makamı yıkmaya çalıřtıđını belirtmiřtir. Bu, Kazım Karabekir Pařa'nın nasıl bir psikoloji içerisinde olduđunu gōstermesi bakımından ilginçtir. Bu dūřūnceye gōre Gazi, inkılāpları kendisi için yapmaktaydı. Her makamı ele geçiriyor, ele geiremediđini yıkıyordu. Bu arada, Gazi'ye bu tarzda muhalefette bulunulması İngiltere'nin o dōnemde Tūrkiye'ye karřı uyguladıđı politikalarına ve dolayısıyla da çıkarlarına çok uygun dūřmūřtūr.³¹⁰

Gazi'ye karřı yapılan bu muhalefet sonucunda 17 Kasım 1924'te ilk muhalefet partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ortaya çıkmıřtır. TCF yeni rejime karřı olan bütūn unsurları istemeden de olsa būnyesinde birleřtirdi. Muhalefetin artmasıyla ūlkede sorunlar būyüdü. İrtica ve bōlucölük kargařa ortamını besledi.

³⁰⁸ **Milliyet**, 15 Mayıs 1933, s.1,5.

³⁰⁹ **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1933, s.1 ; **Milliyet**, 8 Mayıs 1933, s.1.

³¹⁰ Murat ulcu, **Cumhuriyet'in İlanı**, Kartaş Yayınları, İstanbul, 1992, s.109.

Buna, İngiltere'nin kışkırtmaları da eklenince doğuda Şeyh Said İsyanı çıktı. Bu gelişme sonucu TCF Bakanlar Kurulu kararıyla kapatıldı.³¹¹

1933 yılına gelindiğinde Kazım Karabekir Paşa'nın hala muhalefette olduğu görülmektedir. Bu kez de gazetelerde çıkan yazıları ile muhalefet yapmaya çalışmıştır. Ancak kendisine yoğun bir şekilde gelen eleştiriler sonucunda bu yazılarını da kesmiş ve daha sonraki bir dönemde Milliyet gazetesindeki "Ankaralının Not Defteri"ne cevap niteliğinde "İstiklâl Harbimiz" adlı bir kitap yazmıştır. Böyle bir kitabın yazıldığını ve içinde Nutuk'a karşı görüşlerin olduğu bildirilince Gazi, Kılıç Ali Bey'i görevlendirmiş, Kılıç Ali Bey de matbaacıya kitabın sakıncalı olduğunu söyleyerek, basılan tüm kitapları satın almıştır. Ve daha sonra iki nüshası hariç imha etmiştir.³¹² Daha sonra Kazım Karabekir Paşa'nın ve yakın arkadaşlarının evleri aranarak, Genelkurmay'a teslim edilmesi gereken evraklara el konulmuştur. Yapılan incelemeler sonucunda Gazi bu konuda yanındaki yetkililerin etkisinde kalarak yanlış karar verdiğini kabul etmiş ve şöyle demiştir:

*"Önemli dediğiniz belgelerin bunlardan ibaret ve kitabın içeriğinin de bu şekilde olduğunu bilseydim, ne kitapların satın alınmasına ve ne de belgelere bu şekilde el konulmasına izin verirdim."*³¹³

Kazım Karabekir Paşa'nın İstiklal Harbimiz adlı kitabı da sonra bilirkişi raporu ve mahkeme kararıyla yayımlanmıştır. * 1940'lı yıllarda Kazım Karabekir Paşa, yakın arkadaşı İsmet Paşa'nın Cumhurbaşkanı olmasından sonra İstanbul milletvekili seçilmiş, bir süre sonra da protokol sırasında Cumhurbaşkanı'dan sonra gelen Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı olmuştur.³¹⁴

³¹¹ Gencer - Özel, a.g.e., 220-222 ; **Aralof'un Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Haz., Erol Cihangir, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005, s.148.

³¹² **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Der., Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, s.306-307.

³¹³ **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, s.308.

³¹⁴ Kazım Karabekir, **Paşaların Hesaplaşması: İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?**, Hazırlayan İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s.13.

* İddianame ve bilirkişi raporu için Bkz.Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Sadeleştiren Faruk Özerengin, Emre Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1969

1933 yılında basını uzun bir süre meşgul eden Kazım Karabekir Paşa olayı, Paşa'nın destek bulamadığı ve olayları bizzat yaşayan dönemin tanıklarının gönderdiği yazılarla zor durumda kalmasına neden olan bir konudur. Ancak bunun sorumlusu da yine kendisi olmuştur. Paşa'nın Milli Mücadelenin başlatıcısı, Erzurum Kongresi'nin mimarı, Ermenileri yenebilen tek komutan olduğunu düşünmesi ve bunları ifade etmesi toplumun O'na karşı olan sevgisini kaybetmesine sebep olmuştur. Bütün bu gelişmelere rağmen kadirşinas Türk halkının Kazım Karabekir'in Ermenilere karşı mücadelesini unutmadığı ve Paşa'yı Büyük Millet Meclisi Başkanı yaparak ödüllendirdiği görülmektedir.

D) BURSA OLAYI VE GAZİ MUSTAFA KEMAL'İN BURSA NUTKU

Ocak ayında yurt gezisine çıkan Gazi Bursa'ya gelmek üzere 17 Ocak günü Mudanya'ya gelmiş, buradan da Bursa'ya geçmiştir.³¹⁵ 18-19 Ocak günlerinde Bursa'nın çeşitli yerlerini gezdikten ve tetkiklerini bitirdikten sonra 20 Ocak'ta Gemliğe gelerek Gülcemal vapuru ile Balıkesir'e hareket etmiştir. Bu gezi Kütahya, Adana, Gaziantep, Adana ve Mersin'in ardından vapurla Antalya ve İzmir'e kadar sürdü.³¹⁶

Bursa'da ezan ve kamet Türkçe okunmakta iken, bayrama yakın bir tarihte kametin Arapça okunmaya başlandığı görülmüştür. Durum din görevlilerine bildirilmiş, din görevlilerinin de bir eylem niteliğinde olmak üzere işlerinin başına gelmedikleri görülmüştür. 1 Şubat günü görevine gelmeyen Ulu cami müezzininin yerine Topal Halil adında birisi ezanı Türkçe yerine Arapça okumuş, oradan geçen sivil polis Topal Halil'in ismini tespit etmiştir. Bu küçük olay cemaat arasında dedikoduya sebep olmuş, daha sonra kamet yine cemaatten Tatar İbrahim tarafından

³¹⁵ Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi*, s.542.

³¹⁶ Önder, *a.g.e.*, s.110.

Arapça okunmuştur. Namaz kılındıktan sonra, cemaatten birisi sivil polisin Arapça ezan okuyanın ismini tespit etmesine kızarak, yüksek sesle Yahudilerin ve Hıristiyanların serbestçe ibadetlerini yapabildiklerini, buna karşılık Müslümanların baskı altında tutulduklarını ifade etmiştir. Bu cemaati ayaklandırmış, camiden çıkanlar gürültü çıkartarak Vakıflar Müdürlüğü'nü basmışlardır. Burada Arnavut Seyfettin adlı kişi, yüksek sesle halkın Türkçe ezan istemediğini söylemiştir. Vakıflar Müdürü konu ile alakasının olmadığını, konuyu valiye anlatmalarını tavsiye edince kalabalık valiliğin önüne gelmiş, valinin makamında olmadığını görünce merdivenlere oturmuşlardır. Halk bu kalabalığa katılmamıştır. Emniyet güçlerinin gelmesiyle eyleme katılanlar yakalanmışlardır.³¹⁷

Bu olay Gazi'ye 3 Şubat günü İzmir Kordonboyu'ndaki köşkünde yemek yerken bildirilmiş, olayı yerinde incelemek için o gece İzmir'de verilen baloya katılmayarak gece yarısından sonra saat 3.³⁰'da trene binerek Afyon'a hareket etmiştir. İsmet Paşa da Afyon'a gelerek Gazi ile buluşmuştur. Gazi, buradan Bilecik'e geçerek, otomobille 5 Şubat günü Bursa'ya ulaşmıştır. 5 Şubat günü hükümet resmi bir tebliğ yayımlamış, olayın gelişimini ve olaya karışan şahısların adlarını kamuoyuna açıklamıştır. İsmet Paşa, Ankara'da bakanlarla dört saat süren bir toplantı yapmıştır. İçişleri ve Adalet Bakanları ile Emniyet Genel Müdürü Bursa'ya giderek olayların gelişimini yakından takibe almışlardır.³¹⁸ Bursa'da bulunan Gazi, 6 Şubat günü İçişleri ve Adalet Bakanları'yla yaptığı görüşmeden sonra Anadolu Ajansı'na şunları söylemiştir:

“ Bursaya geldim, hâdise hakkında alâkadarlardan malûmat aldım. Hâdise haddizatında fazla ehemmiyeti haiz değildir. Herhalde cahil mürteciler cumhuriyet adliyesinin pençesinden kurtulamıyacaklardır. Hadiseye dikkatimizi bilhassa çevirmemizin sebebi, dini siyaset ve her hangi bir tahrike vesile etmeğe asla müsamaha vermiyeceğimizin bir daha anlaşılmasıdır. Meselenin mahiyeti esasen din

³¹⁷ **Cumhuriyet**, 6 Şubat 1933, s.1,3 ; **Milliyet**, 6 Şubat 1933, s.1,6.

³¹⁸ **Milliyet**, 6 Şubat 1933, s.1.

*değil, dildir. Kat'i olarak bilinmelidir ki Türk milletinin millî kimliği bütün hayatında hakim ve esas olacaktır.”*³¹⁹

İçişleri ve Adalet Bakanı ile Emniyet Genel Müdürü'nün soruşturmaları sonucunda olayın çok kapsamlı olmadığı ortaya çıkmakla beraber olayda ihmali görülen Bursa savcısı, sulh hâkimi ve müftüsü görevinden alınmıştır.³²⁰ İşte böyle bir ortamda Gazi, Bursa Nutku'nu Çelik Palas yanındaki köşkte verilen yemekte 6 Şubat 1933 akşamı söylemiştir. Konuşmayı yayımlayan gazeteci Rıza Ruşen Yücer'e göre sofrada bulunanlardan biri Gazi'nin gönlünü almak için, «*Efendim, Bursa gençliği bu hadiseyi hemen bastıracaktı fakat zabıta ve adliyeye olan güveninden ötürü...*» diye söze başlamış, ama devam edememiştir. Çünkü Gazi, konuşmacının sözünü kesmiş ve bugün Bursa Nutku olarak bilinen konuşmasını yapmıştır:

“ Türk genci, inkılâpların ve rejimin sahibi ve bekçisidir. Bunların lüzumuna, doğruluğuna herkesten çok inanmıştır. Rejimi ve inkılâpları benimsemiştir. Bunları zayıf düşürecek en küçük veya en büyük bir kıpırtı ve bir hareket oldumu; bu memleketin polisi vardır, jandarması vardır, adliyesi vardır... demeyecektir. Hemen müdahale edecektir. Elle, taşla, sopa ve silahla... Nesi varsa onunla eserini koruyacaktır.

Polis gelecektir; asıl suçluları bırakıp suçlu diye onu yakalayacaktır. Genç 'polis henüz inkılâp ve cumhuriyetin polisi değildir' diye düşünecek fakat asla yalvarmayacaktır. Mahkeme onu mahkûm edecektir. Yine düşünecek: 'Demek adliye de ıslah etmek, rejime göre düzenlemek lâzım...'

Onu hapse atacaklar, kanun yolundan itirazlarını yapmakla beraber; bana, İsmet Paşa'ya, Meclis'e telgraflar yağdırıp haksız ve suçsuz olduğu için tahliyesine çalışılmasını, kayırılmasını istemeyecek... diyecek ki: 'Ben, inan ve kanaatimin icabını yaptım. Müdahale ve hareketimizde haklıyım. Eğer buraya, haksız olarak

³¹⁹ **Milliyet**, 7 Şubat 1933, s.1 ; Mehmet Önder, **a.g.e.**, s.111.

³²⁰ **Cumhuriyet**, 8 Şubat 1933, s.1,6.

gelmişsem, bu haksızlığı meydana getiren sebep ve amilleri düzeltmek de benim vazifemdir...'

*İşte benim anladığım Türk genci ve Türk Gençliği”*³²¹

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Gazi'ye önermesiyle bu konuşmanın yayımlanması engellenmiştir. Haber gazetelere geçmemiş, resmi belgeler arasına da girmemiştir.³²²

Bursa'daki irtica olayı bütün yurttan kınanırken Yunus Nadi de yazdığı makalede olaya değinmiş, ibadetin Türkçe yapılması görüşünü desteklemek amacıyla şu görüşleri ifade etmiştir.

*“ ... İslâmın şartlarından biri dil ile ikrar ve kalp ile tasdik etmek değil midir? Yabancı bir dilin manasını anlamadığınız sözlerle neyi tasdik ve ikrar etmiş olabilirsiniz? Ve manasını anlamadığınız sözlerle niyetiniz öyle de olsa hatta Tanrıya ibadet etmiş sayılabilir misiniz? Ezberden okuduğunuz sözlerin manaları nedir ki onlarla bir yüce Tanrıya kulluk vazifesi ifa etmiş sayılacaksınız?”*³²³

6 Şubat günü Vakıflar müdürlüğüne ve camilere tebligat yapılarak bütün camilerde Türkçe ezan okunması talimatı verilmiştir.³²⁴ Bursa'daki olay üzerine ülkenin hemen hemen her yerinden kınama telgrafları çekilmiştir.³²⁵ Konu üzerinde bir başka yazı yazan Yunus Nadi, ibadetin Türkçe yapılması gerektiği konusundaki düşüncesinde ısrar ediyor, çeşitli örnekler vererek şöyle diyordu:”... *Türkçe dille yapılacak ibadetten şüphe etmek, Allahın Türkçe olarak ifade etmiş olacağımız*

³²¹ Sadi Borak, **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997, s.252 ; Nurer Uğurlu, **Atatürk ve Türk Devrimi**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003, s.134 ; Mahmut Goloğlu, **Atatürk İlkeleri ve Bursa Nutku**, Goloğlu Yayınları, Ankara, 1973, s.60.

³²² Alp Kuran, **Burada Atatürk Yargılanıyor**, Haşmet Matbaası, İstanbul, 1972, s.60.

³²³ Yunus Nadi, “ Bursa'daki Çok Ayıp İrtica Hâdisesi”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1933, s.1,2.

³²⁴ **Milliyet**, 7 Şubat 1933, s.1.

³²⁵ **Milliyet**, 12-13, Şubat 1933, s.1.

*temennileri ve tazarruları anlamıyacağını zannetmekle müsavi sayılacak kadar abestir.”*³²⁶

Bursa'daki bu irtica olayının basına yansımaları 6 Şubat'ta gerçekleşmiştir. Bunun sebebi ise sonradan anlaşıldığına göre savcı Sakıp Bey'in haberin gazetelerde yayımlanmasını yasaklaması olmuştur. Haber gazetelere yansımaları, Gazi'nin olayın üzerine Bursa'ya gitmesi ve basına yapılan engellemelerin de kalkmasıyla söz konusu olmuştur.³²⁷ Tarih 16 Şubat'ı gösterdiğinde Bursa'daki irtica olayından dolayı 24 kişi tutuklanmıştır.³²⁸ Bu yöndeki tutuklamalar diğer illere de yansımış, buralarda da tutuklamalar yapılmıştır.³²⁹

Hükümet tutukluları Çorum'da yargılama kararı almış ve tutukluları Çorum'a göndermiştir.³³⁰ Çorum'daki mahkemede yargılanan tutukluların davaları Mart ve Nisan aylarında devam etmiş bazıları 10 gün, bazıları ise 1 yıl hapis cezası almışlardır.³³¹ 1 Mayıs'ta sona eren mahkemede toplam 19 kişi daha cezaya çarptırılmıştır. 9 kişiye 2'şer yıl, 10 kişiye de 1'er yıl olmak üzere hapis cezası verilmiştir.³³²

Gazi, Bursa'daki olaya çok üzölmüş, laikliğe karşı duyarlılığını göstererek hemen olay mahalline gitmiştir. Yeni bir Menemen Olayı'nı yaşamak istemeyen Gazi, durumun çok ciddiye alınacak düzeyde olmadığını görünce Bursa'dan ayrılmıştır. Olay mahallinde söylediği Bursa Nutku ile gençlerden beklentilerini ifade ederken, bu nutkun Gazi'nin “Gençliğe Hitabe”siyle olan benzerliği dikkat çekicidir.

Gazi'nin Bursa Nutku'na ilk kez Rıza Ruşen Yücer'in 1947'de yayımladığı “Atatürk'e Ait Birkaç Fıkra ve Hatıra” adlı kitapta yer verilmiştir. 11 yıl sonra o dönemin iktidar çevrelerince bu konuşmanın yapılmadığı söylenmiştir. Konuşmanın

³²⁶ Yunus Nadi, “ Mes'elenin Mahiyeti: Din Değil, Dil!”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1933, s.1.

³²⁷ **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1933, s.3.

³²⁸ **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1933, s.1.

³²⁹ **Milliyet**, 20 Şubat 1933, s.1,6.

³³⁰ **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1933, s.1,4 ; **Son Posta**, 5 Mart 1933, s.3.

³³¹ **Cumhuriyet**, 26 Mart 1933, s.2 ; **Cumhuriyet**, 9,12,14, Nisan 1933, s.3.

³³² **Cumhuriyet**, 1 Mayıs 1933,s.1.

yapıldığı gün yemekte bulunanlar da bu konuşmayı doğrulamışlardır. Gazi'nin bu konuşmasını kaleme alan Rıza Ruşen Yücer, Menderes iktidarının kendisine bu anekdotu yalanlaması için baskı yaptığını ve tehdit ettiğini ifade etmiştir.³³³ 1966 tarihinde Bornova Savcılığı Bursa Nutku'nu bir bildiri şeklinde yayımlayan Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Ahmet Çelikkol adlı öğrenciye “halkı kanunlara karşı kışkırtmak” iddiasıyla dava açmıştır.³³⁴ Mahkemede açıklanan bilirkişi raporunda; 1966 Adli Yılı açış nutkunda Yargıtay Başkanı'nın Bursa Nutku'nu okuduğu bildirilmiş, ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'na 1963 tarihinde basılmış bir eserde de Bursa Nutku'nun yer aldığı belirtilmiştir.³³⁵ Yine aynı mahkemeye sunulan Türk Tarih Kurumu'nun yazısına göre, Türk Tarih Kurumu Bursa Nutku ile ilgili sözler üzerine gerekli incelemeleri yapmış, bu incelemeler sonucunda bu sözlerin Gazi'nin 1933 Şubat'ında Bursa'da yaptığı konuşmadan mealen alınmak suretiyle çeşitli tarihlerde basılmış olduğu kanaatine oybirliği ile varmıştır.³³⁶ Savcı Osman Kırkyaşaroğlu, mahkemeye sunduğu belgeler arasına dönemin birçok ünlü şahsiyetinin yazıları olduğunu iddia ettiği belgeleri de eklemiş,³³⁷ ancak Hasan Rıza Soyak, Afet İnan ve Falih Rıfkı Atay bu yazıların kendilerine ait olmadığını ve Bursa Nutku'nun gerçek olmadığına dair hiçbir yazı ve söz söylemediklerini belirtmişlerdir.³³⁸ Olayların ve belgelerin gelişimine bakılarak bir karar verilmesi gerektiğinde Bursa Nutku'nun Gazi tarafından söylendiği görülmektedir.*

³³³ Borak, **a.g.e.**, s.251-252.

³³⁴ A.Osman Kırkyaşaroğlu, **Atatürk'ün Bursa Nutku Davası: Anılar, Doğrular, Yanlışlar,Kararlar, Deliller,Belgeler, Basın Yazılarıyla, İstiklâl Matbaası**, İzmir, 1986,s.39.

³³⁵ Kırkyaşaroğlu, **a.g.e.**, s.39-41.

³³⁶ Kırkyaşaroğlu, **a.g.e.**, s.95

³³⁷ Kırkyaşaroğlu, **a.g.e.**, s78-79

³³⁸ Kuran, **a.g.e.**, s.78 ; Uğurlu, **a.g.e.**, s.142-144.

* Ayrıntılı bilgi için Bkz. Reşit Ülker, Atatürk'ün Bursa Nutku (Tanıklar ve belgelerle), Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, 1998.

E) CUMHURİYETİN 10. YIL DÖNÜMÜ KUTLAMALARI

Yıllarca bir cepheden diğerine koşarak büyük başarılar kazanan ve Osmanlı Devleti'nin en seçkin komutanlarından biri olan Gazi, Osmanlı Devleti'nin Mondros Antlaşmasını imzalamasıyla sonun başlangıcını görerek üniformasını çıkarmış, halkı ile bütünleşmiş, sade bir vatandaş olarak Milli Mücadele'nin meşalesini yakmıştır.

Dünyanın hayretle izlediği Milli Mücadele'yi organize eden ve bizzat ordunun başında düşmanı yenilgiye uğratan büyük komutan, Cumhuriyeti ilan ederek köşesine çekilmemiş, çok büyük inkılapları birer birer gerçekleştirerek çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış bir Türkiye için var gücüyle çalışmıştır.

Cumhuriyetin 10. yılına gelindiğinde artık büyük başarılarla imza atmış, kendine güvenen, komşularıyla dost, çağdaşlığa doğru emin adımlarla ilerleyen bir ülke vardır. Cumhuriyetin 10. yıldönümünü bir bayram havası içerisinde kutlamak düşüncesiyle 9 Haziran günü Abdülmuttalip Bey (Öker), Hakkı Tarık Bey (Us), Hasan Cemil Bey (Çambel), Hasan Reşit Bey (Tankut), Necip Ali Bey (Küçüka), hazırladıkları kanun tasarısını Meclis başkanlığına vermişlerdir.³³⁹ 12 madde içeren tasarının başlığı; Cumhuriyet İlanınının 10. Yıl Dönümü Kutlama Kanunu şeklindedir. Kanun tasarısı 11 Haziran günü kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.³⁴⁰ Kanunla, hükümet bayramdan 10 gün önce ve 10 gün sonra olmak üzere kendi nakil vasıtalarının tarifelerini indirebilecekti. 10. yıl dönümü kutlamaları için hazırlanan evraklardan posta ücreti alınmayacaktı. Bayram günlerinde bütün telgraf, mektup ve kart ücretleri yarıya indirilecekti. Cumhuriyetin 10. yıl hatırası olarak bir madalya basıp, dağıtmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı yetkili kılınmıştır.³⁴¹

Temmuz ayında başlatılan 10. Yıl Kutlamaları hazırlıkları için bir komisyon kurulmuş, CHF genel sekreteri Recep Bey komisyon başkanı, Erzurum milletvekili

³³⁹ TBMM ZC, Devre IV, Cilt XVI, 1933, s.212.

³⁴⁰ Düstur, 3. Tertip, Cilt 14, s.1531.

³⁴¹ Cumhuriyet, 12 Haziran 1933, s.3.

Nafi Atuf Bey (Kansu), Milli Savunma Bakanı, İçişleri ve Milli Eğitim müsteşarları da komisyon üyeleri olarak seçilmişlerdir.³⁴² Komisyon üyeleri çalışmalarına hemen başlamış, aldıkları 6 maddelik kararı valiliklere tebliğ etmişlerdir. Tebliğde yapılacak işlerin büyük boyutta, hareketli, renkli, zekâ ürünü, anlamlı çalışmalar olması gerektiği belirtilmiştir.³⁴³

Komisyonun 22 Temmuz'da yaptığı toplantıda olayın büyük heyecanını halka duyurmak için her vasıttan yararlanmak, yurdun her tarafında en az bin konferans ve beş yüz temsil yapmak, büyük meydanlarda radyo yayını yapmak, gazete yayımlarında inkılâbın anlamı ve büyüklüğünü anlatan sözler, grafikler, temsili resimler meydana getirmek gibi kararlara varılmıştır. Aynı toplantıda, işlerin daha hızlı ve düzenli yürütülebilmesi için altı komite kurulmuştur. Bu komiteler; konferans, basın, dekorasyon, tören, temsil ve radyo komiteleridir.³⁴⁴ Kutlama harcamaları için bakanlık ve diğer devlet dairelerinden 50.000 Türk lira'sının kesilerek bir hesapta toplanması amacıyla hazırlanan kanun kabul edilmiştir.³⁴⁵

10. Yıl kutlamaları için yurdun her tarafında hummalı çalışmalar yapılmış, yeni komiteler oluşturulmuş, köy komitelerinde ve konferans komitelerinde çalışacaklar isim isim belirlenmiştir.³⁴⁶ Milli Eğitim Bakanlığı 10. yıl anısına 200.000 adet madalya bastırmıştır. Madalyaların bir yüzüne Gazi'nin kabartma resmi, diğer yüzüne, Türkiye Cumhuriyeti 1923–1933 ibaresi konulmuştur.³⁴⁷ CHF tarafından 4.000 ay-yıldızlı Türk bayrağı yaptırılmış, ayrıca CHF için bir daimî bayrak şekli tespit edilmiştir. Bu bayrağın şekli kırmızı zemin üzerine her biri ayrı uzunlukta olan, beyaz renkli mızraklar olup, her mızrağında Cumhuriyetin bir ilkesi sembolize edilmiştir.³⁴⁸

17 Eylül günü Kutlama Komitesi önemli kararlar almıştır;

³⁴² **Milliyet**, 14 Temmuz 1933, s.2.

³⁴³ **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1933, s.3.

³⁴⁴ **Cumhuriyet**, 31 Temmuz 1933, s.1-2.

³⁴⁵ **Düştur**, 3.Tertip, Cilt 17, Ankara Başvekalet Matbaası, 1936, s.1781.

³⁴⁶ **Cumhuriyet**, 28 Ağustos 1933, s.2.

³⁴⁷ **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1933, s.3.

³⁴⁸ **Milliyet**, 16 Eylül 1933, s.3.

1-Cumhuriyeti seven her vatandaş gündüz evine bir bayrak, gece de bir fener asacaktır.

2-Şehirlerin değişik yerlerine hopörler konulacaktır.

3-Şehirlerde halka hitap edilecektir.

4-Galata ve İstanbul kulelerine yeterli sayıda ışıldak konulacaktır.

5-Taksim'deki Gazi abidesi elektrikle aydınlatılacaktır.

6-Arabalı vapurlardan havai fişekler atılacak, ışıkları yanacak ve o gece sabaha kadar boğazda dolaşacaklardır.

7-Esnaf cemiyetleri kendilerini temsil eden şekillerle gündüz resmigeçide, gece fener alayına katılacaktır.

8-Onuncu yıl marşı binlerce genç tarafından hep birlikte söylenecektir.

9-Gazeteler her zamanki hacimlerinin dört-beş misli fazla basılacaktır.³⁴⁹

Şair Faruk Nafiz (Çamlıbel) ve Behçet Kemal (Çağlar) tarafından birlikte yazılan şiir, Cemal Reşit Rey tarafından bestelenmiştir.³⁵⁰ Cumhuriyetin 10. yılı için hazırlanmış olan bu marş, yurdun her tarafında prova edilmiş, öğrencilere ve halka ezberletilmiştir.³⁵¹ 13 Ekim günü Beyazıt meydanında şehir bandosunun eşliğinde binlerce kişinin katıldığı bir saat süren bir prova yapılmıştır.³⁵² Kutlama komitesinin yurdun her tarafının ışıklandırılmasını istemesi ve halkın 10. yıl kutlamalarına ilgisinin yoğun olması sebebiyle ampul fiyatlarının 25–30 kuruştan 40 kuruşa çıktığı tespit edilmiştir ve hükümet karaborsa yaratan satıcıları tespit edip cezalandırmaya çalışmıştır.³⁵³

Nakliye şirketleri, ise bayram dolayısıyla şehirlerarası ulaşım fiyatlarında indirimle giderek vatandaşların yurdun çeşitli yerlerini görmelerini amaçlamıştır.³⁵⁴ CHF bütün köylere birer Türk bayrağı dağıtmayı amaçlamış ve ilk etapta 20.000 bayrağı köylere dağıtmıştır.³⁵⁵ Yine yapılan hazırlıklar içerisinde Milli Eğitim

³⁴⁹ **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1933, s.3.

³⁵⁰ **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1933, s.3.

³⁵¹ **Cumhuriyet**, 6 Ekim 1933, s.3.

³⁵² **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1933, s.3.

³⁵³ **Cumhuriyet**, 13 Ekim 1933, s.6 ; **Milliyet**, 11 Ekim 1933, s.6.

³⁵⁴ **Cumhuriyet**, 15-17 Ekim 1933, s.1,6.

³⁵⁵ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1933, s.1,5.

Bakanlığı tarafından hazırlanan madalyalar ve Posta Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan pullar satışa çıkarılmıştır.³⁵⁶

Hazırlanan af tasarısı için 24 Ekim’de Gazi’nin de bulunduğu meclis tören salonunda İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu yer aldı ve dört buçuk saat süren toplantı sonucunda tasarının meclise getirilmesi kararlaştırıldı.³⁵⁷ 26 Ekim birleşiminde söz alan Aydın milletvekili Ali Bey (Çetinkaya), kanunun o gün görüşülüp çıkarılması halinde hükümlü vatandaşlarımıza bayramı gösterebilme imkânının doğacağından bahsetmiş ve tasarının öncelikle görüşülmesini teklif etmiştir. Tasarının tümü üzerinde söz alan Emin Aslan Bey (Tokat), yaptığı konuşmada af girişiminin sonunda genel güvenlik ve asayişin bozulabileceği kaygılarını bildirmesi üzerine, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Bey, bunun bir genel af değil, düzelebilecekleri umulan kişilere getirilen dar kapsamlı bir af olduğunu ve asayiş, huzur gibi konulara etkisinin olmayacağını bildirmiştir,³⁵⁸ Ali Saip Bey (Ursavaş) ise, 150’liklerin de afedilmesi gerektiğini söylerken, Şükrü Kaya, Gazi’nin kendisine suikast düzenleyenlerin de serbest bırakılmasını istemiş olmasını Meclisin göz önünde bulundurmasını istemiştir. Görüşmeler sonucunda Meclis 19 maddelik kanun tasarısını aynen kabul etmiştir.³⁵⁹ Af kanunundan yararlananların çoğu Cumhuriyet Bayramı’ndan önce tahliye olmuştur.³⁶⁰ Af kanununun kabul edildiği gün Meclis köy kadınlarının muhtar olabilmeleri hakkındaki kanunu da kabul etmiştir.³⁶¹ İlk kadın köy muhtarı olarak da Aydın’ın Çine İlçesi, Karpuzlu Bucağı Demircidere Köyü’nden 30 yaşındaki ‘Gül Hanım’ adındaki kadın seçilmiştir.³⁶²

Kutlama töreni için yurt dışından gelen misafirler bayrama kısa bir süre kala gelmeye başlamışlardı. Rusya’dan törene katılamayan, bayram sevincimize telgrafla ortak olan Halk Komiserleri Meclisi Başkanı Molotof, İsmet Paşa’ya gönderdiği

³⁵⁶ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1933, s.4.

³⁵⁷ **Cumhuriyet**, 25 Ekim 1933, s.1.

³⁵⁸ **TBMM Z.C.**, Devre IV, Cilt XVII, 1933, s.51–57.

³⁵⁹ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 14, s.1803.

³⁶⁰ **Cumhuriyet**, 29 Ekim 1933, s.4.

³⁶¹ **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1933, s.1.

³⁶² **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1933, s.10.

telgrafta şöyle diyordu: “... *Yeni Türkiyenin yalnız Türk milleti için değil, fakat aynı zamanda Türkiyenin bütün hakiki dostları içinde medarı iftihar olan muvaffakiyetlerinden duyduğum sevincin ifadesini kabul ediniz.*”³⁶³ Molotof, gelemediği törene General Voroşulof başkanlığında Rus heyetini yollamıştır. Heyet binlerce kişi tarafından «Priyezdim» [hoş geldiniz] pankartlarıyla ve alkışlarla karşılanmıştır. Saat 17⁰⁰'de Gazi'nin huzuruna çıkan heyete, akşam Ankarapalasta ziyafet verilmiş, bu ziyafete Meclis başkanı Kazım Paşa, Fevzi Paşa, Tevfik Rüştü Bey, Recep Bey, Hikmet Bey, Moskova büyükelçisi Hüseyin Ragıp Bey, Rus elçisi M.Soriç ve diğer yüksek düzeydeki yöneticiler katılmıştır. İsmet Paşa ve General Voroşulof yemekte birer konuşma yapmışlar, Voroşulof konuşmasını; “... *Yaşasın Sovyet-Türk dostluğu, yaşasın Türk Cumhuriyetinin onuncu yıl dönümü, yaşasın büyük Türk milleti*”³⁶⁴ sözleriyle bitirmiştir.

29 Ekim günü sabahın erken saatlerinde başlayan kutlama törenleri ile yurttan eşsiz bir gün yaşanmıştır. Ankara'da TBMM'deki törenden sonra, geçit töreni için yüz binlerce kişinin geldiği Cumhuriyet meydanında Gazi'nin kıtaları teftişiyle ve İstiklâl Marşı'nın söylenmesiyle törene devam edilmiş ve daha sonra Gazi radyolardan tüm yurda naklen yayımlanan tarihi konuşmasını yapmıştır:

“Türk Milleti!

Kurtuluş savaşına başladığımızın 15 inci yılındayız. Bugün cumhuriyetimizin onuncu yılını doldurduğu en büyük bayramdır.

Kutlu olsun!

Bu anda büyük Türk milletinin bir ferdi olarak bu kutlu güne kavuşmanın en derin sevinci ve heyecanı içindeyim.

Yurttaşlarım!

Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyetidir.

Bundaki muvaffakiyeti Türk milletinin ve onun değerli ordusunun bir ve beraber olarak azimkârane yürümesine borçluyuz.

³⁶³ **Milliyet**, 26 Ekim 1933, s.5.

³⁶⁴ **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1933, s.1,5.

Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu dünyanın en mâmur ve en medeni memleketleri seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah, vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.

Bunun için, bizce zaman ölçüsü geçmiş asırların gevşetici zihniyetine göre değil, asrımızın sürat ve hareket mefhumuna göre düşünülmelidir. Geçen zamana nisbetle, daha çok çalışacağız. Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk milletinin karakteri yüksektir. Türk milleti çalışkandır. Türk milleti zekidir. Çünkü Türk milleti millî birlik ve beraberlikle güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü Türk milletinin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale, müspet ilimdir. Şunu da ehemmiyetle tebarüz ettirmeliyim ki, yüksek bir insan cemiyeti olan Türk milletinin tarihî bir vasfı da, güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki, milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu mütemadiyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besliyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür.

Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu, bütün beşeriyete hakikî huzurun temini yolunda, kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta, muvaffak kılacaktır.

Büyük Türk milleti, onbeş yıldanberi giriştiğimiz işlerde muvaffakiyet vadeden çok sözlerimi işittin. Bahtiyarım ki, bu sözlerimin, hiçbirinde milletimin, hakkımdaki itimadını sarsacak bir isabetsizliğe uğramadım.

Bugün, aynı inan ve katiyetle söylüyorum ki, millî ülküye, tam bir bütünlükle yürümekte olan Türk milletinin büyük millet olduğunu bütün medenî âlem, az zamanda, bir kere daha tanıyacaktır.

Asla şüphem yoktur ki, Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfı ve büyük medeni kabiliyeti bundan sonraki inkişafı ile, âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.

Türk milleti!

*Ebediyete akıp giden her on senede, bu büyük millet bayramını daha büyük şereflerle huzur ve refah içinde kutlamayı gönülden dilerim. Ne mutlu Türküm diyene!”*³⁶⁵

Gazi, 10. Yıl Nutku’nu Ekim ayının ortalarında bir gece geç saatlerde kendi el yazısı ve kurşun kalemle yazmıştır. 30 Ekimde gazetelerde yayımlanan metin ile kendi yazdığı metin arasında farklılıklar vardır.

“... âtinin yüksek medeniyet ufkunda yeni bir güneş gibi doğacaktır.” cümlesinden sonra yazdığı “*Bu söylediklerim hakikat olduğu gün senden ve bütün medenî beşeriyetten dileğim şudur: Beni hatırlayınız..*” cümlesinin orijinal metinde* üzerini çizmiştir. Silinen bu sözlerin adeta bir ayrılık duygusu vermesi yüzünden genel sekreteri Yusuf Hikmet ve yazının taslağını gören diğer kişilerin bu cümlenin değiştirilmesini rica etmesi üzerine Gazi bu satırları çizmiştir.³⁶⁶

Gazi daha sonra büyükelçilerin tebriklerini kabul ederek, onlara yaptığı konuşmada ülkeler arasındaki dostluğa verdiği önemi vurgulamış ve şöyle demiştir:

“... *Efendiler, Türk inkılâbı, kurucudur. Türk ihtilâli, yüksek bir insanî ülkü ile birleşmiş vatanperverlik eseridir. Çocuklarına bütün güzellikleri ve bütün büyüklükleri görmek ve aynı zamanda bütün sefaletlere acımak san’atını öğretmektir.*

Bu inkılâbın hararetli ve imanlı bir yapıcısı sıfatile dünyaya açık yürekle, hulûsla ve dostlukla bakıyorum. Bu heyecan ve büyük sevinç gününde size bu samimî

³⁶⁵ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.1,9 ; **Milliyet**, 30 Ekim 1933, s.1-2 ; **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, (II.Cilt), s.318-319.

* Orijinal metin için Bkz. Utkan Kocatürk, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten Geleceğe**, s.399–410; **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM IV. Dönem, 1931–1935, I.Cilt, TBMM Vakfı Yayınları Ankara, 1996, s. 641–647.

³⁶⁶ **Türk Parlamento Tarihi**, s.642.

*teminatı vermektedir ki, memleketlerinize karşı olan hissîyatımı en iyi bir tarzda ifade etmiş oluyorum.”*³⁶⁷

İstanbul’da iki buçuk saat süren ve geçit töreni ile başlayan kutlamalara yüz binlerce insan katılmış ve otuz bin kişiden oluşan geçit resmini coşkun sevgi gösterileriyle alkışlamıştır. Fener alayları düzenlenmiş, çeşitli sinema ve tiyatrolarda konferanslar verilmiş, şehrin her tarafı süslenmiş, yurdun her tarafında olduğu gibi 101 pare top atışı ile kutlamalar gerçekleştirilmiştir.³⁶⁸ Kutlama törenleri ile ilgili yurdun her yanından gelen haberlerde halkın sevinci, tezahüratı, şenlikleri, baloları, pankartları, resmi geçit törenleri hakkında ayrıntılı çok sayıda bilgiler verilmiştir.³⁶⁹

10. Yıl dönümü kutlamaları, Türk basının yanında Avrupa ve Amerika basınında da yer almış, kutlamalara büyük ilgi gösterilmiştir. İngiltere’de Times baş makaleyi Cumhuriyetin 10. yıl dönümüne ayırmıştır. Cumhuriyet ve Gazi ile ilgili takdir sözleriyle dolu makalede şu düşünceler yer almıştır:

“... Gazinin şimdiye kadar yeryüzünde hiç tecrübe edilmemiş eserinde bu derece muvaffak olması hayretle karşılanacak bir hâdisedir ve bu şayanı dikkat şahsiyet önünde hürmetle eğilmek lazımdır.

*... Türk milleti, Cumhuriyet idaresi sayesinde sulh ve emniyet emellerini fazlasıyla tahakkuk ettirmiştir. Türk hükümetinin sulh fikirleri ve siyaseti Türkiyenin ecnebi devletlerle olan münasebetlerini şayanı hayret bir surette iyileştirmiştir. Türk-Yunan mukareneti [yakınlaşma] bunun en büyük zaferidir.”*³⁷⁰

Fransız basınından Le Jurnal Gazetesi de aynı şekilde Cumhuriyet ve inkılâbın başarılarından bahsederek şu yazıyı yayınlamıştır:

“Gazi Mustafa Kemal’in ve ismet Paşanın eserleri muazzamdır. Hazırladıkları yeni nesil büyük şeyler yapacaktır.

³⁶⁷ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.9.

³⁶⁸ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.1,7.

³⁶⁹ **Milliyet**,31 Ekim 1933, s.5.

³⁷⁰ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.9.

... *Bütün bu neticeler Cumhuriyet Halk Fırkasının ve onun liderinin azimkarlığı ile Büyük Şefler etrafında bütün milletin birleşmesiyle elde edilmiştir. İnkılâp yapmak isteyen milletlerin Mustafa Kemal Türkiyesinden alacağı dersler vardır.*"³⁷¹

Bu gazetelerin haricinde Yunanistan, Rusya, Almanya, Romanya, Lehistan, Çekoslovakya, Bulgaristan gibi birçok Avrupa ülkesinde 10. yıl kutlamaları ve dolayısıyla Türkiye'nin inkılâplarından ve gelişmelerinden bahsedilirken,³⁷² Atina, Viyana, Peşte ve Berlin'de küçük çaplı kutlama törenleri düzenlenmiştir.³⁷³ Avusturya, 10. Yıl Kutlamalarına en fazla ilgiyi gösteren yabancı devlet olmuş, 170 gazetede konuyla ilgili yazılar ve resimler yer almıştır.³⁷⁴ Londra'da çıkan Daily Telgraf Gazetesi'nde ise şu görüşlere yer verilmiştir:

*“ Mustafa Kemal'in sayesinde Avrupa'nın hasta adamı Yakınşarkın herkülü olmuştur. Yalnız on sene gibi kısa bir müddet zarfında bu kadar harikulâde bir tehavvül, Mustafa Kemal'in en büyük fatihlerden ve en büyük devlet adamlarından olduğunu göstermektedir.”*³⁷⁵

Türk İnkılâplarının yankıları sadece Avrupa'da değil, Amerika'da da duyulmaktaydı. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı M. Roosevelt 29 Ekim'de Newyork'da Amerikalı Türk Dostları Derneği'nin hazırladığı kutlama töreninde radyodan yayınlanan bir konuşma yapmıştır.*

10. Yıl kutlamalarının üçüncü gününe gelindiğinde, gazetelerin muhabirleri yurdun her tarafından kutlamalarla ilgili haberler yollamış, kutlamaların büyük sevinç ve coşku içerisinde gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir.³⁷⁶ Yurt dışından gelen haberlerde dünya basınının Türkiye'yi konu yaptığı, 10.yıl dolayısıyla birçok yayın

³⁷¹ **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.9.

³⁷² **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, s.1,9.

³⁷³ **Milliyet**, 31 Ekim 1933, s.1.

³⁷⁴ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1933, s.1.

³⁷⁵ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1933, s.1,5.

* M.Roosevelt'in konuşması için Bkz. I.Bölüm s. 57-58.

³⁷⁶ **Cumhuriyet**, 1 Kasım 1933, s.1,5 ; **Cumhuriyet**, 2 Kasım 1933, s.5-6.

yaptığı bildirilmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde Newyork Times, Herald Tribune gibi büyük gazetelerin yanında hemen hemen bütün önemli gazetelerde Türkiye ile ilgili yayınlar yapılmıştır.³⁷⁷

10. Yıl kutlamaları, temelleri 1921 yılında atılan Türk-Rus dostluğunun göstergesi şeklinde olmuş, Rusya'dan 10. yıl törenleri için gelen General Vorosilof başkanlığındaki resmi heyet ziyaret ettiği İzmir, Çanakkale ve İstanbul gibi şehirlerimizde büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır. İstanbul'dan sonra Bursa'ya geçen Rus Heyeti burada da büyük sevgi gösterileriyle karşılanmıştır.³⁷⁸ Rus Heyeti ülkesine döndükten sonra, Rusya Merkezi İcra Komitesi Başkanı M.Kalenin, Rus Heyetinin Türkiye'deki karşılanma şeklinden duyduğu memnuniyeti belirten telgraf yollamıştır. Gazi de cevap olarak yolladığı telgrafta dostluk ilişkilerinden duyduğu mutluluğu ifade etmiştir.³⁷⁹

10. Yıldönümü sebebiyle Cumhuriyet gazetesine bir makale yazan eski Yunanistan Başbakanı M.Venizelos, Türk İnkılâbının şaşkıncu gelişiminden ve Türk-Yunan dostluğundan bahsederek düşüncelerini yazıya dökerken, Türk siyasetini ve Türk İnkılâplarını ne kadar yakından takip ettiğini göstermiş ve şöyle demiştir:

“Türk Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü münasebetile yapılan şenlikler bütün cihan tarafından büyük bir alâka ve büyük bir sempati ile takip edilecektir. Bir milletin hayatında bu kadar az zaman zarfında bu derece esaslı değişiklik nadiren vukua gelmiştir.

...Bu hayrete şayan işleri yapanlar hiç şüphesiz kelimenin bütün manasile büyük adam vasfına kesbi istihkak etmişlerdir ve bundan dolayı Türkiye bihakkın iftihar edebilir.

³⁷⁷ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1933, s.1,5.

³⁷⁸ **Cumhuriyet**, 8 Kasım 1933, s.1,5.

³⁷⁹ **Cumhuriyet**, 4 Kasım 1933, s.5.

Osmanlı İmparatorluğıle asırlardan beri mücadele halinde bulunan biz Yunanlılar, Anadolu da felâketle neticelenen ve Rumlarla Türklerin mübadele meselesini meydana çıkaran harbi müteakıp millî bir devlet olarak yeniden kuvvetlenen Türkiye ye elimizi uzatmak basireti siyasetini gösterdik. Yeni Türkiye nin uzattığımız bu eli samimiyetle alıp sıkmasından dolayı da mes'uduz.”³⁸⁰

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti Başkanlığı, Cumhuriyetin onuncu yıldönümü dolayısıyla birçok şahsın, gazetenin ve derginin yayımlayacağı kitap ve makalenin gelecekte millî tarihimizin yazılmasında önemli bir yer tutacağını düşünerek, her basılan eserden bir tanesini alarak saklamak istemiştir. Böylece, Türk tarihini araştıranlara çok faydalı olunacağı düşünülmüş, yayımlarda bulunanlara ricada bulunularak her eserin birer nüshasının Cemiyete gönderilmesi istenmiştir.³⁸¹

Selanik Belediyesi, 10.Yıl kutlamaları dolayısıyla Türk-Yunan dostluğu ve Balkan Konferansı'nın anısına Gazi'nin Selanik'te doğduğu eve bir plâka asmıştır. 4 Kasım 1933 tarihinde törenle asılan plâkada Türkçe, Yunanca ve Fransızca şu cümleler yazılıdır: “ *Türk ulusunun büyük reformisti ve Balkan Birliğinin hamisi Mustafa Kemal bu evde doğmuştur, işbu levha Türkiye Cumhuriyetinin onuncu yıldönümü münasebetiyle konulmuştur.*”³⁸² 12 Şubat 1937 tarihinde Selanik Belediyesi evi satın alarak Gazi'ye armağan etmiştir. Bunu da gönderdiği bir telgrafla bildirmiştir.³⁸³ Gazi kendisine verilen bu armağandan dolayı duyulanmış, duyduğu memnuniyeti Selanik Belediye Başkanı'na gönderdiği şu telgrafla belirtmiştir:

“B.Marcuriu

Selanik Belediye Reisi ve Belediye Meclis Reisi

Selânik

Doğduğum ve hakkında Selânik Belediye Meclisinin cemilekâr teşebbüsünü bildirmek için bana gönderdiğiniz telgraftan fevkalâde mütehasşis oldum. Selânik

³⁸⁰ **Milliyet**, 17 Kasım 1933, s.1,6.

³⁸¹ **Cumhuriyet**, 22 Kasım 1933, s.6.

³⁸² Cemil Sönmez, **Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004, s.230-231.

³⁸³ Özel, **a.g.e.**, s.215 ; Sönmez, **a.g.e.**, s.231.

*Belediyesinin lütüfkâr düşüncesi beni derin bir tarzda mütehassis etti. Size hararetle teşekkür eder ve bu dostane kararı sizinle birlikte ilham lütfunda bulunanların hepsi nezdinde samimi sempatiye tercüman olmanızı rica ederim.*³⁸⁴

10. Yıldönümü kutlamaları etkisini günümüze kadar sürdürmüş, yapıldığı dönemde de bütün dünyanın ilgisini çekecek nitelikte bir tören olmuştur. Halkın Gazi'ye olan sevgisinin, Cumhuriyete olan bağlılığının bir göstergesi niteliğinde olan kutlamalara çok büyük bir katılım olmuştur. Üç gün boyunca ülkenin her yerinde bayram havası esmiştir.

³⁸⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, s.659.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1933 YILI TÜRK BASININDA DIŞ POLİTİKA

Gazi'nin döneminde yapılan siyasi antlaşmaların en belirgin özellikleri komşularının sınırlarına saygı göstermesi, komşularının ve içinde bulunduğu bölgenin çıkarlarını, emniyetini sağlama sorumlulukları üstlenmesi ve dünya barışına katkıda bulunmasıdır.¹

Gazi'nin 1 Kasım tarihinde Meclisin dördüncü dönem üçüncü toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada söylediği sözler, 10. yılında bulunan Türkiye Cumhuriyeti'nin barışa ve dostluğa yönelik politikalar yürüttüğünü göstermektedir. Gazi'nin bu politikaları onayladığını ve bu doğrultuda çalışıldığını belirten sözleri şöyledir: *“Türkiye için, kendi beynelmilel sulh ve emniyeti kuvvetlendirmek için, kendi tesiri ve iktidarı olan sahada ve aynı arzuda olanlarla beraber, hayırlı faaliyetlerde bulunmuştur.”*² Gazi'nin Cumhurbaşkanlığı döneminde “dostluk” yükümlülüğü taşıyan antlaşmaların sayısı 26'dır ve bu antlaşmalar özellikle “dostluğu” vurgulayan 3–4 maddelik kısa antlaşmalardır.³

Gazi'nin Türkiye'si neredeyse tüm komşularıyla dostluğun ilerisinde “tarafsızlık”, “saldırmazlık”, “iyi komşuluk” ve “uyuşmazlıkların barışçı yoldan çözümünü” amaçlayan antlaşmaları imzalamıştır.⁴ Şüphe ve rahatsızlık yaratacağından ve Türkiye'ye karşı askeri antlaşmaların yapılmasını sağlayacağından askeri ittifaklardan uzak durulmuştur. Üstelik askeri ittifaklara girmek kimsenin

¹ İsmail Soysal, “Atatürk Türkiyesinin Bağışladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri”, **I.Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Konuşmaları Bildirileri)** 21–23 Eylül 1987, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.307.

² **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III** (I.Cilt), s. 392.

³ Soysal, **a.g.m.**, s.309.

⁴ Soysal, **a.g.m.**, s.311.

toprağında gözü olmayan Türkiye için dış politika ilkelerine aykırı bir davranış olurdu.⁵ Türkiye imzaladığı Balkan Paketi ile batıdaki komşularına ve Saadabat Paketi ile de doğudaki komşularına karşı Osmanlıdan kalma hiçbir hak istemediğini kanıtlamıştır.⁶

A) TÜRKİYE - YUNANİSTAN İLİŞKİLERİ

6 Ağustos 1924 tarihinde yürürlüğe giren Lozan Antlaşması'yla Türkiye Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının batılı devletlerce onayı gerçekleşmiş olmakla birlikte, bu devletlerin kapitülasyon zihniyetini devam ettirdikleri görülmüştür. Ankara'nın başkent olmasına karşı olmaları ve Boğazlar Komisyonu'nun ayrı bayrağa sahip olmak istemesi gibi konular, 1932 yılına kadar geçen süre içerisinde Türk dış politikasının uğraştığı problemler olmuştur.⁷

Bu süreç içerisinde Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin Türk-Rum Mübadelesi, İstanbul Ortodoks Kilisesinin siyasete karışmaması, gibi konular üzerinde odaklandığı görülmüştür ve ikili ilişkilere bakıldığında 1930 yılına gelinceye kadar pek de dostça olduğu söylenemeyecektir.⁸ 1929 yılında Türkiye-Yunanistan sorunları savaş tehlikesini doğuracak seviyeye çıkmış, iki devlet deniz kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmışlardı. Fakat Yunan hükümetinin başında bulunan Venizelos'un sağduyulu yaklaşımı, geçmişten ders çıkararak bir kişi olması sebebiyle sorunları gidermek için barışçı yöntemleri tercih etmiştir. Bu tercihi de 10 Şubat 1930 tarihinde Yunan Meclisi'nde yaptığı konuşmada, Yunanistan'ın imzaladığı antlaşmalara sadık kalacağını, Türkiye'nin barışsever politikasını değiştirmeyi

⁵ Akşin, a.g.e., s.123.

⁶ Feyzioğlu v.d., a.g.e., s.273.

⁷ Gönlübol- Sar, a.g.e., s.56-58.

⁸ Gönlübol- Sar, a.g.e., s.59-62.

Yunanistan'a saldıracağını düşünmediğini ifade etmiştir.⁹ Venizelos Türkiye ile barış içinde yaşama istek ve arzusunu şöyle dile getirmiştir:

*“Memleketine acıyan bir siyaset adamı, Türkiye ile savaş teklif edemez. Böyle bir savaş felaketimiz ve delilik olur. Gençliğin mefkûresi savaş değil, barış olmalıdır. Barış uzun müddet için temin edilmiştir.”*¹⁰

Venizelos'un Yunan dış politikasına yeni bir yön vermesiyle 10 Haziran 1930'da iki devlet arasında yapılan antlaşma, mübadele sorununu çözmeyi hedef almıştır.¹¹ Antlaşmanın imzalanması ve her iki tarafı memnun eden bir yapıda olması, bu antlaşmada İtalya'nın oynadığı olumlu rolün önemini arttırmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Mussolini'ye teşekkür telgrafi göndermiş, Venizelos ise İtalya'nın Ankara'daki elçisine şahsen teşekkür etmiştir.¹²

1933 yılına gelindiğinde Türk Yunan devletleri arasında ciddi bir sorunun olmadığı görülmektedir.¹³ Cumhuriyet gazetesinde Fransız Le Jurnal gazetesinden nakledilen Venizelos'un açıklamaları yer almış; Venizelos Balkanlarda her hangi bir karışıklık çıkması durumunda Türk dostlarına güveneceklerini bildirmiş, ayrıca şunları söylemiştir:

“ Vaktiyle büyük hayallere kapıldık, fakat bunlar artık bitti. Biz, yalnız Lausanne muahedenamesini imzalamakla kalmadık, bu muahedename ahkâmına sadık kalacağımızı hem lisanen, hem de kalben söyledik. Mağlûplar, mağlûbiyetlerini kabul etmedikçe dünyada devamlı bir sulh olamaz.

*Bize gelince, bir sulh muahedesi aktetmedik, sulh aktettik ve buna daima sadık kalacağız.”*¹⁴

Yunanistan'ın barışçı politikalarını oluşturan Venizelos bir başka konuşmasında da şöyle demiştir:

⁹ Gönlübol - Sar, **a.g.e.**, s.63.

¹⁰ Özkan, **a.g.e.**, s.198.

¹¹ Akşin, **a.g.e.**, s.253.

¹² Gönlübol - Sar, **a.g.e.**, s.65.

¹³ **Cumhuriyet**, 9 Ocak 1933, s.1,6.

¹⁴ **Cumhuriyet**, 1 Şubat 1933, s.1-2.

“... Biz, bizim için ağır hükümleri havi olan Lozan muahedelerini yalnız imza etmekle kalmadık. Onu dudaklarımızla ve kalbimizle de kabul ettik. Bütün bu huylular maziye karıştı. Bunların üzerine biz artık haç diktik. Yenilenler yenildiklerini kendiliklerinden kabul etmedikçe devamlı bir sulh dünyada hiçbir zaman olmayacaktır.

... Bir gün evvelki düşmanlarımızla yalnız bir sulh muahedesi imzalamadık. Onlarla barıştık ta. Buna daima sadık kalacağız.”¹⁵

Kuşkusuz, barışçı politika izlenebilmesi için karşı tarafın da aynı yönde hareket etmesi gerekir. Gazi'nin barışçı politikaları Venizelos'un bu tür adımlar atmasını kolaylaştırmıştır. Yine Venizelos'un bu doğrultuda yaptığı açıklamada şu cümleleri ifade ettiği görülmektedir:

“... Türklerin bizimle dost olarak yaşamak arzularının samimî olduğuna ve bizim de bu husustaki samimiyetimizin derecesini bildiklerine eminim. Biz, hiçbir şart ve hiçbir ihtirazî [çekinme] kaydı ileri sürmeksizin müslihane bir siyaset takip ediyoruz.”¹⁶

Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey, Cenevre'den dönerken 9 Mart tarihinde Yunanistan'a uğramış, Yunan Dışişleri Bakanı ile görüşmüştür. Görüşmeden sonra basına yapılan açıklamada iki memleket arasında sürüncemedeki bütün sorunların yoluna konulmasından dolayı aramızdaki samimiyetin gittikçe arttığı belirtilmekteydi.¹⁷ Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi, politikadan sonra her iki ülkenin basınına da yansımıştır. Yunanistan basınından Proia, Politea, Elefron Vima ve diğer gazeteler iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin lehinde ve destekleyici yazılar yazıyorlardı.¹⁸ Türk basını da aynı yönde yazılarla dostluk ilişkilerini destekliyor, Son Posta gazetesinin Hergün köşesinde:

¹⁵ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1933, s.6.

¹⁶ **Cumhuriyet**, 2 Mart 1933, s.3.

¹⁷ **Cumhuriyet**, 10 Mart 1933, s.5 ; **Son Posta**, 10 Mart 1933, s.3.

¹⁸ **Cumhuriyet**, 11 Mart 1933, s.3.

“*Türk-Yunan anlaşması şahısların üstündedir ve en tabii zaruretlerin mahsulüdür.*”¹⁹ ifadesi kullanılıyor, Yunus Nadi ise : “... *İki millet ki aralarında tesis ettikleri kardeşlik manzarası dünyanın yakın veya uzak diğer bütün milletlerine ibret misali teşkil edecek kadar saf ve yüksektir*”²⁰ diyordu.

Yunanistan’la olan ticaret ilişkilerimizin geliştirilmesi için Nisan ayında Yunanistan’a ziyarete giden Ekonomi Bakanı, Yunanistan Başbakanı ve Ekonomi Bakanı ile görüşerek bir ticaret antlaşması üzerinde çalışmış, uzun süren görüşmeler neticesinde 9 Mayıs tarihinde Türk-Yunan Ticaret antlaşması imzalanmıştır.²¹

17 Temmuz’da Yunanistan’ı tekrar ziyaret eden Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey, Elenikon Mellin Travlos gazetesinin muhabirine yaptığı açıklamada, iki ülkenin dost olmasının Balkanlar’da barışa büyük katkısının olduğunu ve bu dostluğun sürdürülmesi gerektiğini ifade ediyor ve şöyle diyordu:

“*Türk ve Yunan devletlerinin, birbirine bağlı olunca, şarkta ve Balkanlarda sulha geniş ve müessir bir surette hizmet ve yardım eden çok kuvvetli bir teşkilât mahiyetini aldıkları mübalağasızca iddia olunabilir.*

...*İki devletin birbirinden hiçbir veçhile ayrılmazlığı bu dostluğumuza gittikçe daha samimî ve daha sürekli bir mahiyet vermektedir.*”²²

Diğer taraftan Yunanistan Başbakanı M. Çaldaris Türkiye’ye gelmeden kısa bir süre önce basına yaptığı açıklamada Gazi’ye duyduğu saygıdan şu şekilde bahsediyordu:

“*Türkiye’ye, tarihin nadir kaydettiği Büyük Adamın eserlerini yakından görmeğe gideceğim.*

¹⁹ Hergün, “Türk-Yunan Dostluğu Şahısların Üstündedir”, **Son Posta**, 24 Mart 1933, s.3.

²⁰ Yunus Nadi, “İktisat Vekilimizin Atina’ya Seyahati”, **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1933, s.1-2.

²¹ **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 10 Mayıs 1933, s.1.

²² **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1933, s.6.

...Kadın inkılâbı, dini dünya işlerinden ayıran, Türk yazısını değiştiren inkılâplar... Bu olmaz şeyleri olduran kuvvet ve kabiliyette bir millet önünde hürmetle eğilmek lazımdır” ²³

10 Eylül’de “Elli” Kruvazörü ile İstanbul’a gelmek üzere yola çıkan Yunanistan Başbakanı M.Çaldaris, Ekonomi Bakanı M.Pezmazoğlu ve kalabalık bir bürokrat heyetini de yanına almış, Dışişleri Bakanı M.Maksimov da heyete katılmak üzere karayolundan harekete geçmiştir.²⁴ İstanbul’a 15³⁰’da ulaşan heyet, top atışı ile karşılanmış ve kalabalık bir topluluktan oluşan karşılama töreni yapılmıştır. Saat 16³⁰’da Haydarpaşa’dan Ankara’ya hareket edilmiştir.²⁵ Ankara’ya ulaşan heyet burada da yine kalabalık bir halk topluluğu sevinç gösterileriyle karşılamıştır, heyet daha sonra Gazi tarafından kabul edilmiştir. Ziyaretten çok memnun kalan Gazi açıklamasında: “*Mülâkatımızın iki millet için çok hayırlı neticeler vereceğine şüphe yoktur*” ²⁶ demiştir. İsmet Paşa ise misafir heyetine karşı yaptığı konuşmada, gelecekte umutlu olduğunu belirten şu sözleri söylemiştir:

“...Tarihe vâkıf olan ve ondan faydalı dersler çıkarmasını bilen kimseler için Yunanlılarla Türklerin daima tükenmek bilmez bir hayatiyet ile aynı zamanda münakaşa kabul etmez bir dinamizm ile temayüz etmiş iki millet olduğu bedihi [açık] bir vakiadır. Eğer bu iki millet elele vermesini ve komşularıyla birlikte beraberce hali hazırın müşküllerine karşı koymasını bilirlerse daha ne mucizeler yaratmak kabiliyetini göstermezler.” ²⁷

12 Eylül günü Türk-Yunan Başbakanları üç saatten fazla görüşüp yapılacak antlaşmanın ayrıntıları üzerinde durmuşlardır.²⁸ 14 Eylül günü Türkiye ve Yunanistan Başbakanlarının imzaladığı “Samimi Antlaşma Misakı’nın” ²⁹ birinci maddesine göre iki Devlet ortak sınırlarının dokunulmazlığını karşılıklı olarak

²³ **Cumhuriyet**, 18 Ağustos 1933, s.1.

²⁴ **Cumhuriyet**, 10 Eylül 1933, s.1,3.

²⁵ **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 11 Eylül 1933, s.1.

²⁶ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1933, s.1.

²⁷ **Cumhuriyet**, 12 Eylül 1933, s.5.

²⁸ **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1933, s.1,5.

²⁹ **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1933, s.1,5 ; Armaoğlu, a.g.e., s.338.

güvence altına alıyordu. Bunun anlamı da Türk-Yunan sınırının değişmeyeceği yönündedir. Dışarıdan değiştirilmeye çalışılırsa iki taraf buna karşı çıkacaktı. Bu saldırıyı Ege'ye inmeyi hala hayal eden Bulgaristan gerçekleştirebilirdi. Böylece, Yunanistan kendisine Bulgaristan'dan gelebilecek bir saldırıya karşı Türkiye'yi kendi yanına çekmiş oluyordu. Antlaşmanın birinci maddesi daha sonra yapılacak olan Balkan Pakti'nin birinci maddesine örnek olacaktır. Samimi Antlaşma Misakı'nın ikinci maddesi taraflar arasında sürekli danışma, üçüncü maddesi diplomasi alanında dayanışma yükümlülüğü getiriyordu. Dördüncü maddesi Paktın 10 yıl için yapıldığını belirtiyordu.³⁰ Antlaşma TBMM tarafından 6 Mart 1934 günü 2384 sayılı yasa ile onaylanmıştır.³¹ Antlaşmanın imzalanmasından sonra Gazi ve Yunanistan Cumhurbaşkanı Alexander Zaimis birbirlerine karşılıklı tebrik telgrafları göndermişlerdir.³²

Bulgaristan'ın bu antlaşmayı Türkiye'nin düşmanca tutumu diye yorumlaması üzerine ise, 20 Eylül 1933 tarihinde Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey Bulgaristan'a gitmiş, Bulgarların endişelerini gidermek için Yunanlılarla yapılan Antlaşmaya Bulgarların da katılmasını teklif etmişlerdir. Bulgarlar bunu kabul etmemiştir. Buna karşılık, 1929 Türk Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hakem antlaşması 5 yıl süre ile uzatılmıştır.³³

Ülkü'de yazan Nusret Kemal Türk-Yunan antlaşmasını değerlendirmiş ve on sene evvel kimsenin hayal bile edemeyeceği bir dostluk oluştuğunu belirterek şöyle demiştir: “*Türklerin ve Yunanlıların müşterek malı olan bu Ege kültürüdür ki bu gün dahi dar milliyetçiliğin soğutucu rüzgârı içinde içleri biraz ısıtıyor, makine uğultuları ve silah şakırtıları arasında gene kendini işittirmeğe muvaffak olan bir iç sesiyle insanları beynelmilel sulh hedefine doğru düşse kalka yürümeğe sevk ediyor.*”³⁴

³⁰ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, s.441– 442.

³¹ **Düstur**, 3. Tertip, Cilt 15, Ankara Başvekalet Matbası, 1934, s.195.

³² **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1933, s.1.

³³ Gönübol - Sar, **a.g.e.**, s.102.

³⁴ Nusret Kemal, “Türk-Yunan Dostça Anlaşma Misakı”, **Ülkü**, Cilt I, Sayı 5, Haziran 1933, s.103–104.

Yunan basınında da Antlaşma ile ilgili yoğun bir gündem oluşmuş, bu antlaşmanın faydaları belirtilmiş, Yunan heyetinin ziyareti ayrıntılarıyla verilerek halkın da bu antlaşmadan memnun olduğu yazılmıştır.³⁵

Bu arada Yunanistan'la ekonomik ilişkileri geliştirmek adına mübadil Rumlardan Türkçe bilen Yunan vatandaşı olanların Türkiye'ye serbestçe gelmeleri ve iki ay kalabilmeleri kararlaştırılmıştır.³⁶ Antlaşmanın yapıp resmi Yunan heyetinin İstanbul'dan ayrılmasından on gün sonra eski Yunanistan Başbakanı M.Venizelos resmi olmayan bir ziyaret için Türkiye'ye gelmiş ve devlet töreni ile karşılanmıştır.³⁷ Gazi ve İsmet Paşa ile görüşerek Balkan barışı ile ilgili konularda fikir alışverişinde bulunmuş, basına yaptığı açıklamada Türk-Yunan Antlaşmasına Balkan milletlerinin de girmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁸

İki ülke arasındaki siyasi konuların halledilmesinden sonra Türkiye ile Yunanistan arasında bir ticaret antlaşması yapılmıştır. Ankara'da imzalanan Antlaşmanın Şubat ayından itibaren yürürlüğe girmesi planlanmıştır.³⁹ Yunanistan Hükümeti dostluk göstergesi olarak Başbakan İsmet Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'ye "Sauveur Nişanı" hediye etmiştir.⁴⁰ Türkiye-Yunanistan Antlaşması ile Balkan Birliği için büyük bir adım atıldığı ortaya çıkmış, Romanya ve Yugoslavya'nın da aynı yönde antlaşmalar yapmak üzere hazır oldukları yönünde gazetelere haberler gelmiştir.⁴¹

B) TÜRKİYE-ROMANYA İLİŞKİLERİ

Türkiye-Yunanistan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Romanya Dışişleri Bakanı M. Titulescu, Bulgaristan'da görüşmeler yaptıktan sonra 14 Ekim 1933'de

³⁵ **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1933, s.1 ; **Milliyet**, 19 Eylül 1933, s.1,3.

³⁶ **Cumhuriyet**, 16 Eylül 1933, s.1.

³⁷ **Cumhuriyet**, 27 Eylül 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 26 Eylül 1933, s.1,6.

³⁸ **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1933, s.1,3.

³⁹ **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1933, s.3.

⁴⁰ **Milliyet**, 20 Ekim 1933, s.3.

⁴¹ **Cumhuriyet**, 29 Eylül 1933, s.1,4.

İstanbul'a gelmiş aynı gün Ankara'ya hareket etmiştir.⁴² Ankara'da kalabalık bir halk topluluğunun hazır bulunduğu renkli bir karşılama töreni yapılmıştır. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'in verdiği akşam yemeğinde, devlet yönetiminin ve bürokrasinin önemli şahısları hazır bulunmuşlardır. Yemekte bir konuşma yapan M.Titulescu Türk-Romen dostluğundan bahsettikten sonra:

“ *Türk milletinin bence, diğer birçok evsafi meyanında takdiri mümkün olmayacak kadar büyük üç meziyeti vardır. Kuvvetli bir millî duygu, derin bir hulûs[mana] ve fitrî bir âlicenaplık. Bu mümeyyiz [ayıran]vasıfları kolaylıkla Romen milletinde de bulacağınızı zannedirim.*”⁴³ demiştir.

Türkiye-Romanya arasında 17 Ekim 1933'te imzalanan Dostluk, Saldırmazlık, Hakemlik ve Uzlaştırma Antlaşması⁴⁴ Balkan devletlerinin barışı koruma adına attıkları önemli adımlardan biri olmuştur.

Türkiye ile Romanya arasında daha önce imzalanan 1929 Oturma ve Deniz Ulaşımı Sözleşmesi ve 1930 yılında imzalanan Mezarlıkların Korunması'na ilişkin antlaşmadan sonra, üçüncü olarak 1933 yılında bu antlaşma imzalanmıştır. Romanya, I. Dünya Savaşı'ndan kârlı çıkmış ülkelerden biri olduğu için sınırlarla ilgili var olan durumun değişmesini istemeyen bir politika taraftarı olmuştur.⁴⁵ Romanya ile imzalanan antlaşma içtenlikle bir dostluk kurmayı hedefliyor, saldırıya geçmeme yükümlülüğü getiriyor ve uyuşmazlık halinde barışçı yollardan çözüm yöntemlerini öngörüyordu.⁴⁶

M.Titulescu Türkiye'den ayrılırken yaptığı açıklamada; mutluluğunu ifade ediyor, iki ülke arasında tam bir ahenk bulunduğunu, Romanya'nın da Türkiye gibi

⁴² **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1933, s.1,4.

⁴³ **Cumhuriyet**, 16 Ekim 1933, s.1,3.

⁴⁴ **Düster**, 3.Tertip, cilt.15, s.189 ; **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1933, s.1,5.

⁴⁵ Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, s.445.

⁴⁶ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1933, s.1,5 ; Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt, s.445.

barışı istediğini ve bugün imzalanan antlaşmanın barışı isteyen herkes tarafından çalışarak elde etmeleri gereken bir sonuç olduğunu belirtiyordu.⁴⁷

22 maddeden oluşan Antlaşmanın önemli konuları şu şekilde özetlenebilir:

- 1-Türkiye ile Romanya arasında bozulmaz ve içtenlikli bir dostluk vardır.
- 2- İki taraf birbirine saldırmamak ve saldıran bir başka devleti kınamakla yükümlüdür.
- 3-İki ülke aralarındaki anlaşmazlıkları uzlaşma, yargı ve hakeme başvurarak çözmeyi üstlenir.
- 4- Diğer sözleşmelerde yer alan çözüm biçimleri içinde özel yöntem öngörülmuş olan uyuşmazlıklar o sözleşmelerin hükümleri uyarınca çözülecektir.
- 5- İki taraf uyuşmazlığı bir Hakem Mahkemesine sunmak konusunda anlaşmış iseler bir Hakemlik Anlaşması düzenleyeceklerdir.
- 6- Hakemlik Anlaşması ya da Hakemlerin seçiminde uyuşmazlık olursa, taraflardan biri üç aylık ön bildiriden sonra bir dilekçe ile uyuşmazlığı Uluslararası Adalet Divanı'na götürme hakkına sahip olacaktır.
- 7- Adalet Divanı'nın ya da Hakem Mahkemesinin hükmü taraflarca iyi niyetle uygulanacaktır.
- 8- Taraflar Hakeme ya da Uluslararası Sürekli Adalet Divanı'na başvurmadan önce aralarında anlaşarak uyuşmazlığı bu paktın öngörmekte olduğu uzlaştırma yöntemiyle çözebilir.
- 9- Taraflardan birinin isteği üzerine üç ay içinde bir Sürekli Uzlaştırma Komisyonu kurulması gerekecektir.
- 10-Antlaşma yürürlüğe girdiği günden itibaren 10 yıl için yapılmıştır.Sürenin bitimine 6 ay kala taraflardan biri Antlaşmaya son vereceğini bildirmezse süre 5 yıl daha uzar.⁴⁸

C)TÜRKİYE -BULGARİSTAN İLİŞKİLERİ

Türkiye'nin Balkanlarda oluşturmaya çalıştığı barış ve huzur dönemine geçiş sürecinin oluşturulmasına en fazla direnci gösteren ülke Bulgaristan olmuştur.

⁴⁷ Cumhuriyet, 18 Ekim 1933, s.5 ; Milliyet, 18 Ekim 1933., s.5.

⁴⁸ Cumhuriyet, 18 Ekim 1933, s. 5.

Bulgaristan'ın revizyonist bir politika izlemesi Türkiye ve Yunanistan'ın ise bu politikaya karşı statükocu bir politika peşinde olmaları, ilişkileri gerginleştiriyordu. Nitekim Türkiye-Yunanistan Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından sonra, aynı antlaşma Bulgaristan'a teklif edilmiş, Bulgaristan bu antlaşmayı reddederek sadece 1929 Türk-Bulgar Tarafsızlık, Uzlaşma ve Hüküm Antlaşmasını 5 yıl süreyle uzatmıştır.⁴⁹

Bulgaristan'da milliyetçi duyguların artış göstermesi sonucunda Razgrat şehrindeki Türk mezarlarının tahrip edildiği görülmüştür.⁵⁰ İki yüz kişilik bir topluluğun kazma-küreklerle Türk mezarlığını tahrip ettiği ve cenazelerin dışarı çıkarıldığı haberinin Anadolu Ajansı tarafından verilmesi üzerine hükümet olayı önemle takip etmeye başlamıştır.⁵¹ Bulgar hükümeti de ciddi bir şekilde olayı araştırmaya başlamış, cenazelerin mezardan çıkarıldıkları haberini yalanlayarak, sadece birkaç mezar taşının kırıldığını ve bu olayın sorumlularının yakalanacaklarını belirtmiştir.⁵² Bulgar basınından Pladne gazetesi ise hükümeti eleştirerek « Türk ve Musevi Köylülere Karşı Taarruzlar» başlığı ile bir makale yayımlamış, Bulgaristan'da yaşayan azınlıkların içinde en sakin unsurlardan olan Türklere bu tarzda davranılmasının Bulgaristan'ı felakete sürükleyeceğini yazmıştır.⁵³

Bulgaristan'daki Türk mezarlarının tahrip edildiğinin halk arasında duyulması üzerine İstanbul'da Öğrenci Birliği valilikten izin alarak gösteri yapmak istemiş, izin verilmeyince gösteriyi izinsiz yapmışlar ve halkın da katılımıyla büyük bir gösteriye dönüşen olayın bastırılması için polis zor kullanmak durumunda kalmıştır. Bulgar konsolosluğunun önünde toplanan kalabalıktan tutuklananlar olmuştur.⁵⁴ Tutuklanan 80 öğrenciden 60'ı aynı gün serbest bırakılırken 20 öğrenci mahkemeye çıkarılmak üzere tutuklanmıştır.⁵⁵

⁴⁹ Gönlübol - Sar, **a.g.e.**, s.102.

⁵⁰ **Cumhuriyet**, 18 Nisan 1933, s.1.

⁵¹ **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.1,5.

⁵² **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1933, s.1,5.

⁵³ **Cumhuriyet**, 21 Nisan 1933, s.5.

⁵⁴ **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1933, s.1,6.

⁵⁵ **Cumhuriyet**, 23 Nisan 1933, s.1,5.

Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Bey, Razgrat olayının hemen ardından Cenevre'ye giderken Sofya'ya uğramış ve olayı fazla büyütmeden şu düşünceleri ifade etmiştir: “*Hadise halledilmiştir. Fakat bu vak'a gösteriyor ki; her iki hükûmet kendi topraklarında komşu memleket aleyhine yapılan veya yapılması muhtemel olan propaganda ile mücadele etmek mecburiyetindedir.*”⁵⁶ Ardından da iki ülke arasındaki dostluk bağlarını sıkılaştırmaya çalışacağını söylemiştir. Bulgaristan Başbakanı M. Muşanof da Bulgar meclisinde ele alınan konu ile ilgili olarak basına yaptığı açıklamada Tefvik Rüştü Bey'le görüşüğünü ve konunun kapanmış olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Bu arada, İstanbul'da tutuklanan öğrencilerin sayısı daha önce 20 olarak belirtilmişken, 23 öğrencinin tutuklu olduğu tespit edilmiş ve bunların da tutuksuz yargılanmak üzere salıverildikleri ifade edilmiştir.⁵⁸

Türkiye-Yunanistan Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'na şüphe ile yaklaşan ve Bulgaristan'a karşı düşmanca bir tutum olarak yorumlayan Bulgaristan'ın bu düşüncelerini değiştirmek için Başbakan İsmet Paşa Bulgaristan'a resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir.⁵⁹ İsmet Paşa görüşmeler esnasında şöyle demiştir: “*...Aralarında tasfiye edilecek hiçbir şey mevcut olmıyan, coğrafi vaziyetleri, müteakbil menfaatleri ve ihtiyaçları kendilerini birbirine yaklaştıran Türkiye ile Bulgaristan'ın anlaşmaları ezelden mukadder bir şeydir.*”⁶⁰

Karşılıklı olarak her iki taraf yeni bir antlaşmadan ziyade bir protokol yapmayı uygun görmüşlerdir. Protokolde şu konular yer almıştır:

- 1- Yeni bir antlaşma yapılmayacak, eski antlaşma beş yıl süre ile uzatılacaktır.
- 2- Türk-Yunan Antlaşması'nın Bulgaristan aleyhinde olmadığına dair teminat verilmiş, aynı teminatın Yunanistan tarafından da verileceği belirtilmiştir.
- 3- İki ülke arasında emlak, ticaret ve başka sorunlar olursa, iki taraftan üç kişilik bir heyet oluşturulacaktır ve sorunlar bu heyet tarafından çözülecektir.

⁵⁶ **Cumhuriyet**, 25 Nisan 1933, s.1.

⁵⁷ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1933, s.3.

⁵⁸ **Cumhuriyet**, 26 Nisan 1933, s.1,5.

⁵⁹ **Cumhuriyet**, 20 Eylül 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 20 Eylül 1933, s.1,5.

⁶⁰ **Cumhuriyet**, 21 Eylül 1933, s.6.

4- İki taraf dostluğun daha kuvvetli bir şekilde devam etmesine karar vermiştir.⁶¹

Protokol Bulgaristan basınında geniş yer tutmuş, Zname, La Bulgarie, Slovo gazeteleri Gazi Mustafa Kemal'in büyük eserine, Türkiye'nin büyük ilerlemelerine ve Türkiye'nin büyük ıslahatçısının Bulgar milletine karşı beslediği iyi duyguların önemine işaret etmişlerdir.⁶² Zora gazetesi, Yunanistan basınının yorumlarına bakmadan Türk-Bulgar ilişkilerinin ilerletilmesi gerektiğini belirterek şu ifadeleri kullanmıştır:

*“ Türk-Yunan misakının Bulgaristana karşı tevcih edilmiş olduğunu iddia eden Eleftron Vima gazetesinin yaptığı entrikalara kapılmamalıyız. Türkiyeden istiyecek hiçbir şeyimiz yoktur ve Başvekil M.Muşanofun muhterem devlet adamı İsmet Paşayı Bulgaristanın Türk toprağı üzerinde hiçbir emeli olmadığını bir defa daha temin edeceğine kaniiz. Bu noktanın malum ve Ankaranın bu cihetten müsterih olması lâzımdır.”*⁶³

Türk basınında Türkiye-Bulgaristan protokol anlaşmasını yorumlayan Muharrem Feyzi ise bunun üç konuyu sonuca bağladığını, birincisinin, Türk-Bulgar dostluğunun takviye edilmesi, ikincisinin Türk-Bulgar devletleri arasında olan küçük sorunların giderilmesi, üçüncüsünün de Türk-Yunan Antlaşması'nın Bulgaristan'ın hukukuna ve çıkarlarına aykırı bir fikir ve amaç taşımadığı değerlendirmelerini yapmıştır.⁶⁴

24 Eylül 1933 tarihinde imzalanan Türk-Bulgaristan Antlaşması 1929 yılında yapılan antlaşmanın 5 yıl süre ile uzatılmasına dair yapılan bir Protokol Antlaşmasıdır.⁶⁵ Bulgaristan'dan dönen İsmet Paşa doğrudan Dolmabahçe Sarayı'na giderek Gazi'ye Sofya'daki görüşmeler ve Antlaşma ile ilgili açıklamalarda

⁶¹ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1933, s.1.

⁶² **Milliyet**, 20 Eylül 1933, s.5.

⁶³ **Cumhuriyet**, 23 Eylül 1933, s.4.

⁶⁴ **Cumhuriyet**, 24 Eylül 1933, s.2.

⁶⁵ **Cumhuriyet**, 25 Eylül 1933, s.1,4 ; **Milliyet**, 25 Eylül 1933, s.1,5.

bulunmuştur.⁶⁶ İsmet Paşa Bulgaristan seyahati ile ilgili basına yaptığı açıklamada ise: “*Çalışkan, kıymetli Bulgar halkı Türkiye’ye karşı ve Büyük Reisimize karşı her münasebetle sevgi ve saygısını gösterdiler. Bulgaristan adamlarile açık yürekle konuşmak imkân ve fırsatını bulduk. Samimi konuştuk ve anlaştık*”⁶⁷ demiştir.

Türkiye-Bulgaristan siyasi ilişkilerinin geliştirilmeye çalışıldığı bir dönemde ekonomik ilişkiler de göz ardı edilmemiş ve bu konuda da görüşmeler yapılmıştır. Bulgaristan çiftçilikle geçinen bir ülke olması yüzünden 1929 Ekonomi Buhranı’ndan daha çok etkilenmiştir. Bu yüzden Bulgar maliyesi sıkıntıya girmiş, memur maaşlarını ödeyemez duruma düşmüştür. Bu durumu aşmak isteyen Bulgar Hükümeti Türkiye ile ticari ilişkilerini geliştirmek istemiştir. Zira 1928–1929, 1930 yıllarındaki Türkiye’ye yönelik Bulgar ihracatının sürekli düştüğü, 1928’de 3–4 milyon Türk liralık mal satılmışken, 1929’da 2 milyon Türk lirasına ve daha sonra da 500–600 bin Türk lirasına gerilediği tespit edilmiştir.⁶⁸ Bu düşüşün en önemli sebeplerinden biri de, Türkiye’nin kendi ihtiyacını karşılayan tedbirleri almayı başarmış olmasıdır. Bulgaristan ile ticari görüşmeler Ağustos ayının ilk günlerinde başlamış, bir takım sorunlar ortaya çıkması yüzünden görüşmeler ertelenmiş,⁶⁹ nihayet Ekim ayında Ankara’da yapılan görüşmelerde sorunların çözümü gerçekleştirilmiştir⁷⁰ ve Türkiye-Bulgaristan Ticari Antlaşması 21 Aralık 1933 tarihinde imzalanmıştır.⁷¹

D) TÜRKİYE-YUGOSLAVYA İLİŞKİLERİ

4 Ekim günü Yugoslavya kralı Alexandre eşiyle geldiği İstanbul’da top atışlarıyla karşılanmış, Gazi tarafından Dolmabahçe Sarayı’nda akşam yemeğinde ağırlandırlardır.⁷² İki ülke arasında herhangi bir sorunun olmamasına rağmen

⁶⁶ **Cumhuriyet**, 26 Eylül 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, 26 Eylül 1933, s.1,6.

⁶⁷ **Cumhuriyet**, 30 Eylül 1933, s.1.

⁶⁸ **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1933, s.1,6.

⁶⁹ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1933, s.1,5.

⁷⁰ **Cumhuriyet**, 8 Ekim 1933, s.1.

⁷¹ **Milliyet**, 22 Aralık 1933, s.1,5.

⁷² **Cumhuriyet**, 5 Ekim 1933, s.1,5 ; **Milliyet**, Ekim 1933, s.1,5 .

Balkanlar'da ve Akdeniz'de barışı kurmak düşüncesinde olan iki liderin Dolmabahçe Sarayı'ndaki yemekleri saat 22⁰⁰'den 24³⁰'a kadar sürmüştür. Gazi misafirleri kruvazöre kadar yolcu etmiş, Yugoslavya kralı misafirperverlikten dolayı Gazi'ye Dubrovnik kruvazöründen telgraf çekmiştir. Gazi de bu telgrafi yanıtlamıştır.⁷³

Kasım ayında imzalanması planlanan Türkiye-Yugoslavya Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması'nın metni üzerinde yapılan çalışmalar sonuç vermiş ve anlaşma sağlanmıştır.⁷⁴ Tefik Rüştü Bey, Yugoslavya ile imzalanacak antlaşma için çıktığı seyahatte önce Yunanistan'a uğramış, Yunan Başbakanı ve Dışişleri Bakanı ile görüşmeler yapmıştır. Yunanistan basını Tefik Rüştü Bey'in ziyaretinden dolayı birçok makale yazmış, Elefthoren Vima gazetesi, Türkiye-Yugoslavya antlaşmasının dolaylı olarak Yunanistan'ın çıkarlarına hizmet edeceğini belirtmiştir.⁷⁵ 26 Kasım'da Yugoslavya'ya ulaşan Tefik Rüştü Beyi, Yugoslavya Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve kabine üyeleri karşılamışlar, Tefik Rüştü Bey gazetecilere yaptığı açıklamada imzalanacak antlaşmanın Romanya ile imzalanan antlaşmanın aynısı olacağını vurgulamıştır.⁷⁶

27 Kasım 1933 tarihinde imzalanan Türkiye-Yugoslavya Dostluk, Saldırmazlık, Adli Tesviye, Hakem ve Uzlaşma Antlaşması⁷⁷ ile Türkiye'nin yapmış olduğu ikili anlaşmalar sona eriyor ve bu sayede beş Balkan devleti birbirleriyle dolaylı yoldan anlaşmış bulunuyorlardı.⁷⁸

Antlaşmanın birinci maddesinde; taraflar sorunlarını çözerken barışçı yöntemler dışında hiçbir yol aramamayı yükümlenirlerken, ikinci maddesinde, iki ülke aralarında çözemediği sorunları bir karara vardırarak üzere ya Uluslararası Sürekli

⁷³ **Milliyet**, 6 Ekim 1933, s.1,6.

⁷⁴ **Milliyet**, 10 Ekim 1933, s.1.

⁷⁵ **Cumhuriyet**, 26 Kasım 1933, s.1,6.

⁷⁶ **Cumhuriyet**, 27 Ekim 1933, s.1,3.

⁷⁷ **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1933, s.1,5 ; Fahir Armaoğlu, **a.g.e.**, s.339.

⁷⁸ Uçarol, **a.g.e.**, s.467.

Adalet Divanı'na ya da bir Hakem Mahkemesine sunmayı kabul ederler, deniliyordu.⁷⁹

Yugoslavya Dışişleri Bakanı M.Yevtiç, Antlaşmanın imzalanmasından sonra yaptığı açıklamada mutluluğunu belirterek: “ ... *Hiç kimseyi korkutmak istemiyoruz. Bilâkis herkese emniyet vermek emelindeyiz. Gayemiz Balkanlarda sulh temin için hayatî bir ehemmiyeti haiz olan bugünkü nizamı Balkanlarda idame etmektir.*”⁸⁰ demiştir.

Yunus Nadi ise barışı şu sözlerle destekliyordu:

“... *Milletlerin selâmet ve saadetleri sulhtadır ve biz hususile Balkanlarda bu gayenin tahakkukunu istiyoruz. Onun tahakkukuna çalışırken aksine muarız [karşı] bulunduğumuzu, yani harp istemediğimizi, daha açık ifade ile yalnız bizim değil, başkalarının dahi harp yapmalarını istemediğimizi ayrıca açık söylemeğe ihtiyaç var mı bilmiyoruz*”⁸¹

Bu antlaşmayla beraber Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ikili antlaşmalar zinciri tamamlanmış oldu. Böylece Selanik'te toplanması düşünülen IV. Balkan Konferansı öncesindeki diplomatik faaliyetler de tamamlanmıştır. Antlaşmaların amaçlarında bir farklılık olmaması Balkan devletlerini tek bir antlaşma yapmaya sevk etmiştir. Bu da 1934 yılında yapılan Balkan Antantı'nın imzalanmasıyla gerçekleşmiştir.⁸²

E) TÜRKİYE-FRANSA İLİŞKİLERİ

⁷⁹ **Cumhuriyet**, 28 Kasım 1933, s.5 ; Antlaşmanın metninin tamamı için Bkz. **Cumhuriyet**, 9 Aralık 1933, s.5-6 ; Ayrıca Bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, I.Cilt , s.450-454.

⁸⁰ **Cumhuriyet**, 29 Kasım 1933, s.6.

⁸¹ Yunus Nadi, “Daima Sulh İçin, Asla Harp İçin Değil”, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1933, s.2.

⁸² Armaoğlu, **a.g.e.**, s.339.

Suriye'den dolayı sınır komşumuz olan Fransa ile ilişkilerimiz 27 Ekim 1932 yılında Ankara'da imzalanan antlaşma ile iyileşmiş, Fransız Büyükelçisi Chambrun, Gazi'nin arzu ettiği güven ve barış düşünceleri doğrultusunda çalışacağını açıklamış, ilişkilerin iyileşmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.⁸³

1933 yılbaşı dolayısıyla Fransız Büyükelçiliğinde verilen resmi kabulde Fransız Büyükelçi yaptığı açıklamada, yoluna konulması mümkün olmayan sorunlardan bahsedilmesine rağmen dostluk içerisinde yapılan çalışmalarla sorunların kendiliğinden çözüldüğünü, bunun sonucu olarak Türkiye-Fransa arasında meydana gelen uzlaşmayı selamladığını belirtiyordu.⁸⁴ Gerçekten de ilişkiler hızla iyileşiyordu. Fransızlarla yapılan Suriye'deki emlaklarla ilgili uzlaşma Meclis tarafından onaylandı. Böylece Suriye tarafında emlak sahibi olan Türk vatandaşları bu emlaklarla ilgili tasarrufta bulunabilecekti.⁸⁵

1 Temmuz'da Tefvik Rüştü Bey'in Paris'te yaptığı görüşmeler Fransız basınını meşgul etmiş ve bu konuda yazılar yazarak Tefvik Rüştü Bey'in seyahatini değerlendirmişlerdi. Pöti Parizyen gazetesi: “...İtilaflar birbirini takip etmiş ve nihayet Fransız sefirinin faaliyeti sayesinde asırlardan beri iki memleket arasında mevcut olan an'a nevi dostluğa tekrar dönülmüştür.”⁸⁶ diyerek ziyaretin önemini belirtmiştir. Bir başka Fransız gazetesi de aynı şekilde Türk-Fransız ilişkilerinin düzeldiğini, dostluğun arttığını ileri sürerek şöyle diyordu:

“...Gerek siyasi ve gerek iktisadi noktai nazardan iki Cumhuriyet arasında arasında münasebetleri bozacak hiçbir bulut yoktur. Bu münasebetleri ihlâl edebilecek mahiyette olan bütün ihtilâflı noktalar, her iki tarafın menfaati dahilinde tasfiye edilmiştir.

... Harici siyaset sahasında gerek Cenevre'de ve gerek Londra'da çok kere Türk tezleri Fransız tezlerine yaklaşıyor.”⁸⁷

⁸³ Doğan., a.g.e., s.149.

⁸⁴ Cumhuriyet, 2 Ocak 1933, s.1,6.

⁸⁵ Cumhuriyet, 10 Ocak 1933, s.1.

⁸⁶ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1933, s.4.

⁸⁷ Cumhuriyet, 2 Temmuz 1933, s.4.

2 Temmuz'da Londra'dan Paris'e tekrar gelen Tevfik Rüştü Bey burada Fransız siyasetçilerle iki ülke arasındaki sorunlar üzerinde durmuş ve yapılması düşünülen ticaret antlaşmasının taslakları üzerinde Celal Bey'le birlikte çalışmıştır.⁸⁸ Bu çalışmaların sonucunda 28 Temmuz 1933 tarihinde Türk-Fransız Ticaret ve Kliring Antlaşması imzalanmıştır.⁸⁹ Bu arada, eski Fransız Başbakanı M.Herriot 8 Ağustos'ta İzmir'e gelerek resmi olmayan ziyaretine başlamıştır. Yaptığı açıklamada: “Çok sevdiğim Türkler, Gazi'nin irşatlarile fevkalâde bir inkılâp yapmışlardır”⁹⁰ diyerek Türklere ve Gazi'ye olan bakış açısını ifade ediyordu.

Ankara'ya geçen M. Herriot burada da Başbakan ve Dışişleri Bakanı ile görüşerek eski Hitit uygarlığının eserlerine karşı ilgi göstermiş ve notlar almıştır.⁹¹ Fransa siyasetinde önemli bir devlet adamı olarak kabul edilen M.Herriot, ileride hükümetin başına geçebilecek en kuvvetli adaylardan biridir. Ankara'dan ayrılırken önemli açıklamalarda bulunarak: “Eski Türkiye ile yeni Türkiyenin farkı gece ile gündüz gibidir. Gazinin ve arkadaşlarının kurduğu bina ne tarafından seyredilse güzeldir”⁹² demiş ve seyahatten duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir. 24 Ağustos'ta Rusya'ya gitmek üzere ülkemizden ayrılan M.Herriot, ayrılırken: “Güzel memleketinizde çok zaman kalamadığıma müteessirim”⁹³ demiştir. Daha sonra Havas Ajansı'na yaptığı açıklamada Gazi'yi ve inkılâplarını uzun uzun anlatmış ve şunları aktarmıştır:

“... Çalıştım, elimden geldiği kadar gördüm, tetkik ettim. Hiç şüphe yok ki burada on seneden beri olup bitenler, harikulâde bir tekamüle işaret ediyor. Gazinin eseri çeşitleri içindeki yekpareliğile şayanı hayrettir. O, Türkiye'ye hakikî bir cumhuriyet verdi. Sathî görüşler ve iftiralar onun eserinin muvaffakiyetini örtemez. Tarihin öğrettiklerine hassas olan bir müşahede için, saltanatla hilafetin ilgası akıl durduran akıl durduran bir tebeddüldür[değişim].Bu evvelâ hazırlanmış ve sonra

⁸⁸ Cumhuriyet, 3 Temmuz 1933, s.1.

⁸⁹ Cumhuriyet, 29 Temmuz 1933, s.1,6.

⁹⁰ Cumhuriyet, 10 Ağustos 1933, s.1,5.

⁹¹ Milliyet, 20 Ağustos 1933, s.1.

⁹² Cumhuriyet, 21 Ağustos 1933, s.1.

⁹³ Milliyet, 25 Ağustos 1933, s.2.

nüfuzu nazarı[etkili bakış] ispat eden şerait dâhilinde tatbik edilmiştir. Bundan başka daha az ehemmiyetli olmıyan birçok esaslı ıslahat yapılmıştır. Ceza Kanunu, kadın erkek hukukunda müsavat [eşitlik], Maarif ve Nafia işlerinde inkişaf, Latin harflerinin kabulü, bütün bunlar, Gazinin bana teferrüatle anlattığı ve kıymetli vesikalarını verdiği toplu bir düşüncenin ve bir metodun eseridir.”⁹⁴

M. Herriot, kendisine gösterilen ilgi ve alakadan çok memnun bir şekilde ülkemizden ayrılmış, gitmeden önce Gazi ve İsmet Paşa’ya telgraflar göndermiş, Gazi’ye gönderdiği telgrafta şunları yazmıştır:

“ ... Emriniz altında bir eser yapmış olan büyük bir milletle temasın üzerimizde bıraktığı kuvvetli tesiri Fransada anlatacağız. Cumhuriyete refah temenni eder ve bütün milletlerin menfaati namına Fransa-Türkiye dostluk münasebetlerinin inkişafı için elimizden geleni yapacağımızı arz ederim. Hürmetkâr hislerimin kabulünü rica ederim.”⁹⁵

F) DÖRDÜNCÜ BALKAN KONFERANSI

Balkan Devletleri 1912–1913 Balkan Savaşları’ndan kalan anlaşmazlıklarını 1929 yılına gelindiğinde hala çözememiştir. Balkan Birliği’nin teorik öncülüğünü merkezi Cenevre’de olan Uluslararası Barış Bürosu yapmıştır. 6–10 Ekim 1929 tarihlerinde Atina’da düzenlenen Evrensel Barış Kongresi’nde, Yunanistan eski Başbakanı M. Papanastasiou bir Balkan birliğinin kurulmasını teklif etmiş, ilk Balkan Konferansı 5 Ekim 1930 tarihinde Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan’ın katılımıyla gerçekleşmiştir.⁹⁶

Yunanistan Meclis Başkanı’nın Konferans davetini telgrafla bildirmesi üzerine, Türkiye bunu uygun bulmuş, Konferansa katılacağını bildirmiş ve beş kişilik bir

⁹⁴ **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁵ **Milliyet**, 29 Ağustos 1933, s.1.

⁹⁶ Gönlübol - Sar, **a.g.e.**, s.100.

heyeti konferansa göndermiştir. ⁹⁷ İkinci Balkan Konferansı, Ekim 1931'de İstanbul'da gerçekleştirilmiş, revizyonist ve anti revizyonist eğilimlerin ortaya çıkması, Balkan Devletleri'nin anlaşmalarını engelleyici bir unsur olmuştur. Üçüncü Balkan Konferansı, 1932 yılında Bükreş'te yapılmış ve Balkan Devletleri aralarında bir gümrük birliği kurma düşüncesini görüşmüşlerdir. ⁹⁸

Dördüncü Balkan Konferansı, 5 Kasım 1933 yılında Selanik'te M. Papanastasiou başkanlığında açılmıştır. ⁹⁹ Konferansta Balkan Ülkeleri Ekonomi Komisyonu'nun teklif ettiği karar taslaklarını kabul etti. Balkan ülkeleri arasında ekonomi ve gümrük alanlarında anlaşma sağlandı. Ayrıca, ticari alışverişlerle uğraşmak üzere takas odası kurulması kararlaştırılmıştır. ¹⁰⁰ Konferansta bir konuşma yapan Bulgar delegesi, Konferansın başarısından bahsederek şunları söylemiştir:

*“ Bu konferansın, şimdiye kadar yapılan toplantıların en verimli ve faydalısı olduğu iddia edilebilir. Biz geniş bir ülkeye varmak istiyoruz. Bu ülke, birçok fikir ayrılıklarının ağırlığı altında ezilmiş büyük bir maziye malik altı milleti iktisadî ve siyasî bir birlik halinde bir araya toplamaktır.”*¹⁰¹

Arnavutluk delegesi de, Balkan ülkelerinin kuvvetli bir şekilde birbirine bağlandığını, ülkeler arasındaki geçimsizlik, güvensizlik, hırs ve açgözlülüğün yenilerek büyük bir zafer kazanıldığını ifade etmiştir. ¹⁰²

1933 yılında uygulanmaya çalışılan politikanın yukarıda da açıklanmaya çalışıldığı gibi tamamen dostluk, karşılıklı güven, iyi niyet, iyi komşuluk gibi savaşı reddeden bir politika olduğu görülmektedir. Yaşamının önemli bir kısmını savaşlarda geçiren Gazi, savaşı ve savaşın kötülüklerini en iyi bilen insanlardan biri olarak savaştan uzak durmaya çalışmış, uyguladığı politikalarla da bunu göstermiştir. Komşu ülkelerle olan tüm sorunları anlaşma yoluyla çözmeye çalışmış, savaşı

⁹⁷ Özkan, a.g.e., s.192.

⁹⁸ Gönübol - Sar, a.g.e., s.101.

⁹⁹ **Cumhuriyet**, 6 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁰⁰ **Milliyet**, 12 Kasım 1933, s.1,5.

¹⁰¹ **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1933, s.1.

¹⁰² **Cumhuriyet**, 13 Kasım 1933, s.1.

sorunların çözümünde kullanmayı düşünmemiştir. Balkan ülkeleriyle tek tek anlaşmalar yapmak suretiyle de bütün Balkan ülkelerini bir barış ortamında bir araya getirmeye çalışmış, bu imzalar 1934 yılında imzalanan Balkan Antantı'nın temelini oluşturmuştur.

SONUÇ

1933 yılı Türk toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta çok hareketli olduğu bir yıl olmuştur. Bir taraftan, Gazi'yi adım adım takip edip O'nun faaliyetlerini halka aktaran Türk Basını, diğer taraftan da ülkedeki olumlu-olumsuz gelişmeleri halka iletme görevini yerine getirmiştir.

Ülkede birçok alanda gelişmeler sağlanmasına karşın ekonomik bakımdan istenilen seviyeye gilememiştir. Bu durumu göz önünde bulunduran Gazi, yurt içi seyahatini gerçekleştirirken özellikle ekonomi konusunda yapılan ve yapılacak olan işlerin tespit edilmesini arzulamış, bunun için de seyahatlerini Ekonomi Bakanı Celal Bayar ve ekonomistlerden oluşan bir bürokrat heyeti ile gerçekleştirmiştir. Gittiği yerlerde ziyaret ettiği dokuma ve şeker fabrikalarında açıklamalarda bulunurken, Türk halkının ihtiyaç duyduğu sanayinin bir an önce kurulması zorunluluğunu dile getiren Gazi, böylece Türk halkına da basın yolu ile hedef göstermiş oluyordu.

1933 yılındaki yurt içi gezilerinde, özellikle eğitimin de göz ardı edilmediğini, Gazi'nin gittiği her yerde ve her fırsatta okulları ziyaret ettiğini, buralarda öğrenci ve öğretmenlerle sohbet ederek eğitimin, Türk dilinin, Türk tarihinin üzerinde durarak tartışmalar yaptığını, öğrencilere çeşitli sorular sorduğunu görmekteyiz.

Hazırlık çalışmaları 1932 yılında başlatılan Üniversite Reformu, 1933 yılının en önemli olaylarından biri olarak basındaki yerini almıştır. Darülfünuna uzun süre müdahale etmeyen hükümet, bu konuda radikal bir değişikliğe karar verdikten sonra, 1932 yılında İsviçre'den getirilen Prof. Malche'nin raporu doğrultusunda çalışmalara başlamış ve Dr. Reşit Galip gibi çalışkan ve inkılâpçı bir Milli Eğitim Bakanı'nın koordine ettiği çalışmalar sonucunda Darülfünunun tamamen kapatılmasına karar vermiştir. Bu sırada Avrupa'daki siyasi olayların gelişimi her geçen gün savaşa bir adım daha yaklaşan bir hava içerisine girmiş, özellikle Almanya'da Yahudilere karşı

tecrit politikaları uygulanmaya başlanmıştı. Bu ülkede bulunan birçok bilim adamı yurtdışına çıkmaya başlamış, bunlardan önemli bir kısmıyla anlaşmalar yapılarak ülkemize gelmeleri sağlanmıştır.

Yeni kurulacak üniversitenin hazırlıkları basında geniş yer tutuyor ve bu çalışmalar köşe yazarlarınca da tutkulu bir şekilde destekleniyordu. Gelişmelerin gün gün verildiği üniversite konusu basını aylarca meşgul etmiş nihayet müjdeli haber manşetten verilerek İstanbul Üniversitesi'nin açılışı sevinçle okuyuculara duyurulmuştur. 19 Kasım Pazar günü eğitime başlayan İstanbul Üniversitesi, Avrupa'dan gelen profesörlerle dönemin en güçlü üniversitelerinden biri olmuştur. İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşu aşamasında Prof. Malche'in raporlarını satır satır okuyarak notlar düşen, Dr. Reşit Galip'le defalarca konu üzerinde mesai harcayan Gazi, üniversitenin açılışı sırasında çektiği telgrafla mutluluğunu açılıшта bulunanlarla paylaşmıştır. İstanbul Üniversitesi'nin kurulup öğretime açılması sadece Türk basınında değil, Amerika Birleşik Devletleri basınında da yer almış önemli bir gelişme olmuştur. İstanbul Üniversitesi, sadece kurulduğu dönemde önemi ve ağırlığı olan bir üniversite olmamış, daha sonra ülkemizde kurulan pek çok üniversitenin akademik kadrolarını yetiştirmiş, dolayısıyla Türkiye'deki üniversite kurumlarının oluşturulmasında büyük pay sahibi olmuştur. Üniversitenin kurulmasıyla beraber getirilen önemli yeniliklerden biri de, İnkılâp Tarihi derslerinin üniversitede okutulmaya başlanmasıdır. İlk İnkılâp Tarihi dersleri de, İsmet Paşa, Şemsettin Günaltay, Hikmet Bayur, Yusuf Akçora, Sadri Maksudi Arsel gibi dönemin önemli şahsiyetleri tarafından verilerek konuya gösterilen önem ortaya konmuştur. İnkılâpçı kadroların kadına bakış açısını göstermesi bakımından üniversitenin öğretim kadrosuna üç kadın öğretim görevlisinin alınması da vurgulanması gereken bir başka önemli konudur.

1933 yılında basını en çok meşgul eden konuların içerisinde ekonomi her zaman ön sıralarda yer almıştır. Zira, Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini devam ettirdiği görülmüş ve ülkede sermaye sahibi işletmelerin olmaması yüzünden de yatırımlar çoğunlukla devlet eliyle yapılmak zorunda kalınmıştır. Bu durumda, devlet etkisinin ağırlık taşımaya başladığı “devletçilik” uygulamalarının geçerlilik

kazandığı görülmektedir. Basında şiddetli taraftar bulan bu uygulamalar, halkın ekonomik durumunun düzeltilmesi amacına yönelik olmuş, böylece sosyal devlet olmak vasfı uygulanmaya başlanmıştır. Ekonomik bakımdan Osmanlı Devleti'nden gerçek anlamda enkaz devralınırken, ulaşım açısından hiç yeterli olmayan yollar da buna eklenince, ekonomik gelişmelerin gerçekleştirilmesi zaman almıştır. Bu durumdan kurtulmanın önemli politikalarından biri, yol yapımını hızlandırarak, ülkenin her yerini ekonomiye dâhil etmek olmuştur. Demiryolu yapımında, sermaye eksikliğini gidermek amacıyla, yüksek faizle yurtdışından borç almak yerine yeni bir yöntem olan istikraz kullanılmıştır. Böylece, iç borçla halkın birikimleri demiryolu yapımına yönlendirilmiş, hem vatandaşlar, hem de devlet bu durumdan kazançlı çıkmıştır. Bu sayede de demiryolu yapımına hız kazandırılmıştır. Basın bu konuya büyük bir önem vererek halkı yatırıma davet etmiş, buraya para yatırmanın hem çok karlı, hem de vatan borcu olduğunu belirterek kampanyanın başarılı olmasını sağlamış, hisse senetleri kısa zamanda tüketilmiştir. Ekonomik gelişme ve ülke savunmasında amaçlanan hedefler için “ülkeyi demir ağlarla örme” parolası hızla yerine getirilmiştir.

Devletçilik ilkesi doğrultusunda devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmeye başlaması, işletmecilik özelliğini de geliştirmesine ve özel sermayenin yapamadığı yatırımları yapmak görevine adım atmasına neden olmuştur. Halk Bankası, Belediye Bankası gibi bankalar kurularak milli bankalarda ciddi mevduatlar toplanmaya başlanmıştır. Milli İktisat ve Tasarruf Haftasına önem verilmiş, birçok konuşma, makale ve yazılar gazetelerde yer almıştır. Halkın tasarrufa yönlendirilmesi ve yerli malı kullanması tavsiyelerinin yer aldığı haberler, basın ve radyo programlarıyla desteklenmiştir.

Gazi'nin direktifleriyle yönlendirilen para politikasında denk bütçeye özel önem verilerek karşılıksız para basılmasına izin verilmemiştir. Basında verilen bilgilere bakıldığında, denk bütçeyi gerçekleştirebilen bir-iki ülke arasında yer aldığımız ortaya çıkmaktadır.

1933 yılında basının önemli konularından biri Osmanlı borçlarının ödenmesiyle ilgili olmuştur. Ekonomik krizin etkisiyle taksitleri ödemekte zorluk çekildiği ortaya çıkınca, hükümet Fransa ile pazarlık masasına oturmuş ve yapılan antlaşmayla Türkiye'nin borçları, eski borcunun bir yıllık faizi kadar bir seviyeye düşürülmüştür.

1933 yılında gelecek adına atılan en önemli adımlardan biri de Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı olmuştur. Plan doğrultusunda kurulan Sümerbank, ülke içinde faydalı olabilecek sanayi işletmelerini meydana getirmek, öğrenci yetiştirerek sanayiye kazandırmak, kredi vermek ve bankacılık yapmak gibi görevlerle çalışmaya başlamıştır. 1 Aralık 1933'te hazırlanıp Cumhurbaşkanı'na sunulan plan, basında da belirtildiği gibi sanayicileri sevindiren bir gelişme olmuştur. Dokuma, maden, selüloz, seramik, kimya alanlarında yapılması gereken hamleler belirtilmiş; planda sanayileşmenin bir an evvel tamamlanması zorunluluğu ifade edilmiş ve sanayileşmesini geliştirmeyen ülkelerin ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını koruyamayacakları da vurgulanmıştır. 1933 yılında hazırlanıp 1934 yılında uygulamaya konulan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı başarılı olmuş, ülkemizin ekonomik ve siyasi hayatını çok uzun bir süre etkilemiştir

1933 yılı Türk basınına meşgul eden bir başka olay da, Kazım Karabekir Paşa'nın Milliyet gazetesine gönderdiği mektuplarla başlayan polemiktir. Karabekir Paşa, mektuplarında Milli Mücadeleyi kendisi başlatmış gibi gösterince, basından ve Milli Mücadelede bulunan komutanlardan görüşler basında yer almış, Karabekir Paşa'yı eleştiren birçok yazı kaleme alınmış, Paşa bu yazıların bir kısmına cevap vermiş, daha sonra bundan da vazgeçerek mektup yollamayı bırakmıştır. Bir süre daha devam eden eleştirel yazılardan sonra konu kapanmıştır.

1932 yılında Kur'an ilk kez İstanbul'da Yerebatan Camisi'nde Türkçe olarak okunmuş, bu olay büyük yankı uyandırmış ve uygulama yurt genelinde yapılmaya başlanmıştır. Bursa'da meydana gelen Türkçe ezan karşıtı olaydan sonra Gazi, seyahatini yarıda bırakarak Bursa'ya gelmiş, inkılâpların karşısındaki irticai faaliyetlere anında müdahale etmiştir. Olayın büyük bir önemi olmadığını görmeye beraber, Gazi'nin inkılâp karşıtı olaylara karşı duyarlılığını göstermesi ve basının

olaya yaklaşımı dikkat çekicidir. İnkılâpların yakın takipçisi olan Gazi, Bursa’da meydana gelen Türkçe ezana karşı yapılan olayın da üzerine gitmiş, ayrıca basında da bu olaya önem verilerek irticai hareketlerde bulunan kişiler ve bu zihniyet eleştirilmiştir. Tutuklanan şahısların mahkemeleri yıl içerisinde sürekli takip edilmiş ve aldıkları cezalar halka bildirilmiştir.

Dönem içerisinde 10. yıl kutlamaları ile ilgili haberler çok önceden vermeye başlanarak halkın bu konuya dikkati çekilmiş ve sonuç olarak bütün dünyanın ilgiyle izlediği kutlama törenleri yapılmıştır.

1933 yılı Türk basınında dış politika ile ilgili haberler her gün yayımlanmıştır. Türkiye’nin dış politikada son derece hareketli günler yaşaması ve Balkan ülkeleriyle “dostluk ve saldırmazlık” temelleri üzerinde yapılan antlaşmaların bir bir imzalanmasının yanı sıra, Gazi’nin dış politika ile ilgili hamleleri çok ustaca olmuş ve nitekim tek tek yapılan antlaşmalar Balkan Antantı’na giden yolu açmıştır. Böylece, Avrupa’da savaş rüzgârlarının esmeye başladığı bir dönemde Gazi’nin gayretleriyle Balkanlar’da barış ve dostluk rüzgârları estirilmiştir.

1933 yılında Türk basını, inkılâpların yerleşmesi, ekonominin gelişmesi, dış politikanın dostluk üzerine kurulması çalışmalarına büyük destek vermiş, her zaman Gazi’nin yanında yer almış ve genellikle hükümetle aynı paralelde çalışarak ülkeye büyük hizmetlerde bulunmuştur.

KAYNAKÇA

D) SÜRELİ YAYINLAR

A) GAZETELER *

Cumhuriyet

Milliyet

Son Posta

Hilaliahmer

B) DERGİLER

KADRO, Cilt II, Sayı 14, Şubat 1933.

_____, Cilt II, Sayı 17, Mayıs 1933.

_____, Cilt II, Sayı 22, Ekim 1933.

ÜLKÜ, Cilt I, Sayı 1, Şubat 1933.

_____, Cilt I, Sayı 5, Haziran 1933.

_____, Cilt II, Sayı 7, Ağustos 1933 .

_____, Cilt II, Sayı 10, Kasım 1933.

_____, Cilt II, Sayı 11, Aralık 1933.

(*) Gazetelerin nüsha tarihleri dipnotlarda verilmiştir.

II. ESERLER

A) KİTAPLAR

Akalın, Selçuk Uğur, **Türkiye’de Devlet -Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası: Devletin Ekonomideki Yeri ve Rolü**, Set Yayınları, İstanbul, 2004.

_____, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, Set Yayınları, İstanbul, 2004

Akşin, Aptülâhat, **Atatürk’ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, Atatürk Kültür, Dilve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Afetinan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi: Başlangıçtan 2001’e**, Alfa Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2001.

Altuğ, Yılmaz, **Türk İnkılâp Tarihi (1918–1938)**, Çağlayan Kitabevi, 8.Bası, İstanbul, 1997.

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914–1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1983.

Arsan, Nimet Sadi Borak, Utkan Kocatürk (Haz.), **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Arsan, Nimet, Sadi Borak, Utkan Kocatürk (Haz), **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk I-III**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Devlet Kitapları, Milli Eğitim Basımevi, 12. Basım, İstanbul, 1972.

Başar, Erdoğan, **Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri (1920–1960)**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.

Başgöz, İlhan, **Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Bayur, Hikmet Yusuf, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.

Borak, Sadi, **Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev Demeç Yazışma ve Söyleşileri**, Kaynak Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1997.

Bozkurt, Gülnihal, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1996.

CHF 1931 Nizamnamesi ve Programı, Ankara 1931.

Cihangir Erol (Haz.), **Aralof'un Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2005.

- Çağan, Nami - v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/1: Türk İnkılâbının Hazırlık Dönemi ve Türk İstiklâl Savaşı**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, 5.Baskı, Ankara, 1995.
- Çağan, Nami - v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi I/2: Atatürk İnkılâpları**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1995.
- Çaycı, Abdurrahman, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk: Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2002.
- Çulcu, Murat, **Cumhuriyetin İlanı**, Kartaş Yayınları, İstanbul, 1992.
- Deane, Phyllis, **İlk Sanayi İnkılâbı**, Çev., Tevfik Güran, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
- Eroğlu, Hamza, **Türk İnkılâp Tarihi**, Savaş Yayınları, Genişletilmiş Yeni Basım, Ankara,1990.
- Ergin, Mustafa, **Atatürk Devri Türk Eğitimi**, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları Ankara, 1982,
- Feyzioğlu, Turhan -v.d., **Atatürk Yolu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, 3. Basım, Ankara, 1995.
- Gencer, Ali İhsan - Sababattin Özel, **Türk İnkılâp Tarihi**, Der Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2005
- Giritli, İsmet, **Yıl Dönümleriyle Türk Devrim Tarihi: Kurtuluş ve Kuruluş**, Der Yayınları, Genişletilmiş 2. Basım, İstanbul, 1997

- Giritli, İsmet-, Jale Sarmaşık, **Anayasa Hukuku**, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Gönlübol, Mehmet- Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997.
- Göze, Ayferi, **İnkılâp Tarihimiz ve Atatürk İlkeleri**, Fakülteler Matbaası, 2. Basım, İstanbul, 1985.
- Halaçoğlu, Yusuf, **XIV-XVIII. Yüzyıllarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 5. Basım, Ankara, 2003.
- Hirsch, Ernst E, **Hatıralarım: Kayzer Dönemi Weimar Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi**, Türkiye İş Bankası Vakfı, Ankara, 1985.
- İğdemir, Uluğ, **Yılların İçinden: Makaleler, Anılar, İncelemeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.
- İnce, Macit, **Devlet Borçları ve Türkiye**, Gazi Kitabevi, 6. Basım, Ankara, 2001.
- Karabekir, Kazım, **Paşaların Hesaplaşması: İstiklâl Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik?**, Haz. İsmet Bozdağ, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi: Nizamı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789–1856)**, V.Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 4.Basım, Ankara, 1983.

- _____ , **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856–1861)**, VI. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Basım, Ankara, 1983.
- Kepenek, Yakup-Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, 12. Basım, İstanbul, 2001.
- Kırkyaşaroğlu, Osman,A, **Atatürk'ün Bursa Nutku Davası: Anılar, Doğrular, Yanlışlar, Kararlar, Deliller, Belgeler, Basın Yazılarıyla**, İstiklâl Matbaası, İzmir, 1986.
- Kili, Suna, **Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1981.
- Kocatürk, Utkan, **Atatürk Çizgisinde Geçmişten geleceğe: Atatürk ve Yakın Tarihimize ilişkin Görüşmeler Araştırmalar Belgeler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk, Araştırma Merkezi, Ankara, 2005
- _____ , **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkez Genişletilmiş 2. Basım, Ankara, 2005.
- _____ , **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918–1938)**,Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Kuran Alp, **Burada Atatürk Yargılanıyor**, Haşmet Matbaası, İstanbul,1972
- Lewis, Bernard, **Modern Türkiyenin Doğuşu**, Çev., Metin Kıratlı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Basım, Ankara, 1988.

- Metel, Raşit, **Atatürk ve Donanma**, Genelkurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayını, İstanbul, 1966.
- Moroğlu, Nazan- Saibe Oktay Özdemir- Şükran Taman Şıpka, **Türk Medeni Kanunu ve Yürürlük Kanunu**, 2. Basım, İstanbul, 2002.
- Mumcu, Ahmet- v.d., **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi II: Atatürkçülük, Atatürkçü Düşünce Sisteminin Temelleri**, Yüksek Öğretim Kurulu Yayınları, Ankara, 1986.
- Önder, Mehmet, **Atatürk'ün Yurt gezileri**, İş Bankası Kültür Yayınları, 2.Basım, Ankara, 1998.
- Özalp, Kazım- Teoman Özalp, **Atatürk'ten Anılar**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1992.
- Özel, Sabahattin, **Büyük Milletın Evladı ve Hizmetkârı: Atatürk ve Atatürkçülük**, Derin Yayınları, İstanbul, 2006.
- Sonyel, R. Salâhi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, I. Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1987.
- Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945): Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte**, I.Cilt, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Sezer, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

- Sönmez, Cemil, **Atatürk'ün Yetişmesi ve Öğretmenleri**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004
- Tekeli, İlhan-Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Basım, Ankara, 1999.
- Tekinalp, **Kemalizm**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1998.
- Tezel, Sezai Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1994.
- Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1972.
- Turan, Şerafettin, **İsmet İnönü: Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.
- Turgut Hulusi (Der), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.
- Türk Parlamento Tarihi**, TBMM IV. Dönem, 1931-1935, I. Cilt, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara, 1996
- Uçarol, Rıfat, **Siyasi Tarih**, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1985.
- Uğurlu, Nurer, **Atatürk ve Türk Devrimi**, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2003

Uluatam, Özhan, **Geçmişe Bakmak: Cumhuriyet Dönemi İktisadi, Mali, Siyasi Olaylar Kronolojisi (1920–2000)**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2001.

Uzunçarşılı, Hakkı İsmail, **Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1988.

Westfall, S. Richard, **Modern Bilimin Oluşumu**, Çev., İsmail Hakkı Duru, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, 12. Basım, Ankara, 2000.

Yalçın, Durmuş - v.d., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2004.

B) MAKALELER

(Abaloğlu), Yunus Nadi, “Türk Şimendiferine Türk Sermayesi”, **Cumhuriyet**, 7 Ocak 1933, s.1

_____, “Bursa’daki Çok Ayp İrtica Hâdisesi”, **Cumhuriyet**, 7 Şubat 1933, s.1

_____, “Mes’elenin Mahiyeti: Din Değil Dil”, **Cumhuriyet**, 9 Şubat 1933, s.1

_____, “Büyük Milli Hamle: Yeni Dâhili İstikrazımız”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 1933, s.1

_____, “İktisat Vekilimizin Atina’ya Seyahati”, **Cumhuriyet**, 24 Nisan 1933, s.1-2

_____, “Millî Bir Muvaffakiyet: Dâhilî İstikraz”, **Cumhuriyet**, 4 Mayıs 1933, s.1

_____, “Millî Tarihimizin Mühim Bir Safhası”, **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1933, s.1-2.

_____, “Kazım Karabekir Paşa Ne Demek İstiyor”, **Cumhuriyet**, 14 Mayıs 1933,
s.1-2.

_____, “Büyük Dava Önünde Küçük İddialar”, **Cumhuriyet**, 15 Mayıs 1933, s.1.

_____, “Darülfünunumuzda Islah Faaliyetleri”, **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1933, s.1-2.

_____, “Devletçilik Vasfı”, **Cumhuriyet**, 30 Ekim 1933, 1-2.

_____, “Daima Sulh İçin, Asla Harp İçin Değil”, **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1933,
s.1-2.

Aktar, Yücel, “Atatürk’ün İstanbul Üniversitesiyle İlgili Notları ve Görüşleri”,
I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu, (Açılış Konuşmaları
Bildirileri), 21–23 Eylül 1987. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.246-256.

(Atay), Falih Rıfkı, “Bu Zatla Konuşulamaz”, **M**, 15 Mayıs 1933, s.1.

(Aydemir), Şevket Süreyya, “Darülfünun İnkılâp Hassasiyeti ve Cavit Bey
İktisatçılığı” **Kadro**, Cilt II, Sayı 14 , Şubat 1933, s.5-11.

_____, “Bir Münakaşanın Manası”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 17, Mayıs 1933, s.5-8.

Aysan, Mustafa M, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik”, **Atatürkçü
Düşünce El Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.

Çaycı, Abdurrahman, “Atatürk, Bilim ve Üniversite”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu** (Açılış Konuşmaları Bildirileri), 21–23 Eylül, 1987. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.229-237.

Daver Abidin, “Bizim Altın Madenimiz”, **Cumhuriyet**, 19 Nisan 1933, s.1.

_____, “Çelik Ağ Siyasetinin Yeni Bir Muvaffakiyeti”, **Cumhuriyet**, 14 Haziran 1933, s.1.

_____, “İktisadi Program ve Sanayimiz”, **Cumhuriyet**, 19 Aralık 1933, s.1.

Halil Neşet, “TBMM’inde İktisadi Mevzuat”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı 10, Kasım 1933, s.226-232

Hergün, “Maarifte Islahat Var”, **Son Posta**, 10 Mart 1933, s.3

_____, “Yaşama Seviyemizi Yükseltelim”, **Son Posta**, 21 Mart 1933, s.3,8.

_____, “Türk-Yunan Dostluğu Şahısların Üstündedir”, **Son Posta**, 24 Mart 1933, s.3.

(İnönü), İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 22, Ekim 1933, s. 4-6.

Kemal Nusret, “Türk-Yunan Dostça Anlaşma Misakı”, **Ülkü**, Cilt I, Sayı 5, Haziran 1933, s.103-104.

_____, “İstanbul Üniversitesi ve Bir Terbiye Esası”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı 11, Aralık 1933, 378-381.

Korkmaz Zeynep, “Atatürkçü Düşünce de Türk Dilinin Yeri”, **Atatürkçü Düşünce El Kitabı**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.155-176.

Nami Kazım, “Yeni Türk Üniversitesinin Eşiğinde”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1933, s.1.

Nedim Vedat, “İktisatta İstiklâl”, **Kadro**, Cilt II, Sayı 22, Ekim 1933, s.14-18

Nüzhet Selim, “Yeni Ölçü ve Tartımız”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı 11, Aralık 1933, 420-421.

Rıza Ali, “İstiklâl Mücadelesinde Gerilla (Çete Harbi II)”, **Milliyet**, 23 Mayıs 1933, s.4.

Saffet Mehmet, “Üniversite İnkılâbı”, **Ülkü**, Cilt II, Sayı 7, Ağustos 1933, s.8-15.

Schlegel, Dietrich, “Atatürk’ün İslam Dünyasındaki Yenilikçi Adımı, Türk Yaşam Tarzı ve Batı Medeniyetleri Arasında Bir Ortak Nokta Bulma Girişimi”, **Mustafa Kemal Atatürk (1881–1938)**, Çev., Rezzan Kızıltan, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1997, s.47-54.

Soysal, İsmail, “Atatürk Türkiyesinin Bağışladığı Siyasal Antlaşmaların Nitelikleri ve Özellikleri”, **I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu (Açılış Bildirileri)**, 21-23 Eylül, 1987, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.307-315

Süreyya Ali, “İktisadi Program Niçin ve Nasıl Hazırlandı?”, **Cumhuriyet**, 17Aralık1933, s.1,3.

_____ , “Demiryolu Siyasetimiz”, **Ülkü**, Cilt I, Sayı 1, Şubat 1933, s.53-59.

Şükrü Ahmet, “Darülfünun Islahı”, **Milliyet**, 4 Haziran 1933, s.1.

_____, “Üniversite Açıldı”, **Milliyet**, 20 Kasım 1933, s.1

_____, “Darülfünundan Üniversite’ye”, **Milliyet**, 31 Temmuz 1933,1-2.

Şükrü Hayrettin, “Dünyanın En Karlı İşi”, **Cumhuriyet**, 22 Nisan 1933, s.4.

_____, “Şeker Fabrikalarımız”, **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1933, s.4

Terzioğlu, Arslan, “Atatürk’ün 1933 Üniversite Reformu ve Avrupa Tıbbı ile Olan İlişkiler”, **Türk Tıp Tarihi, Atatürk’ün 1933 Üniversite Reformu ve Türk Avrupa Tıbbı İlişkileri Sempozyumu Bildirileri**, İstanbul, 17 Kasım 2000, s.3-13.

(Topçubaşoğlu),Alaettin Cemil “Fırka Programında Devletçilik”, **Cumhuriyet**, 5 Mart 1933,1-2.

_____, “Devletçilikte Müdahaleli İktisat”, **Cumhuriyet**, 27 Mart 1933, s.1.

_____, “İstanbul Üniversitesi”, **Cumhuriyet**,13 Kasım 1933, s.1-2.

(Uzer),Tahsin, “Erzurum Demiryolu” **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1933, s.1-2

C) TEZLER

Doğan, Cevdet, “1932 Yılı Türk Basınında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.

- Özkan, Demet, “**1930 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılabı**”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Paksoy, Filiz, “**1929 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı**”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Tok, Gönül, “**1931 Yılı Türk Basımında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Türk İnkılâbı**”, İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2000.
- Tuna, Serkan, “**Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930–1940)**” Yayınlanmamış Doktora Tezi, İ.Ü. Atatürk ilkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2002.

III. RESMÎ YAYINLAR

- A) **DÜSTUR**, 3. Tertip, Cilt 14 Ankara Başvekâlet Matbaası.1933.
_____, 3. Tertip, Cilt 15 Ankara Başvekâlet Matbaası. 1934.
_____, 3. Tertip, Cilt 17 Ankara Başvekâlet Matbaası. 1936.

- B) **TBMM Zabıt Ceridesi**, IV. Devre, XV. Cilt, Ankara, TBMM Matbaası, 1933.
_____, IV. Devre, XVI. Cilt, Ankara, TBMM Matbaası, 1933.
_____, IV. Devre, XVII. Cilt, Ankara, TBMM Matbaası,1933.

- C) **AYIN TARİHİ**, Sayı I , Aralık 1933. Sayı IV, Mart 1934.

IV. SÖZLÜKLER

Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Haz., Mehmet Kanar, Derin Yayınları, İstanbul, 2003.

Türkçe Sözlük, Haz. Hasan Eren v.d. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Yeni Baskı, Ankara, 1988.

